НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

РЕМЕЗ ОЛЕНА ЛЕОНІДІВНА

УДК 340.0(477): 343.82

ДИСЕРТАЦІЯ
СФЕРА ЦИВІЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ЯК ОБ'ЄКТ ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

08 - Право
081 – Право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____ **О. Л. Ремез**

Науковий керівник –
Тихомиров Денис Олександрович
доктор юридичних наук

Київ – 2023

АНОТАЦІЯ

Ремез О. Л. Сфера цивільної безпеки як об’єкт теоретико-правового дослідження. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. – Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2023.

У дисертації на основі сучасних наукових розробок комплексно визначено сутність і розкрито особливості теоретико-правового механізму забезпечення цивільної безпеки, що дало змогу запропонувати науково обґрунтовану концепцію безпеки, а також пропозиції та рекомендації щодо вдосконалення чинного законодавства з урахуванням міжнародно-правових стандартів організації та діяльності уповноважених суб’єктів у сфері цивільної безпеки окремих європейських країн.

Наголошено, що в умовах становлення України як незалежної, демократичної, соціальної, правової держави особливої актуальності, наукової та практичної значимості набувають проблемні питання сфери цивільної безпеки, розкриті через призму теоретичних засад, методологічного інструментарію, понятійно-категоріального апарату. На підставі вивчення масиву першоджерел, наукової літератури зроблено висновок, що формування концепції безпеки є багатовіковим процесом, а історичний контекст її осмислення перебуває у постійній модернізації. Формування сфери цивільної безпеки на території України й, відповідно, її правового чинника, почалося наприкінці XIX ст., коли було створено перші місцеві органи цивільної оборони. Сферу цивільної безпеки в сучасній Україні досліджено від її витоків – з моменту становлення ідеї безпеки і до формування концепції сфери цивільної безпеки.

З огляду на предмет дослідження, його мету і завдання, розроблено та використано такі методологічні підходи, історичний, герменевтичний, системний, аналогії, логіки, анкетування, класифікації, аналізу, синтезу, індукції, дедукції, аналогії, акціологічний, діяльнісний, соціально-

юридичний, які становлять методологічну основу дисертаційного дослідження сфери цивільної безпеки.

Проаналізовано наявні наукові підходи до тлумачення поняття та розуміння ключових ознак цивільної безпеки. На підставі проведеного дослідження встановлено, що цивільна безпека − це комплекс заходів та дій, спрямованих на забезпечення безпеки громадян, їх прав та свобод, держави загалом, які можуть виникнути внаслідок природних катастроф, техногенних аварій, терористичних актів, конфліктів тощо. Це включає у себе попередження виникнення небезпечних ситуацій, готовність і реагування на них, а також відновлення після надзвичайних ситуацій та допомогу потерпілим.

Акцентовано, що в умовах війни проблеми цивільної безпеки як одного з ключових аспектів забезпечення життєвої безпеки громадян набуває особливої актуальності й вимагає детального дослідження на науковому рівні та належного законодавчого врегулювання, адже цивільна безпека є однією з найважливіших сфер у державному управлінні, оскільки вона стосується безпеки життя та здоров’я громадян, їхнього майна та довкілля. Наголошено, що сьогодні забезпечення цивільної безпеки є одним з найактуальніших питань для нашої держави, що обумовлено низкою викликів різного характеру.

Проаналізовано наукові позиції щодо розуміння основних завдань у сфері забезпечення цивільної безпеки, а також розглянуто зміст чинного національного законодавства на предмет закріплення в ньому таких завдань, як захист життя та здоров’я людей, збереження матеріальних і культурних цінностей, забезпечення правопорядку, підвищення свідомості та культури безпеки населення. Для досягнення цих цілей використовуються різноманітні методи та засоби, такі як розробка та впровадження законодавства у галузі безпеки, навчання та підготовка рятувальників, створення системи моніторингу та прогнозування небезпечних ситуацій, розробка та використання сучасних технологій, організація комунікації та координації

роботи в умовах надзвичайних ситуацій тощо.

Окреслено структуру та основні ознаки сфери цивільної безпеки. Акцентовано, що для формування правового та організаційного механізму забезпечення цивільної безпеки необхідним вбачається вивчення позитивного зарубіжного досвіду у цій сфері, адже більшість європейських країни мають низку позитивних прикладів функціонування відповідної сфери.

Розглянуто міжнародно-правові стандарти організації та діяльності уповноважених суб'єктів у сфері цивільної безпеки, а також досвід трансформації правових засад організації та діяльності уповноважених суб'єктів у сфері цивільної безпеки країн Східної Європи в процесі євроінтеграції та можливості його використання в Україні.

Констатовано, що сьогодні провідні держави все більше уваги приділяють питанням цивільної безпеки як на національному, так і міжнародному рівні. Констатовано, що спільною для всіх країн є орієнтація на міжнародне співробітництво з метою створення безпечного світового середовища.

Розкрито стан і перспективи реформування уповноважених суб'єктів у сфері цивільної безпеки в Україні. Зроблено висновок, що забезпечення цивільної безпеки є надзвичайно складним процесом, ефективність реалізації якого залежить від стану взаємодії та координації діяльності уповноважених суб'єктів.

Наголошено, що наразі Україні бракує стратегічного підходу як до сфери цивільної безпеки загалом, так і до його окремих елементів. Окреслено вжиті Урядом України заходи щодо реформування сфери цивільної безпеки та визначено його пріоритети, зокрема щодо боротьби з корупцією, діяльності поліції та судової системи. Зроблено висновок, що реформування сфери цивільної безпеки неможливе без урегулювання окремих проблем, як то боротьба з корупцією, забезпечення належного врядування, дотримання прав людини та гендерної рівності.

Ключові слова: безпека, цивільна безпека, сфера цивільної безпеки, концепція безпеки, цивільний захист, надзвичайна ситуація, співробітництво, реформування, нормативно-правові акти, уповноважені суб'єкти у сфері цивільної безпеки.

ABSTRACT

Remez O. L. The field of civil security as an object of theoretical and legal research. – Qualifying scientific work as a manuscript.

Dissertation for obtaining a scientific degree of the Philosophy Doctor (PhD) of Legal Sciences on specialty 081 «Law». − National Academy of Internal Affairs of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Kyiv, 2023.

The dissertation, based on the modern scientific developments, comprehensively defined the essence and revealed the features of the theoretical and legal mechanism for ensuring civil security, which made it possible to propose a scientifically based concept of security, as well as the proposals and recommendations for improving the current legislation, taking into account international legal standards of the organization and activities of authorized subjects in the field of civil security of some European countries.

It is emphasized that in the conditions of the formation of Ukraine as an independent, democratic, social, legal state, problematic issues in the field of civil security acquire special relevance, scientific and practical significance, revealed through the prism of theoretical foundations, methodological tools, conceptual and categorical apparatus. Based on the study of the array of primary sources and scientific literature, it is concluded that the formation of the concept of security is a centuries-old process, and the historical context of its understanding is in constant modernization. The formation of the sphere of civil security on the territory of Ukraine and, accordingly, its legal factor, began at the end of the 19th century, when the first local civil defence bodies are created. The field of civil security in modern Ukraine is studied from its origins − from the moment of the formation of

the idea of security to the formation of the concept of the field of civil security.

Given the subject of the research, its purpose and tasks, the following methodological approaches are developed and used: historical, hermeneutic, systemic, analogical, logical, questionnaire, classification, analysis, synthesis, induction, deduction, analogical, axiological, operational, socio-legal, which form the methodological basis of the dissertation in the field of civil security.

The available scientific approaches to the interpretation of the concept and understanding of the key features of civil security are analyzed. Based on the conducted research, it is established that civil security is a set of measures and actions aimed at ensuring the security of citizens, their rights and freedoms, the state in general, which may arise as a result of natural disasters, man-made accidents, terrorist acts, conflicts, etc. This includes disaster prevention, preparedness and response, as well as disaster recovery and victim assistance.

It is pointed out that in the conditions of war, the problems of civil security, as one of the key aspects of ensuring the life security of citizens, become especially relevant and require detailed research at the scientific level and appropriate legislative regulation, because civil security is one of the most important areas in state administration, as it concerns the security of life and the health of citizens, their property and the environment. It is emphasized that today the provision of civil security is one of the most urgent issues for our state, which is caused by a number of challenges of a different nature.

The scientific positions on the understanding of the main tasks in the field of ensuring civil security are analyzed, and the content of the current national legislation is also considered for the purpose of enshrining in it such tasks as protecting the life and health of people, preserving material and cultural values, ensuring law and order, raising awareness and culture public safety. To achieve these goals, various methods and means are used, such as the development and implementation of legislation in the field of security, training of rescuers, creation of a system for monitoring and forecasting dangerous situations, development and use of modern technologies, organization of communication and coordination of

work in emergency situations, etc.

The structure and main features of the field of civil security are outlined. It is noted that for the formation of a legal and organizational mechanism for ensuring civil security, it is considered necessary to study positive foreign experience in this area, because most European countries have a number of positive examples of the functioning of this area.

The international legal standards of the organization and activities of authorized subjects in the field of civil security are considered, as well as the experience of transforming the legal foundations of the organization and activities of authorized subjects in the field of civil security of Eastern European countries in the process of European integration and the possibility of its use in Ukraine .

It is emphasized that today the leading states pay more and more attention to the issues of civil security both at the national and international level. It is established that common to all countries is the focus on international cooperation with the aim of creating a safe global environment.

The state and prospects of reforming authorized subjects in the field of civil security in Ukraine are revealed. It is concluded that ensuring civil security is an extremely complex process, the effectiveness of which depends on the state of interaction and coordination of activities of authorized subjects.

It is emphasized that currently Ukraine lacks a strategic approach both to the field of civil security in general and to its individual elements. The measures taken by the Government of Ukraine to reform the field of civil security are outlined and its priorities are determined, in particular with regard to the fight against corruption, the activities of the police and the judicial system. It is concluded that reforming the field of civil security is impossible without solving certain problems, such as the fight against corruption, ensuring good governance, observing human rights and gender equality.

Keywords: security, civil security, the field of civil security, the concept of security, civil protection, emergency situation, cooperation, reformation, normative legal acts, authorized subjects in the field of civil security.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Ремез О. Л. Історія розвитку розуміння правової концепції безпеки. *Підприємництво, господарство і право.* 2019. № 4. С. 196–201. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/4/38.pdf.

2. Ремез О. Л. Безпека в міжнародно-правовому регулюванні. *Науковий вісник публічного та приватного права.* 2019. № 1. С. 231–237. URL: http://www.nvppp.in.ua/vip/2019/1/tom_2/41.pdf.

3. Ремез О. Л. Астротурфінг як інструмент віртуальної загрози цивільній безпеці. *Національний юридичний журнал: теорія і практика.* 2020. № 2. С. 16–20. (Республіка Молдова) URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2020/2/3.pdf.

4. Ремез О. Л. Сфера безпеки України: аспекти теоретичного поділу складових компонентів. *Project approach in the didactic process of universities – international dimension.* 2021. № 2 . С. 193–203. (Республіка Польща).

5. Ремез О.Л. Історичні аспекти діяльності міжнародних організацій у контексті світової безпеки і миру. *Наукові іновації та передові технології.* 2023. № 14 (28). С. 478–486. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-14(28)-478-486

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Ремез О. Л. Окремі кримінально-правові аспекти умисного вбивства при пом'якшуючих обставинах. *Актуальні проблеми кримінального права (пам'яті професора П. П. Михайленка):* тези доп. V міжвуз. наук.-теорет. конф. (Київ, 21 листоп. 2014 р.) / ред. кол. : В. В. Чернєй, М. В. Костицький С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін. К.: Нац. акад. внутр. справ, 2014. С. 83–84.

7. Ремез. О. Л. Європейська система захисту прав і свобод людини. *Наукові здобутки молодих науковців-правоохоронців:* матеріали підсумкової

наук.-теорет. конф. наукового товариства курсантів інституту (Київ, 28 берез. 2014 р.). К.: Нац. акад. внутр. справ, 2014. С. 115−116.

8. Ремез О. Л. Тероризм – найнебезпечніше антисоціальне явище, можливі шляхи протидії. *Наукові здобутки молодих науковців-правоохоронців:* матеріали підсумкової наук.-теорет. конф. наукового товариства курсантів інституту (Київ, 28 берез. 2014 р.). К.: Нац. акад. внутр. справ, 2014. С. 101−103.

9. Ремез О. Л. Культурно-духовна опозиція радянській системі в Україні (1960−1975 рр.). *Наукові здобутки молодих науковців-правоохоронців:* матеріали підсумкової наук.-теорет. конф. наукового товариства курсантів інституту (Київ, 17 листоп. 2014 р.). К.: Нац. акад. внутр. справ, 2014. С. 24−26.

10. Ремез О. Л. Протекторат – як форма державного устрою. *V-ті наукові читання, присвячені пам'яті академіка В. В. Копейчикова:* зб. матеріалів (Київ, 17 листоп. 2015 р.) К.: Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 102−104.

11. Ремез О. Л. Децентралізація, як елемент розвитку сучасної держави. *VI-ті наукові читання, присвячені пам'яті академіка В. В. Копейчикова:* зб. матеріалів (Київ, 17 листоп. 2016 р.) / Редкол.: А.М. Завальний, Н.В. Лазнюк, Д.О. Тихомиров. К.: Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 122−124.

12. Ремез О. Л. Правопорушення як вид девіантної поведінки. *Теорія держави та права: етапи становлення та перспективи розвитку:* матеріали наук.-теорет. конф. (Київ, 2 черв. 2016 р.). К., 2016. С. 186−188.

13. Ремез О. Л. Співвідношення типів правового регулювання у діяльності поліції та їх нормативне закріплення. *Правоохоронна діяльність: історія, сучасний стан, перспективи розвитку (присвячена пам'яті видатного науковця О.Ф. Граніна):* матеріали наук.-теорет. конф. (Київ, 23 берез. 2017 р.) / Редкол.: А.М. Завальний, Н.В. Лазнюк, М.М. Пендюра, Д.О. Тихомиров. К.: Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 147−149.

14. Ремез О. Л. Щодо нормативно правового визначення видів національної безпеки. *VII-мі наукові читання, присвячені пам'яті академіка В. В. Копейчикова:* зб. матеріалів (Київ, 22 листоп. 2018 р.). К.: Нац. акад. внутр. справ, 2018. С. 173−175.

15. Ремез О. Л. Правові і організаційні форми протидії корупції: загально-правова характеристика. *Права людини і поліція у сучасному світі, присвячений пам'яті Сергія Леонідовича Лисенкова:* зб. матеріалів круглого столу (Київ, 4 груд. 2018 р.) / Редкол.: А.М. Завальний, Н.В. Лазнюк, М.М. Пендюра, Д.О. Тихомиров. К.: ФОП Маслаков, 2018. С. 231−233.

16. Ремез О. Л. Цивільний захист і цивільна оборона в контексті забезпечення безпеки суспільства. *Модернізація та наукові дослідження: парадигма інноваційного розвитку суспільства і технологій:* матеріали ІІ Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 25−26 січ. 2019 р.). К., 2019. С. 161−164.

17. Ремез О. Л. Загрози безпеці та верховенство права. *Національні правові системи в умовах глобалізації (пам'яті професора О. Г. Мурашина):* зб. матеріалів круглого столу (Київ, 21 берез. 2019 р.). К., 2019. С. 130−133.

18. Ремез О. Л. Аналіз дефініцій «цивільна «безпека» та їх інтерпретація. *IX-ті наукові читання, присвячені пам'яті академіка В. В. Копейчикова:* зб. матеріалів (Київ, 20 листоп. 2019 р.). К.: Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 173−175.

19. Ремез О. Л. Мезо-, мега-, мікро-, категорії в концепції безпеки. *Право і держава: проблеми розвитку та взаємодії у XXI ст.*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 24−25 січ. 2020 р.). Запоріжжя, 2020. С. 68−70.

20. Ремез О. Л. Правосвідомість як форма суспільної свідомості і складова цивільної безпеки. *Юридична наука нового часу: традиції та вектори розвитку:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 13 берез. 2020 р.). Одеса: Гельветика, 2020. С. 24−27.

21. Ремез О. Л. Безпекові виміри освіти у сфері національної безпеки. *Розвиток науки та техніки: проблеми і перспективи:* матеріали Всеукр.

наук.-практ. інтернет-конф. з нагоди відзначення Дня науки-2020 в Україні (Київ, 21 трав. 2020 р.). К., 2020. С. 104−106.

22. Ремез О. Л. Пандемія XXI століття COVID-19 як загроза цивільній безпеці. *X-ті наукові читання, присвячені пам'яті академіка В. В. Копейчикова:* зб. матеріалів (Київ, 18 листоп. 2020 р.). К.: Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 147−149.

23. Ремез О. Л. Забезпечення конституційного права людини і громадянина на звернення. *Актуальні проблеми щодо забезпечення прав і основоположних свобод людини та громадянина підрозділами Національної поліції України*: матеріали наук. семінару (Київ, 7 груд. 2020 р.). Київ, 2020. С. 91−93.

24. Ремез О. Л. Цивільна безпека через призму реалізації Закону України «Про звернення громадян». *Європейська Наукова Платформа:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Париж, Франція, 5 лют. 2021 р.). Париж, 2021. С. 83−84.

25. Ремез О. Л. До питання стратегічного врегулювання безпекової сфери. *XI-ті наукові читання, присвячені пам'яті академіка В. В. Копейчикова:* зб. матеріалів (Київ, 17 листоп. 2021 р.). К.: Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 135−138.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ…… 14
ВСТУП……... 15
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ СФЕРИ ЦИВІЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ……. 26
1.1 Ґенеза сфери цивільної безпеки…….. 26
1.2 Становлення та розвиток сфери цивільної безпеки в Україні……... 49
1.3 Методологія теоретико-правового дослідження сфери цивільної безпеки…… 78
Висновки до розділу 1…… 101
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ОСМИСЛЕННЯ СФЕРИ ЦИВІЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ……. 105
2.1 Доктринальна інтерпретація дефініції «сфера цивільної безпеки» в контексті вітчизняної загальної теорії права, соціальних і гуманітарних наук…… 105
2.2 Нормативно-правовий підхід до визначення поняття «сфера цивільної безпеки»……... 146
2.3 Структура та основні ознаки сфери цивільної безпеки……. 166
Висновки до розділу 2…….. 176
РОЗДІЛ 3. МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД, СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ УДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ УПОВНОВАЖЕНИХ СУБ'ЄКТІВ У СФЕРІ ЦИВІЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ…….. 181
3.1 Міжнародно-правові стандарти організації та діяльності уповноважених суб'єктів у сфері цивільної безпеки……..……. 181
3.2 Досвід трансформації правових засад організації та діяльності уповноважених суб'єктів у сфері цивільної безпеки країн Східної Європи в процесі євроінтеграції та можливості його використання в

Україні…… 206
3.3 Стан і перспективи реформування уповноважених суб'єктів у сфері цивільної безпеки в Україні……..…….. 227
Висновки до розділу 3……..……. 241
ВИСНОВКИ…….. 245
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ……. 251
ДОДАТКИ…….. 290

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВРУ −	Верховна Рада України
ЄС −	Європейський Союз
ЗСУ –	Збройні Сили України
КК України–	Кримінальний кодекс України
КМУ −	Кабінет Міністрів України
КПК України –	Кримінальний процесуальний кодекс України
КСУ −	Конституційний Суд України
КЦЗ України −	Кодекс цивільного захисту України
МВС України −	Міністерство внутрішніх справ України
МЗС –	Міністерство закордонних справ
НАПЗК −	Національне агентство з питань запобігання корупції
НАТО –	Північноатлантичний альянс
ООН −	Організація Об’єднаних Націй
РНБО України −	Рада національної безпеки і оборони України
рф –	російська федерація
СБУ –	Служба безпеки України
ЦОВВ −	центральні органи виконавчої влади

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Конституцією України людина, її життя, здоров'я, честь і гідність, недоторканність та безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість функціонування держави, а вона, своєю чергою, відповідає перед людиною за досягнення результатів своєї діяльності. Правова держава не може існувати без правової культури, досконалого механізму застосування законів у будь-якій сфері життя, зокрема і в сфері цивільної безпеки. Завдання сфери цивільної безпеки є надзвичайно важливими для розвитку та підтримання належного рівня існування країни й створення умов для безпеки її громадян. Досягнення цих завдань потребує систематичної та комплексної роботи з урахуванням сучасних викликів і використанням новітніх технологій та засобів.

Забезпечення безпеки як окремої людини, так і суспільства та держави загалом є найбільш пріоритетним завданням для всіх інститутів державної влади в Україні. На жаль, останніми роками перелік безпекових загроз тільки збільшується, що потребує ґрунтовного переосмислення структури, змісту, сфер забезпечення реалізації безпеки, що, своєю чергою, зумовило актуалізацію наукового дослідження щодо проблем забезпечення цивільної безпеки, ефективної діяльності уповноважених суб'єктів у цій сфері.

З огляду на зазначене важливим завданням є створення дієвого і результативного організаційно-правового механізму забезпечення цивільної безпеки. Ефективна діяльність держави та її інституцій щодо впровадження цивільної безпеки сприятиме стабільному економічному, політичному й соціальному розвитку України, її конкурентоспроможності на світовій арені, гарантуватиме захищеність життєвоважливих для держави, суспільства та особи інтересів.

Актуальність дослідження зумовлена нагальною необхідністю реалізації більш дієвих механізмів державного управління у сфері цивільної безпеки, що, своєю чергою, потребує ґрунтовного аналізу сучасного стану й тенденцій розвитку цього питання та окреслення ефективних напрямів їх удосконалення.

Становлення та розвиток сфери цивільної безпеки, її структура та основні ознаки, побудова ефективної сучасної концепції безпеки, реформування уповноважених суб'єктів у сфері цивільної безпеки в Україні є важливими у вивченні проблем забезпечення цивільної безпеки України.

Проблемі дослідження механізмів регулювання суспільних відносин, які можна віднести до сфери цивільної безпеки, приділяли увагу низка науковців з різних напрямів наукової діяльності.

Для теоретико-правової концептуалізації прав людини на безпеку, з урахуванням вітчизняного контексту їх наукового осмислення, основоположне значення мали наукові позиції українських учених, зокрема С. В. Бобровник, В. В. Василевича, А. А. Вознюка, Є. О. Гіди, В. В. Голіни, С. Д. Гусарєва, О. М. Джужі, А. П. Зайця, М. С. Кельмана, А. М. Кислого, М. І. Козюбри, М. В. Костицького, А. Ф. Крижанівського, А. М. Кучука, Ю. М. Оборотова, Н. М. Оніщенко, Н. М. Пархоменко, О. В. Петришина, Д. О. Тихомирова, А. Є. Шевченка, Ю. С. Шемшученка, а також з філософії, теорії та історії прав людини – М. Г. Братасюк, С. П. Головатого, Д. А. Гудими, С. І. Максимова, С. П. Рабіновича, О. М. Руднєвої, М. В. Савчина і багатьох інших.

Складність і багатогранність предмета дослідження зумовили комплексний характер наукового пошуку, теоретичне пізнання цивільної безпеки через призму вирішення загальнотеоретичних проблем національної безпеки, безпекознавства, правопорядку та правової поведінки, основу якого становлять наукові здобутки дослідників різних галузей права, зокрема В. О. Антонова, І. В. Арістової, О. М. Бандурки, О. А. Баранова, Ю. В. Бауліна, В. М. Бесчастного, К. І. Бєлякова, Р. А. Калюжного,

О. Г. Кальмана, О. М. Кваші, О. Г. Колба, І. Ф. Коржа, О. М. Костенко, Т. А. Костецької, О. В. Кохановської, В. А. Ліпкана, Н. І. Майданик, Н. Б. Новицької, А. М. Новицького, М. І. Панова, Л. М. Стрельбицької, П. Л. Фріса, М. І. Хавронюка, В. В. Шаблистого, В. І. Шакуна, Ю. С. Шемшученка, О. В. Шмоткіна, О. Н. Ярмиша та інших.

Правові аспекти забезпечення цивільної безпеки в контексті вивчення принципів і функцій права та правового регулювання охорони й забезпечення прав людини досліджували М. М. Гультай, Т. О. Дідич, О. О. Дудоров, В. В. Дудченко, О. В. Ковальський, А. М. Колодій, В. М. Косович, Л. А. Луць, Р. П. Луцький, С. І. Максимов С. М. Мельничук, Н. М. Пархоменко, С. П. Погребняк, П. М. Рабінович, С. П. Рабінович, Т. І. Тарахонич, Л. Г. Удовика.

Напрацювання наведених учених використано в аспекті теоретико-правового осмислення предмета дослідження, що, насамперед, стосується понятійно-категоріального апарату, структури та основних ознак сфери цивільної безпеки.

Фундамент джерельної бази доповнили також дослідження зарубіжних учених, присвячені питанням доктрин прав людини на безпеку, власне сфери цивільної безпеки, зокрема Barrios V., Bergen D., Bush K., Gao J.H., Hvezda J., Jackson L., James A, Lester D., Noltemeyer A., Patton J., Plourde R., Sullivan S., Taormina R.J., Wang J.L., Wolfers A., Zhang D.J.

Наукове осмислення досліджуваного питання дає змогу розробити ефективну концепцію безпеки в контексті вітчизняної загальної теорії права. Зазначені обставини й зумовили обрання теми дисертації, визначили об’єкт і предмет дослідження.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до Основних наукових напрямів та найважливіших проблем фундаментальних досліджень у галузі природничих, технічних, суспільних і гуманітарних наук на 2019−2023 роки, затвердженим постановою президії Національної академії наук України від 30 січня

2019 року № 30, Стратегії розвитку Національної академії правових наук України на 2021–2025 рр. в частині п. 1–5 підрозділу 1.1. «Правові механізми забезпечення і захисту прав та свобод людини», п. 6 підрозділу 1.2. «Удосконалення національної правової системи та її адаптації до європейського права», Плану основних заходів Міністерства внутрішніх справ України на 2021 рік (наказ МВС України від 28 грудня 2020 р. № 920), відповідає пріоритетним напрямкам наукових досліджень відповідно до Наказу МВС України «Про затвердження тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020−2024 роки» (Наказ МВС від 11 червня 2020 № 454), Основних напрямів наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2018−2020 років, схвалених Вченою радою Національної академії внутрішніх справ (протокол від 26 грудня 2017 р. № 28/1), Основних напрямів наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2021–2024 роки, затверджених рішенням вченої ради Національної академії внутрішніх справ від 21 грудня 2020 року (протокол № 23). Тему дисертаційного дослідження затверджено на засіданні Вченої ради Національної академії внутрішніх справ від 25 вересня 2018 р. (протокол № 15).

Мета і завдання дослідження. *Метою* роботи є теоретичне узагальнення та розв'язання комплексної науково-прикладної проблеми забезпечення цивільної безпеки як цілісної концепції з розробленням пропозицій і рекомендацій, спрямованих на удосконалення законодавства та відповідної правозастосовної практики.

Для досягнення зазначеної мети необхідно вирішити такі *завдання:*

− дослідити генезу сфери цивільної безпеки та з'ясувати історико-правові передумови її зародження, стан наукового опрацювання відповідної проблематики;

− окреслити етапи становлення та розвитку сфери цивільної безпеки в Україні, зокрема перший – охоплює роки Першої світової війни (1914−1918 рр.); другий – в силу дуальності загроз, характеризується роками

перебування України у складі СРСР та Великої вітчизняної війни (1919−1991 рр.); третій – Україна від часів її суверенності та незалежності (1991 р. − дотепер);

– розкрити методологічний інструментарій теоретико-правового дослідження сфери цивільної безпеки;

– систематизувати наукові підходи до інтерпретації поняття «сфера цивільної безпеки», що є важливою складовою безпеки держави та добробуту населення, в контексті вітчизняної загальної теорії права, соціальних та гуманітарних наук, окреслити структуру та основні ознаки сфери цивільної безпеки, визначити її наукове поняття, окреслити структуру та основні ознаки;

− охарактеризувати нормативно-правовий підхід до визначення поняття «сфера цивільної безпеки» та проаналізувати сучасний стан наукових досліджень проблем правового забезпечення цивільної безпеки;

− розглянути міжнародно-правові стандарти організації та діяльності уповноважених суб'єктів у сфері цивільної безпеки;

− проаналізувати досвід трансформації правових засад організації та діяльності уповноважених суб'єктів у сфері цивільної безпеки країн Східної Європи, та можливості його використання в Україні;

− характеризувати організаційно-правову систему уповноважених суб'єктів у сфері цивільної безпеки в Україні

− сформулювати концептуальне бачення сучасного стану та перспектив реформування уповноважених суб'єктів у сфері цивільної безпеки в Україні.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері цивільної безпеки в умовах забезпечення сталого розвитку суспільства.

Предмет дослідження – сфера цивільної безпеки як об'єкт теоретико-правового дослідження.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є діалектичний метод наукового пізнання, що дає змогу розглядати сферу

цивільної безпеки та наукові засади її забезпечення у їх розвитку та взаємозв'язку.

Для досягнення поставленої мети та вирішення обумовлених нею завдань використовувались загальнонаукові та спеціальні методи, зокрема *системно-структурний* – для аналізу цивільної безпеки та її забезпечення правовими засобами як цілісної теоретико-прикладної проблеми у межах усієї роботи (розділи 1–3); *логіко-нормативний* – для аналізу нормативно-правових актів з питань забезпечення цивільної безпеки (підрозділи 1.2, 2.2, 3.3); *логіко-семантичний* – для окреслення етапів становлення та розвитку сфери цивільної безпеки в Україні, структури та основних ознак сфери цивільної безпеки як важливої складової безпеки держави та добробуту населення (підрозділи 1.2, 2.1, 2.3); *історико-правовий* – у процесі розкриття генези сфери цивільної безпеки та розвитку досліджуваного явища, сучасного стану наукових досліджень, законодавства й правозастосовної практики (підрозділи 1.1, 1.2, розділ 2); *формально-логічний* – з метою окреслення міжнародно-правових стандартів організації та діяльності уповноважених суб'єктів у сфері цивільної безпеки (підрозділ 3.1); *компаративістський* – для виявлення особливостей трансформації правових засад організації та діяльності уповноважених суб'єктів у сфері цивільної безпеки зарубіжних країн в процесі євроінтеграції, а також оцінки можливостей упровадження іноземного досвіду у вітчизняну правозастосовну практику (підрозділ 3.2); *моделювання* – при формулюванні висновків до розділів і загальних оцінок, а також пропозицій щодо реформування уповноважених суб'єктів у сфері цивільної безпеки в Україні (підрозділ 3.3).

Науково-теоретичне підґрунтя дисертації становлять наукові праці фахівців у галузі філософії, загальної теорії держави і права, теорії управління та правоохоронної діяльності, соціальних і гуманітарних наук.

Положення та висновки дисертації ґрунтуються на нормах Конституції України, законодавчих та підзаконних нормативно-правових актах, які

визначають правові засади забезпечення цивільної безпеки, а також міжнародних правових актів і законодавства окремих зарубіжних країн, досвід правового регулювання діяльності уповноважених суб'єктів у сфері цивільної безпеки може бути використано в Україні.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що у дисертації вперше комплексно, з використанням методів пізнання, урахуванням сучасних викликів і загроз на системному рівні аналізу та узагальнення описано феномен цивільної безпеки, на основі чого сформульовано та обґрунтовано концепцію безпеки з урахуванням сучасних викликів і загроз. Праця містить теоретичні положення і науково обґрунтовані висновки, які розв'язують актуальну теоретичну та науково-прикладну проблему, окреслену в меті дослідження. Автором сформульовано низку положень, висновків і пропозицій, нових у концептуальному плані й важливих для забезпечення цивільної безпеки, а саме:

вперше:

– запропоновано концепцію сфери цивільної безпеки, що забезпечує безпеку людини і держави завдяки узгодженості прийняття та реалізації рішень, координації подальших дій на основі правового регулювання, сталий розвиток суспільства;

– виокремлено три історико-правові етапи становлення та розвитку сфери цивільної безпеки: перший – охоплює роки Першої світової війни (1914−1918 рр.); другий – в силу дуальності загроз, характеризується роками перебування України у складі СРСР та Великої вітчизняної війни (1919−1991 рр.); третій – Україна від часів її суверенності та незалежності (1991 р. − дотепер), що дозволило розробити напрями забезпечення цивільної безпеки в умовах військової агресії;

– з огляду на воєнні дії на території України та зарубіжний досвід трансформації правових засад організації та діяльності уповноважених суб'єктів у сфері цивільної безпеки доведено доцільність запровадження позитивного досвіду в Україні з метою формування правового та

організаційного механізму реагування на надзвичайні ситуації різного характеру як одного з елементів стратегічного військового оборонного потенціалу країни;

– сформульовано доктринальне тлумачення поняття «сфера цивільної безпеки» – це складова частина загальної системи національної безпеки;

– висвітлено значення цивільної безпеки у забезпеченні сталого розвитку суспільства, досягненні максимального рівня відчуття безпеки, захисті життя та здоров'я людей, збереженні матеріальних і культурних цінностей, забезпеченні правопорядку, підвищенні свідомості та культури безпеки населення;

удосконалено:

– наукове визначення дефініції «безпека», що передбачає відсутність або обмеження ризиків, інших негативних впливів; «цивільна безпека» як особливий стан, за якого відсутні реальні та потенційні внутрішні та зовнішні загрози, що забезпечує сталий розвиток суспільства, зокрема реалізацію гарантованих людям і громадянам конституційних прав і свобод;

– обґрунтування наукової думки про те, що ефективність діяльності уповноважених суб'єктів у сфері цивільної безпеки передбачає чітку визначеність їхніх функцій, завдань, прав та обов'язків у цій сфері, відповідальності та реалізації наданих законом повноважень щодо протидії наявним ризикам;

дістали подальший розвиток:

– методологія дослідження сфери цивільної безпеки в частині теоретико-правового осмислення її багатогранності та місця в системі національної безпеки;

– застосування класифікаційного підходу до осмислення сфери цивільної безпеки в частині його авторського тлумачення та відповідного розширення кола класифікаційних критеріїв;

– теоретико-правові уявлення щодо сприйняття інституалізації сфери цивільної безпеки в площині розвитку та систематизації законодавства цивільної безпеки;

− наукові положення про конструктивний вплив державної політики на формування концепції сфери цивільної безпеки через демонстрацію позитивного досвіду трансформації правових засад організації та діяльності уповноважених суб'єктів у сфері цивільної безпеки європейських країн.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що сформульовані в дисертації пропозиції і висновки можуть бути використані у:

− науково-дослідній сфері – для перспективних наукових досліджень проблем розуміння та підтримки цивільної безпеки, використання у процесі викладання навчальних дисциплін: «Теорія держави та права», «Методологія наукової діяльності», зокрема при вивченні таких тем, як: «Поняття, походження та сутність держави», «Загальна характеристика та класифікація методів юридичної науки» (акт впровадження наукових результатів дисертаційного дослідження від 21 травня 2021 р. у наукову діяльність Національної академії внутрішніх справ);

− правозастосовній діяльності – для подальшого розвитку та вдосконалення правозастосовної діяльності у сфері цивільної безпеки, реалізації концепції цивільної безпеки на рівні підрозділів центрального органу виконавчої влади (акт впровадження результатів дисертаційного дослідження від 05 травня 2021 р. у практичну діяльність Національної поліції України);

− освітньому процесі – для навчально-методичного забезпечення та викладання навчальної дисципліни «Поліцейська деонтологія», у частині питань що стосуються громадської, публічної безпеки та правопорядку (акт впровадження наукових результатів дисертаційного дослідження від 30 квітня 2021 р. в освітній процес Національної академії внутрішніх справ).

Апробація результатів дисертації. Результати, що розкривають основні положення дисертаційного дослідження, сформульовані пропозиції та висновки було оприлюднено на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях, міжвузівських та підсумкових науково-теоретичних конференціях, семінарах і круглих столах, зокрема: «Актуальні проблеми кримінального права (пам'яті професора П. П. Михайленка)» (м. Київ, 21 листопада 2014 р.); «Наукові здобутки молодих науковців-правоохоронців» (м. Київ, 28 березня 2014 р.); «V-ті наукові читання, присвячені пам'яті академіка В. В. Копейчикова» (м. Київ, 17 листопада 2015 р.); «VI-ті наукові читання, присвячені пам'яті академіка В. В. Копейчикова (м. Київ, 17 листопада 2016 р.); «Теорія держави та права: етапи становлення та перспективи розвитку» (м. Київ, 2 червня 2016 р.); «Правоохоронна діяльність: історія, сучасний стан, перспективи розвитку (присвячена пам'яті видатного науковця О.Ф. Граніна)» (м. Київ, 23 березня 2017 р.); «VII-мі наукові читання, присвячені пам'яті академіка В. В. Копейчикова (м. Київ, 22 листопада 2018 р.); «Права людини і поліція у сучасному світі (пам'яті Сергія Леонідовича Лисенкова)» (м. Київ, 4 грудня 2018 р.); «Модернізація та наукові дослідження: парадигма інноваційного розвитку суспільства і технологій» (м. Київ, 25−26 січня 2019 р.); «Національні правові системи в умовах глобалізації (пам'яті професора О.Г. Мурашина) (м. Київ, 21 березня 2019 р.); «IX-ті наукові читання, присвячені пам'яті академіка В. В. Копейчикова» (м. Київ, 20 листопада 2019 р.); «Право і держава: проблеми розвитку та взаємодії у XXI ст.» (м. Запоріжжя, 24−25 січня 2020 р.); «Одеська юридична академія» (м. Одеса, 13 березня 2020 р.); «Розвиток науки та техніки: проблеми і перспективи» (м. Київ, 21 травня 2020 р.); «X-ті наукові читання, присвячені пам'яті академіка В. В. Копейчикова» (м. Київ, 18 листопада 2020 р.); «Актуальні проблеми щодо забезпечення прав і основоположних свобод людини та громадянина підрозділами Національної поліції України» (м. Київ, 7 грудня 2020 р.); «Європейська Наукова Платформа» (м. Париж, Франція, 5 лютого

2021 р.); «XI-ті наукові читання, присвячені пам’яті академіка В. В. Копейчикова» (м. Київ, 17 листопада 2021 р.).

Публікації. Основні положення та висновки, що сформульовані в дисертації, відображено у 25 наукових публікаціях, серед яких 3 статті, опублікованих у виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, 2 статті у наукових періодичних виданнях інших держав; 20 тезах наукових доповідей, оприлюднених на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях, міжвузівських та підсумкових науково-теоретичних конференціях, семінарах і круглих столах.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається з анотації, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, що охоплюють дев’ять підрозділ, висновків, списку використаних джерел (352 найменування на 39 сторінках) та двох додатків на восьми сторінках. Повний обсяг дисертації становить 297 сторінок, з них основного тексту – 236 сторінок.

РОЗДІЛ 1
ІСТОРИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ СФЕРИ ЦИВІЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

1.1 Ґенеза сфери цивільної безпеки

Питання безпеки завжди стояло гостро, але її розуміння мало своє наповнення у різні історичні періоди. Нині ж концепція безпеки характеризується тими ознаками, з точки зору яких вона розглядається. Зрештою, все зводиться до головної мети – забезпечення досягнення максимального рівня відчуття безпеки.

Вочевидь жодне дослідження не буде комплексним без вивчення того чи іншого поняття, події чи явища в історичному аспекті, з моменту його виникнення і до становлення. Саме тому для розуміння становлення сфери цивільної безпеки в сучасній Україні виникає необхідність дослідження її витоків – з моменту становлення ідеї безпеки і до формування концепції сфери цивільної безпеки. Забігаючи наперед, зазначимо, що вивчення масиву першоджерел, наукової літератури дало змогу дійти висновку, що формування концепції безпеки є багатовіковим процесом, а історичний контекст її осмислення перебуває у постійній модернізації.

У цьому підрозділі нами буде здійснено аналіз концепції безпеки на різних етапах розвитку людської цивілізації, досліджено її генезис через призму визначення категорії «безпека» залежно від формування історичної доби людства.

Відтак, становлення ідеї безпеки тривало впродовж тисячоліть не тільки в контексті розуміння відсутності війни, а й наявності теоретичного механізму у вигляді нормативних актів, звичаїв і традицій. В основу сприйняття безпеки сьогодні покладено принцип, відповідно до якого людина, її життя і здоров’я є основою сучасного цивілізованого світу, а

забезпечення безпеки для людини у світі є одним з першочергових завдань будь-якої держави. При цьому, відсутність війни вже не є достатнім критерієм для твердження, що рівень сфери цивільної безпеки є високим, належним чи просто достатнім.

Насамперед звернемося до усвідомлення первісною людиною, яка характеризувалась переважно тільки як соціально біологічна істота, що наділена здатністю мислити, говорити, працювати і змінювати навколишній світ. З давніх-давен людина намагалася оволодіти навичками самозбереження та способами захисту від можливих небезпек, які неминуче з'являються в усіх сферах її життєдіяльності, вона потребувала відчуття безпеки не менше, а може навіть і більше, ніж сучасна людина.

Аксіомою є те, що людина прагне до самозбереження, виживання, покращення умов свого життя тощо. Реакція людини у будь-якому середовищі є, передусім, безумовним рефлексом і виступає як інстинкт самозбереження. Відтак, захист сім'ї, інтересів, прав і майна мають невід'ємний зв'язок з безпекою. Щоб забезпечити ці важливі компоненти людського існування в процесі своєї еволюції, людина вдавалася до різного тлумачення концепції безпеки і різних підходів до її досягнення.

У разі, коли людина відчуває себе у безпеці, її організм переходить до забезпечення інших інстинктів, які, своєю чергою, поділяються на вроджені (спадкові) і набуті [153]. При цьому поведінка кожного окремого індивіда в одному і тому ж середовищі може бути як схожою, так і кардинально різною. Різним є і сприйняття середовища, в якому людина відчуває себе у безпеці.

Базовий інстинкт самозбереження, що генетично запрограмований у нервовій системі як безумовний рефлекс, диктує людині поведінку залежно від ситуації, в якій вона перебуває. Тому потреба у такому відчутті, як безпека, є досить значною, адже за наявності цього відчуття людина переходить до забезпечення інших людських інстинктів, таких як інстинкт продовження роду, харчовий інстинкт, інстинкт самоствердження, інстинкт

творення та інші. Оскільки інстинкти бувають вроджені та набуті, то з розвитком цивілізації їх стає дедалі більше.

Інстинкти є важливим елементом у бажанні досягнення безпеки. Саме вони відіграють значну роль у житті людини, оскільки є еволюційним спадково закріпленим механізмом, а розум виступає лише розподільником інстинктивних програм [29, с. 60]. З-поміж сучасних варіантів концепції інстинктів учені виокремлюють сім людських інстинктів: самозбереження і продовження роду; пізнання і свободи; домінування і збереження гідності особистості; альтруїстичний. У нормі у людини домінує один або кілька інстинктів, інші ж, хоч і виражені менше, але також впливають на формування поведінки особистості.

З огляду на це можемо стверджувати, що людина, її фізіологія та психологія вичерпно не досліджені. Кожна особа – це окреме тіло з індивідуальним психо-емоційним станом. Передбачити поведінку людини в однакових ситуаціях не уявляється можливим, адже у кожного інакше реагує інстинкт самозахисту/самозбереження.

На переконання антрополога М. Шелера, «… організація життя суспільства повинна співвідноситися зі способами організації життєдіяльності організму: голод дає можливість визначити межі господарства; статевий інстинкт – інстинкт шлюбу; «інститут влади» − держава» [309]. Оскільки людина є «істота соціальна», то соціальне середовище, в якому вона перебуває, містить сукупність людських організмів з індивідуальною людською поведінкою [135], а отже, мова йде про співіснування, що формувалося не один десяток тисячоліть – від первісної до сучасної соціальної людини. Для першої категорії джерелом небезпеки було переважно природнє середовище. Для другої − види небезпеки продовжують свій процес модернізації. Безпека тісно пов’язана з наявними і потенційними загрозами − їх видами. Адже, маючи вид небезпеки (фізіологічна, психологічна, екологічна, політична тощо), з’являється потреба у механізмі забезпечення безпеки.

Так, людина як соціальна істота знаходить своє підґрунтя для самоствердження та подальшого розвитку. Спостерігається поступовий перехід безпеки від загальнобіологічного явища до соціально необхідного. Хоча період рабовласницьких часів, починаючи з періоду античності, важко назвати прагненням соціуму до забезпечення рівної соціальної гарантії та періодом відсутності загроз. Однак прагнення людини звільнитися від рабства, мати сім'ю, яку можна забезпечити речами першої необхідності (житлом, їжею, водою), бути активним і свідомим учасником полісного життя (VI ст. до н.е.) посідали одне з перших місць на п'єдесталі бажань. Сутність полісного життя вільних людей як незалежних, в ім'я спільного існування, безпеки і свободи сприяла вихованню розвиненого почуття власної гідності, волелюбності, допитливості й схильності до раціонального осмислення світу [47, с. 47].

Основи осмислення феномену безпеки в науковій думці були закладені ще в добу античності. Давньогрецькі мислителі були основоположниками ідей, що визначали концепцію безпеки особистості, суспільства та держави в контексті розуміння отриманого згодом. Концепції у різних підходах до досягнення безпеки розглядали такі мислителі, як Аристотель, Джон Локк, Жан Боден, Жан-Жак Руссо, Ніколло Макіавеллі, Платон, Томас Джефферсон, Шарль-Луї Монтеск'є, Франческо Петрарка та інші.

У добу античності (історичні межі X–XI ст. до н.е. до IV–V ст. н.е.) [3, с. 6], що характеризується наявністю міфології, люди намагалися знайти зв'язок і гармонію не тільки між собою, а й з силами природи – підкорити стихії, за потреби «викликати» дощ чи сонце, а також сподівалися побороти тоді ще не виліковні хвороби, такі як: віспа, лихоманка, холера тощо.

Про безпеку у стародавні часи збереглося мало відомостей, однак, походження слова «безпека» знайшло своє відображення у деяких міфах античності, зокрема, у стародавній слов'янській міфології – «Пек» (Пекун, Пек-Осика, Щезби) – бог або вірогідніше цар чи керівник пекла, а також війни, кривавих бійок, кровопролить і всілякої біди. Згідно з повір'ями, Пек –

великий чортисько, кровожерний, страхітливий, підступний, нещадний. Він живе глибоко під землею, сидить на троні, що височіє над пеклом, і ретельно стежить, як туди провалюються душі грішників, де їх мучить його прислуга – пекельники та чорти. Проте Пек, за повір'ями, лякливий, надто боїться животворящого світла бога Сонця і Чура (звідси давнє прислів'я: «Чур тобі, Пек!». Близьким до образу Пека або його варіантом є Пекун (Щезби) − маленький кровожерний божок, який хутко зростає, більшає до потворних розмірів, намагаючись пожерти якомога більше людей, коли вони сваряться. Відтак, його могла здолати, знищити лише згода між людьми. Такі повір'я сприяли встановленню родинної та соціальної злагоди, себто були захистом від певних соціальних небезпек [78; 311].

Отже, у стародавні часи безпеку розуміли як відсутність тих чи інших загроз. Силою протидії загрозам була гармонія у стосунках між людьми, мир, взаєморозуміння тощо. Слово «безпека» складається з двох частин − префіксу «без» та кореня «пек» (пека), що означає відсутність впливу цього страшного персонажу, уособлення всякої біди та небезпеки. Відповідно, слово «небезпека» має заперечний префікс «не», загалом же поєднання префіксів «не» та «без» означає, що дія відбулась не без участі чогось. Відтак, «небезпека» означає – не без участі міфічного персонажу Пека чи його впливу на ті чи інші обставини [78, с. 2].

Узагальнюючи, варто підкреслити, що навіть у стародавні часи безпеку тісно пов'язували з наявністю небезпеки − явної чи потенційної, а сам стан безпеки характеризувався відсутністю загрози. При цьому людина індивідуально могла убезпечити себе від незначних небезпек, що ж стосувалося більш глобальних, то люди зрозуміли, що захистити себе від зовнішніх небезпек краще коли їх більше і, зокрема, тому почали об'єднуватися не тільки сім'ями, а й поселеннями, утворюючи міста. Таким чином, маленькі сім'ї ставали частиною великої соціальної групи і їх шанси на безпеку зростали.

Свого часу Платон зазначав: «… постійно що-небудь потребуючи, багато людей збираються разом, щоб спільно жити й допомагати один одному; таке об'єднане поселення ми називаємо державою ... Її створять наші потреби» [188]. Отже, утворення полісів – міст-держав призвело до того, що в центрі уваги постають потреби не однієї людини чи маленької групки, а суспільства.

Символи та персоніфікації безпеки трапляються практично в усіх народів і в усіх релігіях. У жителів Китаю та деяких древніх релігіях Сходу символом пильності та безпеки був дракон. У римській міфології богинею, що уособлювала безпеку, вважалася Секурітата (Секурітас, Securitas, Secvritas). Вона зображувалась у вигляді жінки зрілого віку, що сидить чи стоїть біля колони з піднятою правою рукою. Секурітату зображували з різними атрибутами − жезлом Меркурія (кадуцей), алтарем, чашою, рогом достатку, пальмовою, лавровою гілкою чи гілкою маслини, глобусом [108, с. 106]. Зображення богині, що уособлювала безпеку, зустрічається на монетах від Нерона (54–68 рр. н.е.) до Магненція (350–351 рр. н.е.). Залежно від конкретного образу вона була символом: безпеки світу – «Securitas Orbis», безпеки імперії – «Securitas Augusti», «Securitas Imperii», постійної безпеки – «Securitas Perpetua», безпеки римського народу – «Securitas Populi Romani» тощо [13].

Отже, певна класифікація безпеки була присутня ще у стародавні часи. Хоча й не було конкретного визначення для характеристики цих видів, проте наявне розуміння розмежування цих понять: безпека світу, безпека імперії, безпека римського народу, постійна безпека. Відображені в тих чи інших образах поняття безпеки, вочевидь, у давні часи слугували для цілком практичних цілей. Це була певна візуалізація, що давала змогу розуміти наявні проблеми, розділяючи їх на природні та соціальні. Соціальні небезпеки мали значно більше значення, ніж природні. Природні небезпеки практично були невідворотними, їм неможливо було запобігти, а тільки врятуватися та послабити їхні наслідки. Соціально-психологічні небезпеки

можна було попередити, змінивши психологію та ментальність людини [13]. Цивілізація розвивалась, прогресувало виникнення різних сфер діяльності людини, утворювалися держави, які, своєю чергою, керувалися вже не мононормами, а писаними правилами поведінки. Спочатку це було звичаєве право і релігія (подекуди збереглися і досі), далі – перші закони (Клісфена, Солона, Ману, Хамураппі, XII таблиць), нині – це закони держав і міжнародні договори, що ратифіковані державами й використовуються як елемент правового регулювання суспільних відносин.

Аристотель, розглядаючи ідеальне державне облаштування суспільства та способи управління ним, висував один із основних критеріїв такого ідеального суспільства – забезпечення безпеки громадян, яка досягається дотриманням двох видів справедливості: розподільчої, яка ґрунтується на застосуванні рівного критерію до рівних людей і передбачає поділ благ залежно від чеснот того чи іншого громадянина та його внеску у суспільну справу, й зрівняльної, яка означає застосування рівного критерію до нерівних людей, як це відбувається у виданні громадсько-правових актів, виконанні покарань, покритті збитків тощо [200].

Ідею поділу благ (того, що є кращим для кожного) або аксіологічну ідею − ідею про цінності, стверджував і Платон, який розвивав концепцію, яка, на його думку, складалася з двох елементів: фізичної (природної) реальності, чуттєвого буття й ідеальної (надприродної) реальності, буття ідей (ейдосів), доступних лише розуму. Аксіологічна ідея розвивається і переходить з часом у категорію правової аксіології або юридично-аксіологічний підхід, що пов’язаний з появою природно-правових поглядів, з розходженням права природного і права позитивного. Право у своєму аксіологічному вимірі виступає як визначена форма правових цінностей, як специфічна форма правової повинності, відмінна від всіх інших (моральних, релігійних тощо) форм повинності й ціннісних форм [303, с. 256–259].

Отже, базовий інстинкт самозбереження є природним станом, що з часом розвитку суспільства перетворився на потребу забезпечення прав і

свобод людини. Саме таку ідею, як «природний стан», поклав в основу своєї ідеї, де ніхто немає більше іншого, англійський філософ Джон Локк. На противагу Томасу Гоббсу, який описував природний стан як ворожнечу, свавілля, Дж. Локк трактує його як природний закон, керований розумом, стан миру і доброзичливості [303, с. 182]. У цьому стані всі люди вільні, рівні, володіють певним майном. Право на життя, свободу, власність є природним невідчужуваним правом. Проте природне право не було закріплено, крім як в умах людей, тому не сприймалося однозначно. Як результат інакшого розуміння, вони могли тлумачитися по-різному, через що виникали суперечки. Люди відчувають необхідність в елементі офіційного закріплення і регулювання їхніх прав, тому для створення гарантій єдиного їх розуміння й тлумачення, наслідком суспільної угоди є закріплення природних прав і свобод, гарантом яких стає держава. Політичне утворення бере на себе зобов'язання видавати закони, докладати силу суспільства для застосування цих законів і налагоджувати відносини з іншими політичними утвореннями [303, с. 280]. Держава, за Локком, – сукупність людей, які об'єдналися в одне ціле під верховенством ними ж установленого загального закону і незалежно від того, кому належить вища влада в державі, важливо, щоб кожен, у тому числі й представники вищої влади, рівною мірою підкорялися чинним законам [303, с. 180–182]. Отже, виникає держава, яка поступово створює, розвиває і змінює свій механізм, апарат примусу, суд та інші необхідні для її розвитку елементи та компоненти, що історично спровоковані залежно від потреби їх створення. Тип держави і напрям її діяльності визначають функції, що розвиваються під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів. З еволюцією потреби та інтереси людини змінюються: зникають чи доповнюються новими. Проте одне залишається незмінним – бажання безпеки, відчуття захищеності себе і своєї сім'ї від загроз. Спочатку шляхи досягнення безпеки мали ідеологічне та філософське підґрунтя. Адже античність характеризувалась наявністю міфології, що знайшла своє відображення у міфах, переказах і легендах. У ті часи люди вірили, що,

прославляючи і задобрюючи Богів та істот, вони зможуть здобути прихильність і більш поблажливе ставлення до себе, що дасть змогу уникнути війн, перемогти хвороби, приборкати сили природи, перед якими людина безсила, тощо.

Суспільству як складній системі соціального утворення була необхідна наявність чинних законів і соціальних норм − механізм регулювання суспільних відносин. Таким механізмом стали загальновідомі нам закони Драконта, Солона, Клісфена, Ману, Хамураппі, XII таблиць, звичаєве право тощо. Як наслідок, важливим історичним аспектом вважається поява писаних законів задля запобігання різнотлумачення однієї і тієї ж правової норми. Однак, оскільки писемність як така широко розвинулась набагато пізніше, письмових згадок про інтерпретацію безпеки майже не збереглося.

Згодом міфологічний світогляд поступово відходить, на щаблі еволюції з'являється релігія. Цілісна картина світу переносить свій фокус на віру.

Перша письмова згадка про безпеку закладена у Главі XXVIII Старого Завіту Біблії, що у перекладі з грецької означає «володіти ситуацією» [46, с. 47], [93]. У Старому Завіті увагу зосереджено на першоджерелі всього сущого та запропоновано розглядати захист буття через призму віри [70, с. 106]. Центральний об'єкт релігійної віри − ідея Бога, який є символом справедливості, перемоги добра над злом і життя над смертю [179, с. 22−23].

З часом відомі нам сьогодні світові релігії, такі як буддизм, християнство, іслам та інші, поступово замінюють і викорінюють окультне вірування й формують більш реальне бачення у конкретного Бога – Будду, Ісуса, Аллаха тощо. В релігійну епоху безпеку та захист пропонується шукати «через» Бога.

Релігія проникає у життя всіх верств суспільства та держави, навіть у політику. Наприклад, у Стародавньому Римі політичні рішення підкріплювались санкцією церкви [179, с. 26]. Вплив церкви на владу триватиме понад тисячоліття, і лише у 1789 р. Франція стане першою країною в Європі, де церкву відокремлять від держави [179, с. 134]. Отже,

тісний зв'язок політики та релігії, а точніше їх взаємодія, досить на тривалий час закріпила у свідомості людей ідеологію санкціонованого втручання у їхнє життя як церкви, так і політики. Безпека людини була пов'язана з церквою та владою в державі, їх рішеннями, які не завжди були гуманними й справедливими.

Представник патристики Аврелій Августин (354−430 рр.) мав глибоко теоцентричний світогляд – Бог творець усього сущого [246, с. 51]. Саме така догма характеризує етап становлення середньовіччя. Однак стверджувати, що всі неухильно дотримувались релігійних канонів було б не правильно. Загалом суспільство знало де шукати захисту чи відновлення порушених прав. З делегуванням державі повноважень закріплювати і регулювати правові норми, люди передали й інші функції, такі як дбати про безпеку людей і кордони країни, в якій проживають; забезпечувати доступ до життєво необхідних речей, можливість здобувати освіту та професію і низку інших елементів, які необхідні для життя. Держава має робити все, щоб люди почували себе у безпеці й могли продовжувати жити та розвиватись.

При цьому, періодизація середніх віків поділяється на три етапи: раннє середньовіччя – V ст. − середина XI ст., де панує натуральне господарство та виражений поділ суспільної праці; розвинене (або класичне) середньовіччя – XI ст. – XIV ст., відбувається зростання продуктивних сил, відокремлення ремесла від сільськогосподарського господарства та зростання міст – центрів ремісничого виробництва; пізнє середньовіччя − XV ст. − кінець XVI ст. − відкриття Америки Христофором Колумбом у 1492 р., характеризується зародженням капіталістичного способу виробництва [45]. Пізнє середньовіччя інколи називають епохою Відродження, оскільки точної і єдиної дати завершення релігійної епохи немає. При цьому, з розподілом епохи на етапи можна побачити як кожна з них характеризує певний розвиток, а отже убезпечує людину від загроз голоду, розвитку, освіченості тощо.

Власне Середньовіччя – це епоха, що тривала понад тисячу років – від падіння Римської імперії до часів Відродження. Це епоха будівництва, змін і нововведень. Яку саме ідею безпеки закладали тоді в розуміння безпеки людини конкретно визначити неможливо, але можна здійснити припущення, аналізуючи сфери життєдіяльності тодішнього суспільства. Наприклад, із зародженням активного процесу будівництва безпека життя і здоров'я повинна б була існувати. Однак, нам відомо, що такого розуміння, як «техніка безпеки» у ті часи не існувало і близько. До того ж загальновідомо, що і життя людини, яка була рабом, було знецінене. Побої та вбивства за погану працю на будівництві були не рідкісним явищем.

Водночас християнські походи, що відбувалися у XI – XIII ст. у Святу Землю, під егідою християнізації народів, насправді ж приховували грабежі «невірного» населення [93]. Такий факт мав наслідком збагачення церкви за рахунок зубожіння суспільства. Фінансова безпека пересічної сім'ї була не тільки під загрозою, а подекуди цілком знищена, шляхом відбирання у неї всіх заощаджень. І хоча тоді поняття «фінансова безпека» не існувало, проте потреба людей у належному рівні життя, купівлі необхідних речей, ліків тощо існувала. Тож, можна стверджувати, що рівень життя людей, їх безпека у сучасному наповненні її категорій була досить незначною.

Тогочасна Європа стає християнською, виникають католицька, православна та протестантська церкви. Італійські вчені у XV ст. назвали середні віки «темною добою» європейської історії, однак саме у той період зародився культурний спадок низки сучасних держав – їх мова, культура, особливості мислення та поведінки. Винаходи продемонстрували здібність людського розуму до відкриттів і розвитку. Хоча людина середньовіччя переважно шукала відповіді на власні запитання у Божественному одкровенні, наука також розвивалась. Одні сприймали світ вірою – інші розумом. Одні вважали, що знайдуть захист і безпеку життя за допомогою молитви, інші ж, покладалися на власні переконання і сили. Сприйняття

людиною світу, її розвиток та освіта мали значення для формування у людини розуміння категорії «безпека».

Переломним моментом у становленні освіти тієї епохи був указ Карла Великого (кінець VIII ст.) про створення шкіл при монастирях, що містив вимогу про обов'язкову освіту для всіх дітей чоловічої статі [271, с. 10]. Що стосується жінок, їхні права залишались незмінними − вони були відсутні. Вважалося, що оскільки жінка не була утворена за подобою Бога, вона обмежувалась владою чоловіка. Жінки не виступали свідками у суді чи правових спорах, не мали жодних прав, окрім зобов'язання служити чоловікові [161, с. 141]. Про рівноправність чоловіка та жінки не могло бути й мови. Безпека жінки значною мірою залежала від її чоловіка. Натомість чоловік тримав у своїй владі не тільки власне забезпечення, а й своєї дружини – їжу, її фінансове та матеріальне (одяг) становище тощо. Тобто, безпека жінки і безпека чоловіка відрізнялися рівнем забезпечення. Адже оскільки жінка не має змоги отримати освіту, то її шанси здійснити аналіз інформації для прийняття тих чи інших рішень щоб забезпечити належний рівень своєї фізичної і психологічної безпеки був мінімальним. Нерівноправність чоловіків і жінок є конкретною загрозою у досягненні загальної цивільної безпеки.

Крім цього, починаючи з перших століть християнства представники духовенства навіювали на людей страх перед «нечистою силою», уособлювали в них диявола, чаклунів, демонів і відьом, а церкву прославляли як рятівницю від цих напастей. На боротьбу було спрямовано сили інквізиції, якими застосовувалися тортури для «вибиття зізнань» про зв'язки з «нечистю», а також благословлялися вогнища, на яких спалювали невинних людей за їх зізнанням після тортур. Оскільки церква вимагала вірити у диявола й відьомство, тих хто сумнівався у їх існуванні могли засудити до пожиттєвого ув'язнення або смертного вироку, а таких людей називали єретиками. Доноси на іншого віталися церквою, а людей, котрі робили ці доноси, називали мучениками за віру. Найчастіше жертвами звинувачень

ставали жінки. Наймасовіші страти за «відьомство» відбувалися у містах Німеччини, Франції, Італії, Іспанії, Швейцарії тощо [6, с. 37−39]. Віра і сподівання на Бога не допомогла тисячам спалених заживо жінкам і чоловікам. Життя пересічної людини було у великій небезпеці, адже гарантії, що завтра саме вона не «виявиться» демоном чи відьмою, не було ніякої. До того ж, застосування тортур завдавало значної шкоди фізичній безпеці людини. Безпека кожної окремої люди ставала справою «удачі»: якщо сьогодні на тебе не донесуть, то тобі пощастило, а якщо комусь увидиться, що ти «відьма», то твоє життя підходило до кінця. Про яку цивільну безпеку тоді можна говорити… Тільки критикувати зазначені методи.

Незважаючи на думку деяких науковців про епоху Середньовіччя як «темну», саме в цей період відкриваються перші європейські школи та університети, розвиваються і виокремлюються чотири напрями науки, такі як фізико-космологічний, вчення про світло, наука про живе та комплекс астролого-медичних знань. Зросла роль експериментального пізнання світу, оскільки потребували вивчення ґрунти, метали, проводились фізичні й хімічні досліди. Було винайдено якісні дзеркала, окуляри, технологію виробництва паперу тощо. Не можна також забути про розвиток схоластики (від слова «схола», тобто «школа»), а ті, хто прагнув знати більше, ніж дозволяла церква у свої школах, почали створювати позацерковні спілки. Внаслідок цього у XII ст. у Європі з’явилися перші університети – у Болоньї, Парижі, Падуї, Салерно тощо. Принцип «Вірую щоб зрозуміти» було замінено новим «Розумію – щоб вірити» [271, с. 13]. Безпека освіченості людини посіяла зерно свого подальшого прогресивного розвитку. Поряд з розвитком виникає і потенційна небезпека, так, наприклад, не завжди поєднання хімічних елементів призводило до безпечного завершення експерименту – інколи відбувалися і вибухи з людськими жертвами. Медичні експерименти також не завжди закінчувалися вдало, а й з людськими втратами. Тож кожен розвиток приховує у собі потенційну загрозу – небезпеку. Однак освіта, можливість її здобути та можливість всебічно

розвиватися збільшує вектор сприйняття і реалізації концепції забезпечення власної безпеки та оточуючих.

Так, наприклад, представник пізньої середньовічної схоластики Фома Аквінський (1225−1274 рр.) розрізняє істини розуму та істини віри, адже людська душа нематеріальна, самосуща і безсмертна, а субстанція, що досягає своєї повноти в єдності з тілом [246, с. 53−54]. Вже не віра в Бога, а віра у себе і свої знання стає ключем до пізнання, щастя та безпеки.

Епоха середньовіччя, що зайняла понад дванадцять століть в еволюції та розвитку світу, була зосереджена на релігії. Віра у Бога та церкву були ключем до життя та знань, і хоча деякі вчені називають цю епоху «темною добою», зародження «шляху до знань» відбулося саме наприкінці її завершення. Виникнення шедеврів живопису та поезії, що збереглися до наших часів, є свідком того, що людський розум вже тоді був відкритий до вивчення світу та створення нового, що, своєю чергою, було продовженням формування концепції безпеки отриманої згодом.

У часи Середньовіччя, яке характеризується домінуванням релігії та віри в одного Бога, люди шукали захисту у церкви, будь то іслам, християнство, буддизм тощо. Звичайно, що не всі були істинними послідовниками віри, тому деяка частина суспільства сподівалася на свої власні сили або на отримання захисту від держави. Разом з цим люди зрозуміли, що для того, щоб держава була могутньою та її можна було захистити, потрібно володіти певними уміннями, знаннями та навичками, військовим полководцям освоювати і розвивати мистецтво стратегічного мислення. Для того щоб вилікувати деякі хвороби, які тоді ще здавалися невиліковними, потрібно здобувати і розвивати знання медицини. Хоча приборкати всі сили природи навіть з часом не стало можливим, проте люди навчилися визначати можливі погодні умови на майбутнє, зрозуміли, як географічний напрямок русла річки може корегувати життя флори і фауни тієї чи іншої території, чому у різних географічних поясах різний клімат

тощо. Тож дослідження людини і світу та людини у світі посіло основне місце у життєдіяльності суспільства й забезпечення безпеки у ньому.

Наступною значимою епохою розвитку людства і впливу на становлення концепції цивільної безпеки стає епоха Ренесансу. Однією з великих історичних постатей тієї доби був Галілео Галілей. Серед його відомих відкриттів і досліджень варто виділити його концепцію про рух Землі й нерухомість Сонця. Оскільки такі твердження мислителя вважалися злочином і переслідувалися церквою, такий вчинок був досить сміливим. Адже всіх, хто ставив під сумнів владу церкви, ставали її ворогами і були покарані − ув'язнені або засуджені до страти (Джордано Бруно дев'ятьма роками раніше) [84]. Безпека віри підпала під загрозу. Якщо якась частина настанов церкви була хибною, то й під сумнів потрапили догми усієї віри (християнської), а цього допустити не можна було. Тому все, що є хибним і дає хибні висновки, сприяє зниженню забезпечення рівня безпеки суспільства і людини як окремої категорії.

Отже, доба Відродження, яка триватиме три століття, починається з Італії, де відбувається раннє процвітання міст і зароджується найважливіший елемент, що згодом характеризуватиме цю епоху – гуманізм. Нова епоха стала повним переосмисленням уявлень про людину і світ, а також етичних і естетичних норм. Концепція «божественності людини» є найповнішим вираженням ренесансного антропоцентризму, наслідком чого стала зміна ставлення до людського, земного та речей [115, с. 6]. Відтак, людина стає акціологічним фокусом. Її щастя є найважливішим до чого вона прагне. Віра у себе стає ключовим елементом до досягнення цієї мети. Можна припустити, що концепція безпеки у такому випадку уповільнила розвиток сутнісного наповнення її компонентів, адже навряд чи за допомогою егоїзму та самолюбства можна забезпечити належний рівень власної безпеки та безпеки оточуючих.

Ідеї епохи Відродження або епохи Ренесансу, яка прийшла на зміну середньовічної епохи, стали основою тогочасного світогляду, беручи

орієнтир з витоків доби античності. Зародження інтелектуального руху – гуманізму в ті часи пов'язують з іменем поета та мислителя Франческо Петрарки. Гуманізм був тоді одним із центральних компонентів Ренесансу як історичної і культурної епохи, основною ідеєю якого було поліпшення людської природи через вивчення античної літератури. Своєю чергою, італійський історик філософії і культури Е. Гарен тлумачить ренесансний гуманізм як нове світобачення, що призвело до всебічної зміни культури та стало важливим етапом в історії, філософії й усього мислення загалом [41]. Центром зосередження тієї доби стало «слово», що ототожнювалось зі «знанням» та «чеснотою» і разом з тим розумілося як втілення універсальної та божественної людської природи, як її гармонійний етос й інструмент практичної діяльності людини в колі друзів, родини та рідної громади (ідеал homo civilis). Саме гуманістична «словесність» допомогла сформувати новий світогляд та уможливила перше усвідомлення історичної дистанції стосовно античності й разом з цим зміцнила «слово» як інструмент захисту [200, с. 81].

Підсумовуючи, варто відзначити, що світогляд, який характеризує період Ренесансу, мав низку певних ознак: формування світської культури незалежно від релігії, розквіт художньої культури – мистецтво стало центром духовного життя, географічні відкриття тощо. Сукупність цих факторів визначала духовний зміст епохи Відродження. Оскільки зміна фокусу з релігії на мистецтво не призводила до глобальних явних і потенційних загроз, існування такої концепції стало можливим і навіть поштовхом для розвитку. Адже гуманізм, який спочатку означав світське знання, сприяв вивільненню філософів від влади релігії, що мало наслідком формування двох концепцій – релігійної і філософської. Так, людина отримала вибір у досягненні своєї безпеки: релігійний – захист у вірі та філософський – осмислення концепції через різні підходи. Ідеологами, які репрезентували стан і розвиток знань нового часу, стали Нікколо Макіавеллі та Жан Боден. Тому, коли Н. Макіавеллі у своїх працях XV – XVI століть «Князь», «Міркування про першу декаду Тита Лівія», «Історія Флоренції» і у

найвідомішому «Державець»/«Государ» висловлює й обґрунтовує концепцію творення держави не Богом, а людьми – сприйняття цієї інформації вже не було таким критичним, як би це було у часи Середньовіччя. Навпаки, він став одним із перших мислителів, хто звернувся до ідей Платона та Аристотеля й на їх основі створив оригінальну теорію суспільства і держави. Він уперше вивів з-під сфери впливу релігії і моралі державно-політичні питання. Разом з тим підхід у політиці, який був ним застосований, ігнорує моральні цінності (аморалізм, віроломство) і згодом отримує назву макіавеллізм [200, с. 85]. Жан Боден також відстоював позиції нерелігійного походження суспільства. Він стверджував, що клімат, родючість ґрунту, рельєф тощо зумовлюють особливості людського життя, психологічні та інтелектуальні якості людини, а також, що умови існування зумовлюють як особливості тілесного, так і духовного складу людей [303, с. 128–212]. Так, обидва мислителі відкидають причетність Бога до держави та суспільства, а навпаки, беруть за основу керування державою концепцію «всі засоби прийнятні». Тобто відсутність моралі у діях є нормою. А отже, для того щоб забезпечити порядок і безпеку держави, така дія влади, як вбивство, є допустимою, моральні критерії не беруться до уваги. Звідси походить небезпека для окремої людини.

XVI ст. характеризується піднесенням матеріального виробництва та економічних відносин від ремесла до промисловості у формі мануфактури. Період Ренесансу стає періодом розвитку суспільства [70, с. 43]. Безпека людини стає більш пов’язаною не просто з безпекою суспільства, а вже з безпекою більш зрілого громадянського суспільства та виробництвом.

Новий час характеризується значною мірою як час зародження концепції «природнього права та суспільного договору». Саме цей період можна назвати точкою відліку до зародження теоретичних основ сучасної сфери цивільної безпеки. Час, коли ідея рівності між собою усіх людей дає фундамент до створення гуманних концепцій із забезпеченням безпеки людини, її життя і здоров’я з їх центром всередині. Однак, це згодом.

Важливий внесок у розвиток наявної тоді доктрини громадянського суспільства зробили такі мислителі, як Г. Гроцій, Б. Спіноза, Т. Гоббс, Ж. Ж. Руссо та Дж. Локк. Останній тісно пов'язував суспільство і державу, яка повинна діяти тільки з метою захисту прав особистості й не може бути могутнішою. Свою концепцію «природнього стану» мислитель пояснює як стан свободи і рівності людей, такий стан існує і на ґрунті суспільних відносин. Суспільство для Локка є тотожним державі, а людина сама по собі прагне до миру. При цьому, Ж. Ж. Руссо вважав виключно народ джерелом влади. Взаємодію і становлення держави та суспільства мислитель пояснив у своїй праці «Про суспільний договір, або принципи політичного права», так звана договірна концепція [119, с. 30]. Людина, її безпека, потреби та добробут стають головним завданням держави, хоча влада не була в змозі охопити і вирішити всі ті потреби суспільства.

Дещо іншою є думка англійського філософа Т. Гоббса, який у своєму творі «Левіафан» стверджує, що «людський індивід сам по собі − це природній егоїст, безальтернативно налаштований на задоволення власних бажань, на забезпечення собі щонайбільших задоволень і насолод, головне ж − на самозбереження, на утвердження у власному бутті й, отже, на боротьбу за зростання свого контролю і влади над усіма іншими, тими, хто вже через наявність власних аналогічних потреб може становити загрозу для його егоїстичного самоутвердження» [289, с. 7]. На противагу думкам Дж. Локка та Ж. Ж. Руссо, Т. Гоббс стверджує, що людина зі свого народження ворожа та егоїстична. Крім задоволення та забезпечення особистих потреб й інтересів, виключно тільки власної безпеки, людський індивід не схильний до мирного та дружнього співіснування [289].

Голландський юрист і політичний мислитель Г. Гроцій, один із засновників природнього права, зазначав, що люди на ранніх етапах свого становлення були рівними у своїх правах, що включало рівне право на загальну власність, без приватної. Мислитель поділяє людські права на природні та волевстановлюючі. Першими керує людський розум, а другі є

результатом дотримання вимог, обіцянок тощо. Теорія природнього права знайшла своє продовження в роботах іншого голландського мислителя Б. Спінози. За його ідеєю, право на існування та діяльність, свободу совісті та думки, свободу слова – невідчужувані права особи [262, с. 30]. Згодом, саме концепція «невідчужуваних природніх прав людини» стане основою прийняття багатьох сучасних нормативних актів у державах світу. Концепція безпеки людини перенесе свій фокус із фізичної безпеки більше на безпеку свободи людини у діях і правах.

Один з перших французьких просвітників Ш.-Л. Монтеск'є дав одне із класичних визначень поняття «свобода» − це право «робити все, що дозволено законом». При цьому, мислитель наполягав і відстоював необхідність поділу влади на законодавчу, виконавчу і судову, кожна з яких повинна стримувати іншу, адже це є необхідна умова політичної свободи [262, с. 33]. Поступово життя суспільства розмежовується на сфери життєдіяльності, а концепція природнього права очолює п'єдестал цінностей світової спільноти. Безпеку людини розглядають не тільки через її фізичні властивості, а й моральні та етичні.

Впродовж XVII−XVIII ст. в Англії та Європі пройшла хвиля буржуазних революцій. Так, французька буржуазна революція 1789−1794 рр. відбувалася в три етапи під закликом «свобода, рівність, братерство», результатом чого мала стати рівність і свобода від експлуатації, зрівняльний розподіл землі та інше. Унаслідок цього, 26 серпня 1789 р. було прийнято найбільш демократичний, на той час, документ, розроблений у дусі загальнонаціонального маніфесту − Декларацію прав людини і громадянина. У ній було викладено природні, невід'ємні й священні права людини, проголосивши, що «люди народжуються вільними та рівним у правах». До таких прав віднесено свободу, власність, безпеку людини й опір гнобленню. Разом з цим у 1791 р. було прийнято Конституцію, яка закріплювала «свободу совісті, право на збори, право на скарги й петиції до уряду та інші» [142, с. 14−15]. Такий історичний факт став значимим для усього суспільства.

Адже тепер за безпеку людини вже на офіційному, закріпленому нормами права рівні відповідає держава.

В історичному контексті становлення демократії можна знайти багато цікавого, і в Італії середини XVIII ст., і в Німеччини другої половини XIX ст. Однак першою дійсно демократичною державою світу стали Сполучені Штати Америки та їх Декларація незалежності, що вперше заклала у свою основу цінність невід'ємних природних прав людини і стала базисом для формування подальших світових законодавчих актів на основі поваги до людського життя, свободи, честі й гідності, а разом з тим і опору пригнічення [127, с. 42]. Другим історичним визначним американським документом є Статут Віргінії 1777 р. про релігійну свободу – «Virginia Statute on Religious Freedom», написаний Т. Джефферсоном. Автор зазначав, що «Бог створив розум людини вільним, і тому не можна поширювати релігію шляхом примушення» [278, с. 85]. Якщо провести паралель з епохою середньовіччя, коли віру «нав'язували», а невірних переслідували, то тепер, у демократичному суспільстві, кожна людина вільна у виборі вірити чи відповідає за її відсутність у своєму житті. Безпека цього вибору закріплена законодавчо.

Поступово з кінця XVII ст. до початку XIX ст. концепція «суспільство» переростає у концепцію «громадянське суспільство». Новий час поступово перейшов у новий історичний період «новітньої історії», де держава і суспільство перебували у тісному взаємозв'язку і потребували один одного. Жан-Жак Руссо у своєму трактаті «Про суспільну угоду» стверджував, що найважливішою турботою держави має бути «турбота про самозбереження» [253]. Йдеться саме про самозбереження держави. Обравши об'єктами своєї критики Гроція і Гоббса, та натомість підкреслюючи ідеї Д. Локка, мислитель заперечував теорію розподілу влади, висував свою концепцію, метою якої є уникнення зосередження влади в одних руках і можливості зловживання нею. Він вважав, що основою законної влади є згода людей, виявом якої є суспільний договір. Сутність цього договору полягає в тому,

що кожна людина віддає себе під вище керівництво загальної волі й тим самим стає її учасником [253]. У громадянському стані люди стають більш вільними й рівними, бо якщо природна свобода обмежена силами кожної окремої людини, то громадянська свобода, яка виникла в результаті суспільного договору, обмежена загальною волею [303, с. 280]. Так, люди прийняли рішення, що за концепцію безпеки відповідає вже держава. Саме вона має дбати про своїх громадян, слідкувати за дотриманням їхніх прав і карати в разі їх порушення. Ще один філософ Шарль-Луї Монтеск'є вважав, що до утворення суспільства й держави люди жили за природними законами, до яких належать рівність, прагнення до миру, добування їжі, бажання жити спільно та інші. Людина за своєю природою не агресивна і властолюбна, а слабка й боязка істота, що прагне до рівності й миру з іншими. Слабкість людей штовхає їх до об'єднання в суспільство, в якому вони набувають сили, але втрачають рівність і мир. А війни спонукають людей до встановлення позитивних законів. До таких законів належить: політичне право, цивільне право і міжнародне право. Основоположник останнього – видатний голландський юрист, політичний мислитель, філософ та історик Гуго Гроцій зазначає, що: «…життя людське таке, що повна безпека нам взагалі ніколи недоступна. Проти безпідставних її побоювань варто покладатися на божественне правосуддя і вдаватися до забезпечення безпеки, але не до сили»[256; 194, с. 196]. Тож, ураховуючи теорії мислителів і виходячи з концепції миролюбності, можна відзначити прагнення людини до соціуму, який, своєю чергою, допомагає слабким індивідам повернути відчуття сили шляхом згуртованості та знаходження способів закріплення норм для подальшого їх регулювання. Один з основних авторів Декларації незалежності США 1776 р. Томас Джефферсон вкладає в документ ідею безпеки з позиції взаємодії держави і суспільства: «…всі люди створені рівними, і всі вони обдаровані своїм Творцем деякими невідчужуваними правами, до числа яких належать: життя, свобода і прагнення до щастя. Для забезпечення цих прав засновані серед людей уряди, що запозичують свою

справедливу владу за згодою керованих. Якщо ж така форма уряду стає згубною для цієї мети, то народ має право змінити або знищити її і створити новий уряд, заснований на таких принципах і з такою організацією влади, які, на думку цього народу, все більше можуть сприяти його безпеці й щастю». Саме Декларація США вперше умістила в свою основу цінність невід'ємних природних прав людини, стала базисом для формування подальших світових законодавчих актів на основі поваги до людського життя, свободи, честі й гідності, а разом з тим і опору пригнічення. Природно-правова концепція розвивалась і утвердила свої елементи в Декларації прав людини і громадянина 1789 р. [55], що була написана французькими авторами Марі Жозеф де Лафает, Оноре Габріель Ракеті Мірабо, Еммануель Муньє та Адріен Жан-Франсуа Дюпор [48; 90]. У майбутньому цю концепцію взяли за основу й інші країни. А отже, філософське наповнення концепції безпеки перейшло на більш реальні поняття і категорії, забезпечення яких більшою мірою мало взаємозв'язок з безпекою як держави загалом, так і окремої людини.

Необхідність охорони прав людини силою закону та сприяння розвитку дружніх відносин між народами стали основою для прийняття першого міжнародного правового документа, що проголосив основи демократичного правового суспільства. Таким документом стала Загальна декларація прав людини і громадянина. Хоча закріплені у цьому документі норми мають рекомендаційний характер, більшість країн сьогодні розглядають їх як юридично обов'язкові договірні норми, такі, наприклад, як «усі люди народжуються вільними та рівними у своїй гідності і правах» [91; 74]. Саме цей нормативно-правовий документ пропонується вважати відправною точкою у теоретико-правовому полі в подальшому розумінні формування безпеки у всіх її варіаціях. Адже, для сучасної людини, яка перебуває у стані постійного розвитку цивілізації, наявності тільки фізичної безпеки недостатньо. Приблизно однаково важливим стає забезпечення екологічної, економічної, інформаційної видів безпеки тощо. Екологічна безпека впливає

на стан здоров'я, економічна − на рівень життя, інформаційна − на обізнаність і здатність зробити максимально правильні висновки аналізуючи наявну інформацію.

Підводячи підсумки викладеному у підрозділі, зазначимо, що залежно від світогляду, у різноманітних інтерпретаціях розкривалася суть безпеки у політико-правових ученнях Давнього Сходу, Греції, Риму, у часи Середньовіччя, Відродження, Нових і Новітніх часів. Водночас акціологічний фокус тлумачення у мислителів усе ж було спрямовано на поняття гуманізму та прав людини [48, с. 35]. Історичний ракурс зародження і формування концепції безпеки свідчить про зміну розуміння цього явища − від міфічного сприйняття до фізичного і морального. Адже, стан безпеки − це не тільки відсутність загроз для фізичного, а й психо-емоційного та духовного стану людини.

Візуалізація та персоніфікація символів захисту вочевидь допомагала людям у ті часи вірити, що здобувши прихильність символів безпеки, можна убезпечити себе від загроз і небезпек. Світогляд є важливим важелем, що дає підстави для прийняття рішення на основі аналізу від бачення і розуміння. Сприйняття людиною світу допомагає зорієнтувати її дії для свого захисту і безпеки. А наявність актуальної інформації − здійснити її аналіз для використання у процесі забезпечення власної безпеки [233, с. 196−201].

Отже, питання безпеки були і залишаються актуальними на всіх етапах розвитку людської цивілізації. В історичному процесі можна спостерігати як концепція безпеки деформується, як наслідок, виникають нові сфери, що потребують її впливу. Загалом, в еволюції поняття безпеки можна виокремити кілька основних етапів: античний період – безпека має міфологічне забарвлення і щоб її досягти наслідували віру в концепцію магії; період Середньовіччя – все суще є творінням Бога і нічого не існує без Бога, безпека в тому числі; період Ренесансу – повертаємось до «давно забутого старого», але вже культурно розвиваємось, забезпечуючи собі духовне збагачення; далі приходить Нова епоха – усвідомлення свого права на повагу

до своєї честі й гідності, рівноправність, піднесення життя людини на п’єдестал життєвих цінностей. Філософському наповненню концепції безпеки властиві різні підходи її розуміння за часів античності, Середньовіччя, Ренесансу і Нового часу. Концепцію безпеки можна розглядати і як захист або відсутність загроз у таких сферах, як буття особи, сім’ї, нації і людства. А численні підходи до визначення концепції безпеки тільки підкреслюють її складний і багаторівневий характер. Проведеним аналізом етапів розвитку людської цивілізації встановлено, що були і залишаються актуальними дослідження різних аспектів проблеми безпеки. Проте єдине, що залишається незмінним, − це бажання досягнути максимального рівня безпеки у житті.

1.2 Становлення та розвиток сфери цивільної безпеки в Україні

Україна як і більшість країн світу стикається не лише із зовнішніми, але й внутрішніми загрозами і викликами, як то транснаціональна організована злочинність, терористичні акти, поширення ядерної зброї, пандемії, кліматичні зміни, природні катастрофи, вимушена міграція населення та інші надзвичайні ситуації. Почуття нестабільності посилюється непередбачуваністю дій росії, розв’язаною проти нас повномасштабною війною та усвідомленням її наслідків.

Правова держава не може існувати без правової культури, досконалого механізму застосування законів у будь-якій сфері життя, зокрема і в сфері цивільної безпеки. Завдання сфери цивільної безпеки є надзвичайно важливими для забезпечення сталого розвитку країни та забезпечення безпеки її громадян. Досягнення цих завдань потребує систематичної та комплексної роботи з урахуванням сучасних викликів і використанням новітніх технологій та засобів.

Безперечно, війна загострила питання цивільної безпеки як одного з ключових аспектів забезпечення життєвої безпеки громадян. Саме цивільна безпека покликана створити дієву систему цивільного захисту, яка спроможна забезпечити захист населення та майна від небезпек і надзвичайних ситуацій.

Вочевидь комплексне дослідження сфери цивільної безпеки потребує вивчення розвитку сфери цивільної безпеки в історичному аспекті − з моменту виникнення і аж до її сучасної міждисциплінарної інтерпретації.

Проблематика дослідження різних аспектів цивільної безпеки, обґрунтування теоретичних основ цивільної безпеки, методологічних підходів до системного вивчення проблем забезпечення цивільної безпеки є предметом вивчення низки учених, зокрема В. Антонова, В. Бакуменка, С. Бобровник, Є. Гіди, С. Домбровської, В. Заплатинського, Г. Корж, О. Корнієвського, О. Кравчука, А. Крижанівського, О. Кучеренка, В. Ліпкана, В. Михайлова, В. Мороза, Г. Ортіної, Т. Подорожної, А. Помази-Пономаренко, О. Радченка, В. Садкового, Г. Ситника, В. Сиченка, В. Тимошенка, Д. Тихомирова, В. Торічного, А. Халецької та інших.

Вивчення масиву першоджерел, наукової літератури дало змогу дійти висновку, що формування сфери цивільної безпеки на території України й, відповідно, її правового чинника, почалося ще наприкінці XIX ст., коли було створено перші місцеві органи цивільної оборони.

Історія розвитку сфери цивільної безпеки в Україні налічує багато етапів − від початку XX ст. дотепер. Попри те, що сфера цивільного захисту пройшла багато випробувань, вона все ж зберегла своє значення та актуальність для українського суспільства.

Формування сучасної концепції сфери цивільної безпеки було тернистим, адже до часів своєї незалежності Україна пережила не одну війну, починаючи з Першої світової 1914 р. і закінчуючи триваючою сьогодні повномасштабною війною. Люди на території України перебували під постійними небезпеками та загрозами: війна, голод, геноцид, переслідування

віросповідання, заборона розмовляти рідною мовою тощо. Однак український народ неодноразово показав незламність свого духу та волі, прагнення до свободи і незалежності, можливості розвитку та освіти, до рівності й демократії. Тож далі пропонується здійснити дотичний аналіз загальновідомих етапів становлення України, її території і громадян у контексті цивільної безпеки через історичні дати та події, що відбувалися на території сучасних українських земель, деякі з яких раніше були частиною інших держав.

Відтак, мета підрозділу − проаналізувати етапи розвитку сфери цивільної безпеки, окреслити досягнення і недоліки, а також визначити перспективи подальшого розвитку цивільного захисту в Україні.

Як нами вказувалося вище, створення перших місцевих органів цивільної оборони наприкінці XIX ст. сприяло формуванню сфери цивільної безпеки в Україні. Початок XX ст. в Україні характеризувався поглибленням процесів індустріалізації, що призвело до збільшення кількості підприємств, а також до зростання кількості міського населення. З огляду на це уряди того часу почали розглядати проблему захисту населення та майна від можливих надзвичайних ситуацій, таких як пожежі, повені, аварії на промислових об’єктах.

Класичні рамки періодизації історії новітнього часу (1914 р. − сьогодення) [22] у формуванні цивільної безпеки на території, що відноситься до сучасної України, умовно можна поділити на три етапи: перший – Перша світова війна (1914−1918 рр.); другий − Україна у складі СРСР та Велика вітчизняна війна (1919−1991 рр.); третій – Україна за часів її суверенності та незалежності (1991 р. − дотепер).

Перша світова війна, яка тривала 4 роки, 3 місяці та 10 днів, стала наймасштабнішим міжнародним воєнним конфліктом з найбільшими глобальними втратами людського життя, яке до того часу відбувалося в історії людства. Декілька десятків мільйонів осіб було вбито, близько 20 млн − поранено та майже 4 млн залишилися інвалідами на все життя [249].

Масових людських втрат зазнала кожна воююча країна світу, а безпека та мир у світі перебували у небезпеці досить тривалий час.

У 1918 р. було створено Міністерство з питань захисту населення від наслідків війни, що згодом перейшло під управління Міністерства внутрішніх справ Української Народної Республіки. Початок 20-х років минулого століття охарактеризувався зміною владних структур в Україні, що призвело до припинення діяльності цього Міністерства. Таким чином, проблеми цивільного захисту залишилися без відповідної уваги владних інституцій.

Світова війна 1914−1918 рр. перетворила українські етнічні землі на арену бойових дій. Розділені землі між Австро-Угорщиною та російською імперією були об'єктом геополітичних зазіхань ворогуючих сторін. Людина ж як найвища соціальна цінність пережила присмерк ідеалів і цінностей суспільства − особистість загубилась у колективній психології натовпу та боротьби за виживання. Для України масштабні воєнні дій на її території мали значні наслідки. Війна активізувала національно-визвольну боротьбу поневолених націй та їх прагнення до державного життя − 7 листопада 1917 р. у результаті Української революції на Наддніпрянській Україні було утворено Українську Народну Республіку [305]. Епіцентр воєнних дій, величезні людські втрати та масове зубожіння сприяли рушійному поштовху до пробудження національної свідомості українського народу. Основоположні цінності прав людини та її свободи були піддані руйнівному занепаду і звуженню, а стрімке падіння цінності людського життя було ознакою безпосередньої небезпеки.

Найбільший розквіт сфера цивільного захисту отримала після створення незалежної Української держави у 1917 р. З метою захисту населення від загроз з боку збройних конфліктів, природних катастроф та інших надзвичайних ситуацій, у 1918 р. було створено Українську Народну Республіканську Гвардію, яка належала до військово-цивільної влади і займалася охороною громадського порядку. Також у цей період було

сформовано органи громадської самооборони та громадського здоров'я, які забезпечували охорону населення від різних хвороб та епідемій.

Важливими історичними документами у становленні демократичних процесів України стали I−IV Універсали Центральної Ради УНР.

I Універсалом УЦР, прийнятим у червні 1917 р., Україна проголошувалася вільною, не відділяючись від росії. Український народ сам порядкує на власній землі, а закони мають право видавати тільки Українські Збори [85]. Варто відзначити, що факт проголошення України «вільною» (de iure) на справді не був таким (de facto). Оскільки, Центральна Рада не мала права самостійно приймати жодні нормативні акти, а тільки на правах автономії. Українське суспільство не могло фактично відповідати за забезпечення своєї безпеки, адже було залежним від росії.

II Універсалом УЦР, що датується липнем 1917 р., були закріплені домовленості між УЦР та Тимчасовим урядом росії [86].

Щодо III Універсалу, прийнятого у листопаді 1917 р., варто вказати, що це було юридичне оформлення факту федеративного зв'язку Української Народної Республіки (далі – УНР) з Росією, ідею проголошення якої вперше висунув М. Грушевський у день відкриття з'їзду УЦР. У документі зазначалося, що Україна не відокремлюється від Росії, але відтепер вся влада в ній належить тільки УЦР та Генеральному Секретаріату. Документом було скасовано смертну кару, закріплено 8-ми годинний робочий день, належність земель до території УНР, закріплено та розширено права громадян на місцеве самоврядування у справах їх національного життя тощо [87]. Скасування смертної кари фактично стало кроком до досягнення безпеки людського життя, а закріплення 8-ми годинного робочого дня − кроком до боротьби з небезпекою для здоров'я людини (наприклад, перевтома і подальші наслідки з пов'язаними хворобами). З прийняттям III-го Універсалу стало можливим втілення права людини на безпосередню участь у суспільному житті через місцеве самоврядування. Це означало, що тепер, хоч і частково, суспільство мало змогу убезпечити себе від незначної потенційної небезпеки.

Прийняттю УЦР IV Універсалу в січні 1918 р. сприяли невгамовні та постійні ворожі дії з боку росії щодо запровадження своєї влади на українських землях. У документі йшлося: «щоб ні руське правительство, ні яке інше не ставили Україні на перешкоді установити той бажаний мир, для того, щоб вести свій край до ладу, творчої роботи, до кріплення революції та волі нашої, ми, Українська Центральна Рада, оповіщаємо всіх громадян України: однині Українська Народна Республіка стає самостійною, ні від нікого незалежною, вільною, суверенною державою українського народу» [88].

Прийняття чотирьох Універсалів є підтвердженням прагнення українського народу до власної самостійності та незалежності. Прагнення самостійно приймати рішення і відповідати за їх наслідки, забезпечувати мир та безпеку, дбати про власний рівень життя та розвиток. Через постійні втручання у справи української влади її «союзниками», влада України робила спроби до закріплення своєї автономії на незалежності, однак постійно була об'єктом захоплення сусідніми країнами. Влада у цих країнах дбала передусім про власну безпеку території, її власних громадян, а український народ постійно перебував у ролі жертви і людського ресурсу.

Таким чином, рівень безпеки українського народу – цивільної безпеки, був критично низьким, зокрема відомі нам сьогодні категорії безпеки людського життя, здоров'я, честі та гідності.

27 січня (9 лютого) 1918 р. між Українською Народною Республікою та державами Четвірного союзу (Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною) було укладено перший мирний договір за період Першої світової війни − Брест-Литовський мирний договір або Брестський мирний договір [23]. Документ складався з 10 статей, згідно з якими сторони підписання заявляли, що воєнний стан між ними закінчився, і з цього часу відносини між країнами будуть проходити у мирі та дружбі. Для України такий вибір стратегічного союзника був кращим, аніж якби це був вибір на користь Антанти, яка вимагала продовжувати війну. Однак все виявилося не

так просто − договір УНР із Четвірним союзом щодо невтручання у справи республіки та надання їй самостійності й незалежності у прийнятті рішень не просто не виконувався, а й мали місце факти, коли над жителями України окупаційна влада чинила суд і навіть господарювала в окремих галузях господарства. Неспроможність Центральної ради керувати ситуацією згодом призвела до її власного кінця − падіння впливу та авторитету ЦР, а згодом усунення її з політичної арени [222, с. 97−99] Так, шукаючи союзників і підтримку на шляху становлення своєї державності, незалежності та самостійності, Україна отримала несподівані загрози від власних союзників, які відчайдушно намагалися порядкувати на її території та використовувати належні їй ресурси у своїх інтересах. Безпека народу України залишалася досить у пригніченому стані.

Отже, Український народ проголосив себе незалежним і висловив бажання укласти перемир'я між Українською Народною Республікою і державами, що перебувають у війні з росією, а уряди Німеччини, Австро-Угорщини, Болгарії і Туреччини постановили укласти мировий договір з Урядом Української Народної Республіки [251] Саме такими словами починався текст Мирного договору, з якого видно, що український народ був виснажений війною і прагнув до миру. Прагнення до воєнної безпеки України та її народу було основним мотивом укладення Брестського миру, який мав стати великим дипломатичним успіхом України у ствердженні прав її громадян. Однак у державницьких змаганнях Україна виявилась занадто слабкою, хоч і не припиняла боротьбу.

Ще одним важливим історичним етапом у формуванні української державності й становлення незалежності та демократії, що мав вплив на формування концепції цивільної безпеки, був так званий період Гетьманату, що охарактеризувався розбудовою державних інституцій і започаткуванням формування державної служби в Україні. Так, 29 квітня 1918 р. Павла Скоропадського було оголошено гетьманом усієї України, котрий того ж дня розпустив Українську Центральну Раду, звільнив з посад усіх міністрів УНР,

проголосив Українську Державу та ухвалив Закони про тимчасовий державний устрій України, якими було встановлено форму правління – Гетьманат і порядок здійснення гетьманської влади. Повалення Центральної Ради мало наслідком істотну зміну ідеології державного будівництва, в основу якої було покладено консервативно-ліберальні цінності [89]. Каденція новообраного складу кабінету міністрів тривала понад пів року (Гетьманат існував сім з половиною місяців) [183, с. 10−17].

Досить цікавими були деякі положення Законів про тимчасовий державний устрій України, що складалися з декількох законів, зокрема:

− у частині Закону «Про віру» йдеться: «первенствуюча в Українській Державі є віра християнська, православна» − маргінальна норма, що закріпила одну зі світових релігій як основну. «Всі неналежні до православної віри… користуються кожний повсемістно свобідним відправленням їх віри і богослуженням по обряду оної» − безпека свободи віросповідання залишилася;

− у частині Закону «Права та обов'язки Українських Козаків і Громадян» зазначалося: «захист Вітчизни є святим обов'язком кожного козака і громадянина Української Держави» − держава, її безпека, у такому контексті, постає вище за людину, її безпеку, відтак, обов'язок людини − захищати державу; «власність є недоторкана» − закріплено безпеку власності; «право робити зібрання в метах не шкідливих законам, мирно і без зброї» − безпека захисту прав шляхом мирних зібрань; «висловлювати і писати свої думки, рівно розповсюджувати їх шляхом друку або іншими засобами» − закріплено безпеку свободи слова. Отже, Закони про тимчасовий державний устрій України − це сукупність декількох законів, зокрема «Про Гетьманську владу», «Про Віру», «Права і обов'язки Українських Козаків і Громадян», «Про закони», «Про Раду Міністрів і про Міністрів», «Про Фінансову Раду» і «Про генеральний суд» [77]. Цей нормативний документ містив положення, що стосувалися життя українського народу та могли регулювати життєдіяльність суспільства. Закріплені права та обов'язки були

факторним показником прагнення України до самостійного регулювання безпеки всередині держави, зокрема і цивільної безпеки, яка включала різні сфери життєдіяльності суспільства.

Останнім документом, який було прийнято урядом П. Скоропадського, стала постанова про передачу влади Директорії. Прийшовши до влади, Директорія створила Верховну слідчу комісію по розслідуванню злочинів режиму П. Скоропадського, за результатами чого членів останнього кабінету міністрів було арештовано [183, с. 10−17].

Варто відзначити, що значну увагу Гетьманат приділяв розвитку освіти − у 1918 р. Радою Міністрів було ухвалено закон про обов'язкове вивчення української мови, літератури, історії та географії України. Відбувалася українізація освіти, але не «замість», а «поруч». Щоб не створювати конфронтацію з батьками та учнями, які були прихильниками російськомовних гімназій, україномовні гімназії створювалися, а не замінювали російські. Так, при створенні у серпні 1918 р. Кам'янець-Подільського університету у законі зазначалося, що мова викладання у ньому буде українська, а читання лекцій російською мовою відбуватиметься лише в окремих випадках. Пріоритет надавався українським культурно-освітнім установам, але держава забезпечувала розвиток шкіл національних меншин. Прикладом цього було виділення Радою Міністрів 87 700 карбованців на організацію курсів вчителів європейських шкіл у містах Києві, Одесі та Катеринославі. Національна політика Гетьманату не отримала підтримку своїх дій у більшості українських традиційних партіях, що врешті стало причиною ліквідації Гетьманату Павла Скоропадського та приходу до влади Директорії [159].

Аналізуючи зазначену вище інформацію щодо діяльності уряду Скоропадського у сфері освіти, можна відзначити важливі кроки до становлення концепції безпеки науки та освіти. При цьому відбувається не просто розвиток загальновідомих сфер наукової діяльності, а створення і популяризація нових. Підтвердженням цього факту є ухвалений Радою

Міністрів Закон «Про заснування Академії наук в м. Києві». Своєю чергою, розвиток та освіта є важливою ознакою і ключовою складовою сфери цивільної безпеки.

Також Законом про заснування Академії наук в м. Києві, ухваленим у листопаді 1918 р., визначено, що «з-поміж перелічених у Статуті наукових установ Академії, окрім постійних комісій, витворюються в біжучому році: Фізичний Інститут, Геодезичний Інститут, Лабораторія для спроб над матеріалами при Інституті прикладної механіки, Ботанічний Сад, Акліматизаційний Сад, Демографічний Інститут, Інститут для виучування економічної кон'юнктури та народного господарства України» [76]. Розвиток сфери науки є ключем до безпеки освіти та розвитку суспільства. Адже, від того наскільки країна буде процвітаючою залежить гідне майбутнє нації. Знання та розвиток у сферах економічного зростання і конкурентоспроможності, єдність і згуртованість нації є важливими категоріями у часи воєнних заворушень. Однак, як відомо, завжди є противники змін, не виключенням стало і правління Гетьманату.

Своєю чергою, Директорію (як орган повстання) на чолі з В. Винниченком, у складі С. Петлюри, Ф. Щвеця, П. Андрієвського та А. Макаренка, було обрано на таємних зборах, на яких і схвалено план повалення Гетьманату П. Скоропадського з початком його центру у м. Біла Церква та напрямком руху до м. Києва. 14 грудня 1918 р. П. Скоропадський добровільно відмовився від влади: «…Я, Гетьман всієї України, протягом семи з половиною місяців всі свої сили клав на те, щоб вивести країну з того важкого стану, в якому вона знаходилася. Бог не дав мені сили справитися з цим завданням. Нині з огляду на умови, що склалися, керуючись винятково благом України, від влади відмовляюся» [57]. Державно-правовий статус Директорії залишався невизначеним на певний час (з 13 листопада 1918 р. до 22 січня 1919 р.), але у ній було зосереджено усю повноту законодавчої та виконавчої влади. У прийнятій 26 грудня 1918 р. першій Декларації містилися норми, у яких Директорія проголошувала себе тимчасовою

верховною владою УНР революційного часу й формулювала так званий трудовий принцип, відповідно до якого політичне право належало народу в особі робітництва та селянства. Передача влади Директорії трудящому народові мала відбутися на Конгресі Трудового народу України. До того часу у прийнятому Законі про форму влади на Україні було зазначено, що вся влада до скликання наступної сесії Конгресу належить Директорії. Конгрес легітимізував владу Директорії та ухвалив декілька нормативних актів, зокрема Універсал Директорії УНР від 22 січня 1919 р. [123] Тоді ж сталася історична для України подія – було прийнято Акт злуки Української Народної Республіки і Західно-Української Народної Республіки в одну незалежну державу. Попри цей факт, боротьба, а подекуди навіть і воєнні дії за українські землі тривали ще понад десяток років, аж до входу всіх українських земель до складу СРСР [286, с. 147]. Безпека території українських земель тривалий час знаходилась під явними і потенційними загрозами загарблення. Через тривалі воєнні дії на території України безпека життя її народу перебувала у постійній потенційній загрозі та реальній небезпеці. Довготривалі війни призводили до зубожіння цивільного населення та знижували рівень життя людей. Звичайно, постійно так тривати не могло.

Відтак, загальний національно-визвольний рух українського народу за відродження своєї державності (1917−1921 рр.) відіграв важливу роль у становленні основоположних доктрин державотворчих актів, що будуть прийняті згодом.

Період з червня 1917 р. по квітень 1918 р. − період народження Основного Закону української державності початку XX ст. Мала Рада УНР в останній день свого існування схвалила проєкт Конституції Української Народної Республіки, але через державний переворот документ не набрав юридичної сили [263]. Хоча Конституцією УНР так і не було запроваджено в дію норми, які в ній закріплені, все ж в її основу були покладені права та свободи людини і громадянина, розподіл державної влади та інститут

місцевого самоврядування. Відповідно до проєкту Конституції УНР, завдяки її нормам, було закладено фундамент становлення безпеки людини та суспільства за допомогою дотримання законів і поваги до прав та законних інтересів людини і громадянина.

Конституція Української Народної Республіки (Статут про державний устрій, права і вільності УНР) містила норми про права та обов'язки, що мали структуру з 8 пунктів та 83 статей. Ознакою правової держави були такі норми:

− «позбавити громадських прав громадянина УНР може тільки постанова Суду Республіки»;

− «актова, громадянська і політична правомочність громадянина УНР починається з 20 років. Ніякої різниці в правах та обов'язках між чоловіком і жінкою право УНР не знає»;

− «громадяни в УНР рівні в своїх громадських і політичних правах. Уродження, віра, національність, освіта, майно, оподаткування не дають ніяких привілеїв в них»;

− «установлюється листова тайна»;

− «кожна з населяючих Україну націй має право в межах УНР на національно-персональну автономію», однак «великоруській, єврейській і польській – право на національно-персональну автономію дається силою цього закону, нації ж, білоруська, чеська, молдавська, німецька, татарська, грецька та болгарська… якщо до Генерального Суду поступить заява від кожної нації окремо по 10 000 громадян УНР» [104]. Виходячи з положень Проєкту Конституції, помітними є основи демократичної, рівноправної і незалежної держави, якою прагнула бути Україна. Хоча у частині інших національностей помітна певна дискримінація. Проте захист прав людини судом, безпека листування та рівність прав теоретично гарантувалися кожному.

Щодо діяльності держави − її владних органів і громадян, проєкт Конституції УНР проголошував суверенне право народу України, яке могло

бути реалізованим за допомогою Верховного органу влади УНР − Всенародних Зборів України. І тільки за їх рішенням можна було позбавити виборчого права громадянина та виключно за рішенням 2/3 присутніх членів могла відбутися зміна кордонів Республіки. Без рішення Всенародних Зборів не могло бути оголошено війну чи підписано згоду на мир, також їх рішенням затверджувалися політичні й економічні трактати, що укладалися від імені УНР, установлювалися одиниці міри ваги і монет. Дотримуючись принципу децентралізації, громадянам надавалося право широкого самоврядування. Біпатридство заборонялося. Вищим судовим органом був визначений Генеральний Суд УНР, виключно за його рішенням громадянина УНР можна було: позбавити громадянських прав; затримати (тільки при затриманні «на гарячому» і не більше ніж на 24 години); здійснити обшуки майна; порушити таємницю листування тощо. Ніхто (не тільки громадянин, а й іноземець, котрий перебував на території УНР) не міг бути обмежений у правах слова, друку, сумління, організації, страйку (якщо не порушували норми кримінального права). Але тільки громадянин УНР користувався усією повнотою громадянських і політичних прав. Право голосу на виборах шляхом таємного голосування мали всі громадяни, які на день їх проведення досягли двадцятирічного віку. Права громадян могли бути обмежені виключно у випадках війни чи внутрішніх заворушень. Смертна кара заборонялася. Жодна релігія не визнавалася як обов'язкова [104]. Проєкт Конституції Української Центральної Ради є важливим історичним документом, що містить основи суверенності народу, демократії, верховенства права людини і громадянина, культури та добробуту громадян. Громадяни Української Народної Республіки були за крок до самостійного забезпечення та захисту своєї особистої безпеки, кордонів своєї держави та поваги до людської гідності й прав.

Перша світова війна є яскравим прикладом кризи міжнародного правопорядку. Для мирного співжиття після наполеонівських нападів та для забезпечення миру і безпеки у відносинах між народами повоєнної Європи,

для захисту меншин світовою європейською спільнотою на Паризькій мирній конференції було прийнято рішення про утворення Ліги Націй. Конференція проходила у декілька етапів − з 18 січня 1919 р. по 21 січня 1920 р., а її мета − це розв'язання повоєнних і територіальних протиріч між державами. Однак для України все було не так просто. Так, державний секретар Сполучених Штатів Америки Р. Лянсінг вважав, що українці повинні увійти до складу Російської конфедерації; американський полковник Гавс зазначав, що для самостійності Україні не вистачає всього лише союзників і не був проти її самостійності, його думку підтримували й італійці; французький прем'єр Ж. Клемансо домагався відновлення Великої Польщі й входження до неї Східної Галичини; Д. Ллойд-Джордж займав нейтралу позиції відносно подій у Наддніпрянщині та не був проти об'єднання українців в єдине ціле; У. Черчіль підтримував А. Денікіна і відновлення Великої Росії, до самостійності українців був налаштований негативно. Незнання мови та своєрідна некомпетентність українських представників, їх непідготовленість та суперечність інформації у їх доповідях, також були для України негативними чинниками [284, с. 148]. Вочевидь українським делегатам було досить складно відстоювати інтереси українського народу у негативно налаштованому проти УНР середовищі. Представники українського народу, які були делеговані на Мирну конференцію, намагалися відстояти соборність української землі, кордонів та її народу, не дозволити сусіднім країнам розділити її територію та захистити своїх громадян. При цьому, будучи не досить підготовленими у своїх виступах делегати так і не змогли переконати інших учасників Мирної конференції. За таких умов Україна перебувала в небезпеці, адже сусідні країни докладали максимум зусиль для того, щоб захопити її територію та зробити усе необхідне, аби не дати змогу стати незалежною та рівноправною світовою державою.

З приходом до влади більшовиків у 1919 р. сфера цивільного захисту стала скеровуватися на потреби комуністичної влади. Було створено міліцію, яка забезпечувала громадський порядок і боролася з опозицією, а також

органи охорони здоров'я, які займалися боротьбою з епідеміями та забезпечували здоров'я робітничого класу.

У грудні 1919 р. голова Всеукраїнського революційного комітету, а згодом – Всеукрревком Г. Петровський анулював усі декрети уряду УСРР і замінив їх російськими декретами. Україна змінює свою назву з Української Народної Республіки (УНР) на Українську Соціалістичну Радянську Республіку (УСРР), таким чином встановлює радянську форму державності. Підсумковим процесом закріплення радянської влади в Україні (окрім декрету «Про об'єднання радянських республік Росії, України, Латвії, Литви, Білорусії для боротьби зі світовим імперіалізмом») став укладений у грудні 1920 р. союзний робітничо-селянський договір між УСРР і Російською Соціалістичною Федеративною Радянською Республікою (РСФРР). Перша стаття договору закріплювала норми, відповідно до яких найважливіші сфери державного управління були визнані спільними для обох республік і передані під керівництво РСФРР [261]. Характер диктатури політичного ладу був характерний РСФРР, хоча підписані з республіками договори містили норми рівності та право націй на самовизначення, однак безпека республік тісно була пов'язана з РСФРР, оскільки постійно існувала загроза з боку РСФРР у вигляді тиску та правових обмежень.

Важливе значення у розмежуванні повноважень сфери зовнішньої політики та міжнародних відносин між УСРР та РСФРР мали протоколи засідання Комісії з підготовки положення про об'єднані комісаріати, пізніше – Народний комісаріат внутрішніх справ УСРР. У листопаді 1919 р. було прийнято рішення «формулювати протоколи Політбюро як можна обережніше і коротше, рішення по найбільш серйозних питаннях не заносити до офіційного протоколу. Крім цього, в усіх вищих, центральних і місцевих органах державної влади (окрім загального діловодства) відбувалося таємне ведення документів, які мали гриф «таємно», а питання, що стосувалися життя народу, у відкритий доступ ніколи не надходили [272]. Безпека та достовірність інформації з історичних документів, що регулювали життя

суспільства приховувались і не були відкритими для всіх. Доступним ознайомлення з ними стало можливе для науковців відносно нещодавно.

В умовах постійного напруження, викликаного війною та загарбницькими настроями сусідніх країн, український народ не міг просто змиритися і підкорятися то одній владі, то іншій. Це спонукало до виникнення в українській історії селянського повстанського руху. Першою відомою акцією мельничанських козаків була реквізиція зерна, зібраного для німецьких солдатів» [146]. На Черкащині, що стала регіоном розгортання національно-визвольної боротьби за відновлення української державності, повстанські загони «Холодного яру» впродовж 1918−1922 рр. утримували незалежність самоврядної «Холодноярської республіки» під гаслом «Воля України або смерть» [250]. Незважаючи на те, що назва містить слово «республіка», холодноярці на чолі з Чучупаком своїм кредом оголосили: «За самостійну Україну, за Центральну Раду, за права, оголошені 4-м Універсалом» [36]. Холодноярські загони задля збільшення своєї повстанської сили проводили бойові акції у повітах Київської, Миколаївської та Катеринославської губерній. Чимало загонів також приєднувались до повстанських груп Н. Махна, які періодично прибували з Лівобережної України [114] Н. Махно був категоричним противником союзів з білими генералами, оскільки він представляв селянську масу, то як і інші був переконаний, що з перемогою білих повернеться вся система принизливої станової нерівності. Проте, якщо з більшовиками у селян виникали соціальні суперечності, то з білими був більш глибокий соціально-культурний конфлікт [42]. Політика Селянського Союзу, який створив Н. Махно, полягала у тому, щоб кожний селянин усвідомив, що в даний момент Революції, завоювання землі та права на свободу самоуправління може відбуватися без будь-якої сторонньої допомоги чи опіки. Саме це лягло в основу махновської земельної реформи, відповідно до якої земля повинна була належати не окремим особам чи приватним господарям, а громаді. Його задум підтримала значна частина населення − армія повстанців складалася із

40 % бідняків і середнього стану, 25 % безземельні, 10 % багаті, але без землі, 10 % рибний промисел, 5 % перевізники, 7 % робітники промисловості і транспорту і 3 % міщани. Більшовицька радянська влада звичайно ж не погоджувалася з реформами, які просував Н. Махно у сільському господарстві, й причиною поразки його армії був власне не сам факт перемоги Червоної Армії, а віра у політику більшовицької влади – нову економічну політику (НЕП). Нова економічна політика більшовиків несла народу віру у бажаний мир та спокій, припинення та врешті абсолютне закінчення братовбивчих воєн [122]. Український народ об'єднався на захист власних інтересів незалежно від майнового стану в суспільстві. Заможні й не зовсім українці прагнули до встановлення миру і безпеки на своїй землі, мати право розпоряджатися власним майном на свій розсуд і відчувати себе у безпеці «внутрішній» та «зовнішній». Сподівались, що із закінченням війни прийде стабільність, належний рівень життя і безпеки.

Історичним щаблем у 1922 році стало укладання договору про об'єднання їх у Союз Радянських Соціалістичних Республік із залишенням за кожною з них права вільного виходу зі складу Союзу між РСФСР та сусідніми республіками. До 1950-х років утворення СРСР зображувалося як бажання пригноблених народів [118]. 30 грудня 1922 року відбувся перший з'їзд рад СРСР, який складався з представників РСФРР, України, Білорусії та Закавказзя. На ньому затвердили декларацію та договір, які пізніше стали проєктом Конституції про створення СРСР. У документах зазначалися основні принципи об'єднання, вищі органи влади та управління СРСР, взаємовідносини органів СРСР та республік, громадянство, бюджетні відносини та інші питання. Договір про утворення СРСР гарантував незалежність республік, як суб'єктів союзної держави. При цьому у 1922−1923 рр. в РСФРР з'їздом прийнято 7 кодексів: кримінальний, цивільний, земельний, кримінально-процесуальний, про працю, цивільно-процесуальний, лісовий. На їх основі утворювались кодекси інших республік. Другий з'їзд рад СРСР 31 січня 1924 року затвердив Конституцію СРСР та

юридичне оформлення утворення Союзу РСР як федеративної держави. Суверенними правами союзних республік були: право вільного виходу з СРСР; незмінність території; наявність власного громадянства; свої основні закони, що відповідали Конституції СРСР. Центральний виконавчий комітет СРСР було визначено верховним органом влади між з'їздами рад, який скликався тричі на рік і мав дві палати: Союзна рада (обиралася пропорційно чисельності населення) та Рада національностей (5 представників з кожної області та по 1 від автономної області) [295]. Для України основою її головного документа стали Конституція УСРР 1919 року і Конституція СРСР 1924 року. 15 травня 1929 року на XI Всеукраїнському з'їзді рад було затверджено нову Конституцію УСРР. Відповідно до норм нового Основного Закону центральним органом влади в УСРР залишалися Всеукраїнський з'їзд Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів, Всеукраїнський центральний виконавчий комітет (верховний законодавчий, розпорядчий та виконавчий орган) та рада народних комісаріатів [53].

Суверенітет УСРР обмежений лише в межах, зазначених в Конституції СРСР, і лише в предметах, що їх віднесено до компетенції СРСР, в інших випадках свою державну владу УСРР здійснює самостійно. Українська соціалістична радянська республіка визнає працю за обов'язок, визначає, що права громади не залежать від їх расової й національної належності, право обороняти революцію зі зброєю в руках надається лише трудящим. Безпосереднє керівництво окремими галузями державного управління Української соціалістичної радянської республіки покладається на народні комісаріати: Народний комісаріат внутрішніх справ; Народний комісаріат юстиції; Вищу раду народного господарства; Народний комісаріат земельних справ; Народний комісаріат фінансів; Народний комісаріат торгівлі; Народний комісаріат праці; Народний комісаріат освіти; Народний комісаріат охорони здоров'я; Народний комісаріат соціального забезпечення; Народний комісаріат робітничо-селянської інспекції та Центральне статистичне управління. Державний прапор УСРР складається з полотнища

червоного (багряного) кольору, в лівому кутку якого біля держальця зверху вміщено золоті літери «УСРР» або напис «Українська соціалістична радянська республіка». Столицею було визначено місто Харків [101]. Ураховуючи назви комісаріатів, доцільно буде зробити висновок, що із закріплення регулювання сфери діяльності, стверджується, у деяких випадках зароджується сфера безпеки – громадська, правова, господарча, економічна або фінансова, наукова, соціальна, безпека здоров'я тощо. Оскільки безпека тісно пов'язана з небезпекою, то варто зазначити, що передбачити та охопити усю життєдіяльність суспільства не було можливим, саме тому потрібно пам'ятати про таку категорію, як потенційна небезпека.

Історичною раною людства для багатьох країн та мільйонів людей залишились події голоду: спочатку 1921−1923 рр. – зерно, яке було зібрано на території губерній, яким самим ледь вистачало на існування, перенаправляли до губерній? у яких його і так було вдосталь [52]; 1931 р. – голод, викликаний хлібозаготівлями з урожаю по всьому СРСР за наказом Сталіна; 1932−1933 рр. − голод-геноцид, жертвами якого стали мільйони людей [47]. Національна катастрофа років голоду не була викликана стихійним лихом, посухою чи неврожаєм. Це був результат умисної політики комуністичного режиму, що вів до фізичного знищення українців. У січні 1928 року під керівництвом Сталіна запроваджено примусові хлібозаготівлі – у селян примусово відбирали частину або навіть усе вирощене зерно за значно заниженими цінами, а згодом і безкоштовно. Незалежні фермерські господарства примусово об'єднували у колективні – колгоспи. Звичайно, насильницька колективізація викликала масові протести і повстання (понад 4000 впродовж 1930 року; 1,2 млн учасників), однак супротив жорстко придушувався. До 1931 року 68 % селянських господарств стали державними [26]. Небезпека голоду, знищення українського народу, приниження – ось як можна охарактеризувати вказаний період. Період голоду, як і період війни – це однозначна небезпека для життя українського народу.

У грудні 1936 року СРСР приймає нову Конституцію, а у 1937 р. УСРР також повторює основні положення Конституції СРСР, у яких повноваження республіканських органів зводиться до мінімуму. Такий самий факт мав повторення при прийнятті СРСР 1977 р. Конституції, а УРСР, відповідно, в 1978 р. [89]. Конституція СРСР 1936 р. містила норми, відповідно до яких УСРР перейменовувалась в Українську Радянську Соціалістичну Республіку (УРСР) – соціалістичну державу робітників і селян, де політичною владою є ради депутатів трудящих. Верховна рада, яка обиралась на 4 роки, утворювала уряд – Раднарком – вищий орган влади. Конституція проголошувала свободу слова, друку, зборів, мітингів, однак реально ці права і свободи громадян цілковито ігнорувались тоталітарним режимом [53, с. 22].

Конституції СРСР 1924 р. та 1936 р. передбачали норму, відповідно до якої вищі органи влади СРСР мали право скасовувати рішення вищих органів влади республік та ухвалені ними нормативні акти [69].

Війна між Німеччиною, СРСР та іншими світовими країнами залишила свій слід в історії людства. Друга світова війна 1939−1945 рр. (Німеччина напала на Польщу) відіграла значну роль для українського народу у воєнних діях Великої Вітчизняної війни 1941−1945 рр: «за понятійним визначенням вітчизняна війна − це війна поневоленого, в результаті військової агресії, народу за визволення території своєї країни (Вітчизни) від загарбників» [307]. Твердження, що Друга світова і Велика Вітчизняна війна є тотожними, насправді хибне. Оскільки, Велика Вітчизняна війна є складовою частиною Другої світової війни 1941−1945 рр.

У період Другої світової війни українська територія стала місцем бойових дій та насильства. З метою захисту населення створювались органи цивільного захисту, які займалися евакуацією населення, забезпеченням притулку й медичної допомоги. У 1940-х рр. було створено українську організацію цивільного захисту, яка брала участь у проведенні заходів з захисту населення та майна від наслідків війни. Після закінчення війни організація цивільного захисту продовжила свою діяльність, проте брак

уваги з боку владних структур, а також недостатня фінансова підтримка призвели до зниження її ефективності.

Ураховуючи те, що Україна не була суверенною державою, а отже, не мала власної армії, український народ брав участь у воєнних діях у складі радянських Збройних сил. Слова Сталіна, оголошені 7 листопада 1941 р. на Червоній площі: «Наші людські резерви є невичерпними», підкреслюють байдужість радянської влади до прагнення зменшення людських втрат і збереження життя солдатів. Навпаки, є підтвердженням досягнення мети будь-якими жертвами: «за рік до перемоги, у 1944 р., баланс людських втрат радянської та німецької армій становив 3,89 до 1, або 7 млн до 1,8 млн» [124]. За планом «Барбароса» Німеччина повинна була швидко захопити Україну і зробити з неї своєрідний плацдарм для ведення подальших воєнних дій, тому верховне головнокомандування німецької армії звільнило від відповідальності своїх солдат та офіцерів за результати насильницьких заходів, які будуть ними застосовані [113]. Окрім загрози смерті, для радянських солдатів, зокрема українців, існувала загроза бути схопленим у полон та інші знущання. І хоча у 1929 р. у Женеві було прийнято Женевську конвенцію, яка складалась з двох конвенцій – «Про поводження з військовополоненими» та «Про покращення долі поранених і хворих у діючих арміях», німецька влада цинічно нехтувала нормами європейського та міжнародного права. Наприклад, «наказ про комісарів» від 6 червня 1941 р. містив норми, відповідно до яких захоплених в полон політичних комісарів Червоної армії повинні розстрілювати на місці. Існували також категорії військовополонених, які, на думку німецької влади, «не заслуговували» на життя: політичні комісари, євреї, цигани, переконані комуністи і навіть просто непрацездатні особи [196]. На території України воєнні дії тривали з першого дня Великої Вітчизняної війни до 28 жовтня 1944 р. − дня остаточного звільнення сучасної території України. Український народ зробив великий внесок у розгром Німеччини та її союзників у Другій світовій війні, однак ціною величезних людських жертв [20]. Значними були

демографічні втрати України. Так, за період з січня 1941 р. по 1 січня 1945 р. населення республіки зменшилося з 40 млн 967 тис. до 27 млн 383 тис. [125, с. 8]. Значною небезпекою для життя мільйонів людей обернулися події тогочасної війни. Майже половину українського населення було знищено. Не було у той час і дотримання основоположних доктрин до поваги людського життя, честі і гідності, адже навіть світова спільнота визнала нелюдське поводження з військовополоненими і прийняла конвенції.

24 жовтня 1945 р. Китай, Франція, СРСР, Великобританія, Сполучені Штати Америки та інші країни, у тому числі Українська РСР, ратифікували угоду про створення ООН. Однією з передумов створення ООН була неспроможність Ліги Націй виконувати свої функції як політико-дипломатичний механізм щодо врегулювання збройного конфлікту у міжвоєнний період. У. Черчіль, знущаючись, казав: «що може зробити Ліга Націй, якщо десь розпочнеться агресія? Вона швидше за все відправить телеграму з вимогою припинити агресію. І якщо вона все-таки точиться, посилає інші телеграми. Але на це агресор не реагує, Ліга Націй може направити рішучішу останню телеграму, сказавши у ній: ми вам посилали багато телеграм, і це не припинило агресію. Якщо й тепер не зупинитесь, ми вам більше телеграм посилати не будемо» [279]. Тому виникла необхідність створити організацію, яка б мала реальні важелі впливу на прояви агресії та експансії, запобігала б війнам та підтримувала мир у світі. Саме на цих принципах базувалася підписана 14 серпня 1942 р. англо-американська декларація – Атлантична хартія. Хартію було схвалено на міжсоюзній конференції в Лондоні у 1942 р., де до неї приєдналися 15 інших країн, що перебували у стані війни, включаючи СРСР [35]. Пізніше, у 1945 р., Україна як неформальний член антигітлерівської коаліції стала однією з країн-засновників Організації Об’єднаних Націй. Представник України Д. З. Мануїльський очолив 1-й Комітет ООН [298] Можливістю для України бути однією з країн-фундаторів стали події 1944 р., коли було прийняте рішення СРСР надати республікам право установлювати безпосередні

зв'язки з іноземними державами. Для УРСР за директивою з Москви було ухвалено Закон «Про утворення союзно-республіканського Народного комісаріату закордонних справ УРСР» і внесення змін до Конституції республіки [35]. Україна отримала реальну можливість брати участь на світовій арені у становленні миру та безпеки у світі та стати світовою рівноправною державою. Кожна країна має територію і власну націю, а отже, повинна дбати про внутрішню і зовнішню безпеку, про інтереси цілої держави й окремої особи.

Варто зауважити, що започатковані на Віденському конгресі у 1815 р. системи забезпечення миру, навіть після Першої світової війни, не змогли гарантувати державам Європи мирне співіснування, тому після подій другої світової війни у 1945 р. відбулося утворення організації Північноатлантичного договору (НАТО) задля вироблення нових засад європейської безпеки. Однією з основних причин утворення НАТО був факт початку «холодної війни», а однією з головних функцій – прийняття політичних і воєнних питань, що стосуються їхньої безпеки: захист свободи та безпеки її членів відповідно до статуту ООН. Світові європейські держави дійшли згоди, що проти країни агресора краще протистояти спільно захищаючи і підтримуючи союзників. Кожна держава має різну територію та населення, і якщо держава, у якої військо більше, нападе на меншу – поразки майже не запобігти. Під небезпеку потрапляють не тільки кордони держави, а й життя людей.

Після Другої світової війни Україна, як і інші країни світу, почала активно займатися питаннями цивільної безпеки. Будучи частиною Союзу Радянських Соціалістичних Республік (СРСР), система цивільної безпеки України була організована відповідно до радянської моделі й включала в себе різноманітні органи і підрозділи, такі як міліція, Комітет державної безпеки (КДБ) СРСР та Комітет державної безпеки (КДБ) УРСР, пожежна охорона, Державна аварійно-рятувальна служба та інші.

Міліція була відповідальна за забезпечення громадського порядку і боротьбу зі злочинністю, Комітет державної безпеки СРСР та Комітет державної безпеки УРСР були органами державної безпеки, які займалися боротьбою з диверсійно-шпигунською діяльністю та іншими загрозами національній безпеці. Пожежна охорона забезпечувала безпеку від пожеж та інших надзвичайних ситуацій, а аварійно-рятувальна служба виконувала завдання з надання допомоги населенню під час надзвичайних ситуацій та катастроф.

Отже, сфера цивільної безпеки включала в себе заходи, спрямовані на захист населення від різних небезпек, таких як природні катастрофи, техногенні аварії, терористичні атаки тощо.

Ще досить тривалий час Україна зазнаватиме утисків прав своїх громадян і намагатиметься вийти із патронату та бути незалежною, вільною, самостійною, безпечною й правовою. Виникнення у Європі в XIX ст. суверенних держав поставило перед незалежною Україною низку складних завдань до формування і становлення концепції тріади європейських цінностей, що панували у розвинених країнах Європи: рівноправність, демократія та верховенство права. Історична необхідність формування контексту цивільної безпеки очевидна. Народ, що пережив війни, голод, знущання та приниження, потребував інституту захисту, який став би можливим за наявності використання комплексу заходів організаційно-правового, еколого-економічного, науково-методичного, інженерно-технічного, організаційно-превентивного, регулятивно-стимулюючого та іншого характеру [17].

Після отримання Україною незалежності в 1991 р. система цивільної безпеки була перетворена, створювались нові органи та структури, які відповідали потребам нової держави. Україна почала формувати власну систему цивільної безпеки. У перші роки незалежності було створено декілька відомств, які відповідали за різні напрями безпеки, а саме: Міністерство внутрішніх справ, Міністерство охорони здоров’я,

Міністерство екології та природних ресурсів, Державний комітет України з надзвичайних ситуацій, Державний комітет прикордонної служби.

Проте з часом стало очевидним, що така система не забезпечує ефективного реагування на надзвичайні ситуації та інші загрози безпеці нації. Тому у 2004 р. було прийнято Закон України «Про правові засади цивільного захисту», який забезпечив єдину систему цивільної безпеки, що базується на інтегрованому підході до забезпечення безпеки населення та держави загалом.

Українська система цивільної безпеки включає в себе різні компоненти, такі як попередження та реагування на надзвичайні ситуації, захист населення та критичних об'єктів, забезпечення готовності до дії в умовах надзвичайних ситуацій, здійснення контролю за використанням радіаційних, хімічних та біологічних матеріалів.

Нині Україна постійно вдосконалює свою систему цивільної безпеки, враховуючи сучасні виклики та загрози. Також забезпечення цивільної безпеки є однією з важливих умов для отримання країною членства в європейських і трансатлантичних організаціях, таких як НАТО та ЄС. У цьому контексті Україна активно співпрацює з партнерами з Європи та Північної Америки, використовуючи їх досвід й практики для вдосконалення власної системи цивільної безпеки.

Одним з основних напрямів розвитку системи цивільної безпеки в Україні є вдосконалення законодавства та нормативно-правового регулювання. Так, у 2012 р. набрав чинності Кодекс цивільного захисту України (далі – КЦЗУ), який замінив собою низку законів, зокрема «Про Цивільну оборону України», «Про пожежну безпеку», «Про загальну структуру і чисельність військ Цивільної оборони», «Про війська Цивільної оборони України», «Про аварійно-рятувальні служби», «Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру», «Про правові засади цивільного захисту». Кодексом регулюються відносини, пов'язані із захистом населення, територій,

навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій, реагуванням на них, функціонуванням єдиної державної системи цивільного захисту, та визначаються повноваження органів державної влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, права та обов'язки громадян України, іноземців та осіб без громадянства, підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності [97].

Відповідно до ст. 4 КЦЗУ цивільний захист − комплекс заходів, які реалізуються на території України в мирний час та в особливий період і спрямовані на захист населення, територій, навколишнього природного середовища, майна, матеріальних і культурних цінностей від надзвичайних ситуацій та інших небезпечних подій, запобігання виникненню таких ситуацій та подій, ліквідацію їх наслідків, надання допомоги постраждалим, здійснення державного нагляду (контролю) у сфері пожежної та техногенної безпеки. Правовою основою цивільного захисту є Конституція України, Кодекс цивільного захисту України, інші закони України, чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також акти Президента України та Кабінету Міністрів України [97].

Сьогодні Україна активно працює над забезпеченням готовності до реагування на надзвичайні ситуації та загрози безпеці. Для цього проводяться тренування і навчання різних відомств та організацій, які беруть участь у системі цивільної безпеки.

Окрім цього, Україна розробляє та впроваджує різноманітні проєкти з покращення безпеки населення та територій. Наприклад, проводиться модернізація системи раннього попередження про небезпечні погодні явища, розробляються плани евакуації населення у разі надзвичайних ситуацій, вдосконалюється система захисту критичних об'єктів тощо.

Після Революції Гідності у 2013−2014 рр. та підписання Україною Угоди про асоціацію з Європейським Союзом питання реформування сектору цивільної безпеки стало першим пунктом порядку денного для Уряду

України, партнерів з ЄС та інших країн. У цьому контексті реформування сектору цивільної безпеки було визнано головним пріоритетним завданням.

До складу сектору цивільної безпеки України входять правоохоронні структури, зокрема Міністерство внутрішніх справ України, Національна поліція України, Державна прикордонна служба України, Національне антикорупційне бюро України, Спеціалізована антикорупційна прокуратура, Національне агентство з питань запобігання корупції і Служба безпеки України, а також органи судової та виконавчої влади, зокрема Міністерство юстиції України, Офіс Генерального прокурора і місцеві судові органи, представники громадянського суспільства та Верховної Ради України [257].

Експерти стверджують , що наразі Україні бракує стратегічного підходу як до сектору цивільної безпеки загалом, так і до його окремих елементів. Реформування сектору цивільної безпеки неможливе без урегулювання супутніх проблем, зокрема боротьби з корупцією, забезпечення належного врядування, дотримання прав людини та гендерної рівності. Ці питання є важливими для всіх організацій сектору цивільної безпеки [257].

Отже, сфера цивільної безпеки в Україні є важливою складовою безпеки держави та добробуту населення. Уряд України приділяє значну увагу розвитку цієї сфери, що відображається у впровадженні нових нормативно-правових актів, реформуванні структур і відомств, підвищенні кваліфікації фахівців тощо.

Однак на шляху до досягнення повної готовності до реагування на надзвичайні ситуації та загрози безпеці стоїть чимало викликів. Наприклад, серед них можна виокремити низький рівень фінансування системи цивільного захисту, недостатню кваліфікацію фахівців, низький ступінь координації між відомствами та інші.

Одним з найбільш важливих завдань для України в цій сфері є збільшення уваги до проблем цивільної безпеки серед громадськості та ЗМІ. Недостатня обізнаність населення з питань безпеки та знання про заходи, що

вживаються в надзвичайних ситуаціях, може стати причиною збільшення кількості жертв та руйнувань.

В Україні хоча вже і було зроблено значний крок у розвитку сфери цивільної безпеки, проте потрібно продовжувати роботу в цьому напрямі, щоб забезпечити належний рівень безпеки та захисту населення та територій від надзвичайних ситуацій та загроз.

Повномасштабна війна загострила питання цивільної безпеки українців. Цивільне населення є особливо вразливим перед ризиком надзвичайних ситуацій воєнного характеру, тому критично важливою є комунікація питань цивільної безпеки.

Верховною Радою України ухвалено Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства з питань цивільного захисту», яким передбачається уточнення завдань, прав та обов'язків у сфері цивільного захисту суб'єктів господарювання та громадян; удосконалення організації захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій, насамперед інженерного, радіаційного і хімічного захисту населення і територій, укриття населення у фонді захисних споруд цивільного захисту, заходів з евакуації, навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях, з урахуванням досвіду європейських країн у сфері реагування на надзвичайні ситуації та ліквідації їх наслідків, а також досвіду, отриманого під час організації захисту населення в умовах збройного конфлікту на сході країни [201].

Основними завданнями цивільної безпеки є захист життя та здоров'я людей, збереження матеріальних та культурних цінностей, забезпечення правопорядку, підвищення свідомості та культури безпеки населення. Для досягнення цих цілей використовуються різноманітні методи та засоби, такі як розробка та впровадження законодавства у галузі безпеки, навчання та підготовка рятувальників, створення системи моніторингу та прогнозування небезпечних ситуацій, розробка та використання сучасних технологій,

організація комунікації та координації роботи в умовах надзвичайних ситуацій тощо.

Підсумовуючи, зазначимо, що дефініція «цивільна безпека» пройшла декілька етапів становлення − від фізичної оборони та захисту до становлення верховенства права. Цивільна безпека − це комплекс заходів та дій, спрямованих на забезпечення безпеки громадян, їх прав та свобод, держави в цілому, які можуть виникнути внаслідок природних катастроф, техногенних аварій, терористичних актів, конфліктів тощо. Це включає у себе попередження виникнення небезпечних ситуацій, готовність і реагування на них, а також відновлення після надзвичайних ситуацій та допомогу потерпілим.

Розглядаючи таку категорію, як «сфера цивільної безпеки», першою ознакою, яка спадає на думку, є, звичайно, те, що якщо йдеться про безпеку когось чи чогось, то це означає безумовну відсутність реальної небезпеки і такої загрози, як війна. Адже, війна чи воєнний конфлікт у будь-якому разі − це пряма загроза життю та здоров’ю людей у вигляді застосування зброї у різних її варіаціях. Війна несе з собою різні небезпеки − як фізичні, так і психологічні: бути взятим у полон, отримати каліцтво, поранення чи контузію, психологічні розлади, і врешті навіть бути позбавленим самого життя. Там, де йде війна ніколи не буде належної цивільної безпеки. Адже не тільки територіальна цілісність і державний суверенітет підпадають під загрозу захоплення, руйнації чи знищення, а й люди та всі сфери життєдіяльності суспільства, зокрема економіка, екологія, освіта, сфери духовного та творчого розвитку тощо.

Цивільна безпека є однією з найважливіших сфер у державному управлінні, оскільки вона стосується безпеки життя та здоров'я громадян, їхнього майна та довкілля. Україна зосереджує зусилля на розвитку цієї сфери та реагуванні на надзвичайні ситуації та загрози безпеці. Проте наявні певні виклики та проблеми, які потрібно вирішувати для досягнення належного рівня готовності до реагування на надзвичайні ситуації та загрози

безпеці. Необхідно збільшувати увагу до цивільної безпеки серед громадськості та масових ЗМІ, а також підвищувати кваліфікацію фахівців та реформувати структури та відомства, що займаються цивільним захистом. Тільки у такий спосіб можна забезпечити належний рівень безпеки та захисту населення та територій від надзвичайних ситуацій та загроз.

Україна, як і інші країни світу, має певні структури та органи державного управління, які забезпечують функціонування сфери цивільної безпеки. Зокрема, це міністерства та відомства, які відповідають за різні напрямки діяльності в цій сфері, такі як Міністерство внутрішніх справ України, Національна поліція України, Державна прикордонна служба України, Національне антикорупційне бюро України, Спеціалізована антикорупційна прокуратура, Національне агентство з питань запобігання корупції, Служба безпеки України тощо. Також в Україні діють добровільні організації, які займаються різними аспектами безпеки, наприклад, громадські організації з питань екології, прав людини, захисту споживачів тощо.

В умовах повномасштабної війни важливим вбачається подбати про безпеку та здоров’я українських родин, донести людям як діяти в надзвичайних ситуаціях і впоратися зі щоденними побутовими труднощами.

1.3 Методологія теоретико-правового дослідження сфери цивільної безпеки

Будь-яке комплексне дослідження передбачає володіння автором вдало вибраною та впровадженою методологією наукового аналізу, тобто застосуванням різних методів і способів досягнення істини. Отримання, накопичення, аналіз, узагальнення та осмислення нових наукових знань полягає у подальшому закріпленні отриманих результатів і висновків у теоріях, концепціях, поглядах, нормативних актах тощо. Це складний за

структурою й об’ємний за кількістю інформації, яку необхідно переробити дослідникові, багатоетапний процес, у якому прирощення цього знання відбувається за відповідними принципами й закономірностями, що належать до царини методології наукового пізнання [8, с. 72].

На сучасному етапі розвитку будь-якої науки методологічний інструментарій відповідних досліджень залишається переважно атрибутивною складовою дисертаційних робіт і монографій, оскільки будь-яке серйозне дослідження розпочинається з окреслення методологічних засад щодо напрямів здобуття необхідної інформації, її творчої переробки й закріплення значущих фактів. Тому методологія зумовлює змістовність та істинність одержаних результатів і висновків наукового дослідження [134].

Відтак, у будь-якому дослідженні головним завданням є обґрунтоване застосування методології, особливо, якщо об’єктом дослідження є таке складне і багатогранне поняття, як сфера цивільної безпеки. Методологія наукового дослідження цього явища є складним і динамічним процесом, що характеризується необхідністю всебічного та об’єктивного підходу до предмету дослідження, а також комплексних методів у визначенні співвідношення інструментальної взаємодії.

Наукове дослідження – це організований процес розумової праці, що спрямований безпосередньо на виробництво нових знань [140, с. 23]. Всебічне та достовірне вивчення об’єкта пізнання допомагає в отриманні корисних наукових результатів.

Пізнавальний процес у широті свого охоплення має двоспрямовану природу – від менш змістовного та загального до більш змістовного та загального [178, с. 15].

Інтеграційні та глобалізаційні процеси, що відбуваються у світі, сприяють розвитку сучасного правознавства, що потребує переосмислення не тільки усталених уявлень про державно-правові закономірності, а й власне ролі юридичної науки в суспільстві. Важливим напрямом наукових досліджень є методологія правознавства. Відтак, завданням сучасної

юриспруденції можна вважати формування методологічної системи, що є особливо актуальним для української правової науки.

Останніми роками в сучасній методології юридичної науки правознавці відмічають кризисні явища, акцентуючи увагу на поширеності досліджень суто описового характеру, які зводяться до коментування правових актів, через що не мають відповідної наукової цінності. Однією з причин такої негативної тенденції визнається відсутність уявлень про методологічний інструментарій конкретно-правових досліджень. Варто зазначити, що більшість питань у цій сфері є дискусійними (сутність і рівні методології, співвідношення філософських та загальнонаукових методів, наявність/відсутність універсального методу, місце діалектики в системі методів тощо), чимало з них вирішуються вченими неоднозначно, що створює додаткові труднощі при аналізі багатьох суттєвих проблем кримінального права [254, с. 11].

Важливим складовим елементом у процесі науково-дослідної діяльності є підхід до визначення обґрунтованого підбору комплексу методів. Адже саме вони є суттєвим і ключовим компонентом для отримання успішного результату.

Метод (від грец. methodos – букв. шлях до чого-небудь) – це спосіб досягнення мети, цілі, програми, плану завдяки впорядкованій певним чином діяльності; спосіб пізнання дійсності та відтворення її у мисленні [269, с. 357]. Отже, метод – це спосіб отримання результату, обраний дослідником шлях пізнання, конкретні прийоми операції дії і впливу [4]. Метод дозволяє дізнатися одну із сторін явища, що вивчається. Натомість методологія дозволяє пізнати сутність цього явища. При цьому методологія – це не інструмент, а матриця, що формує пошук необхідного набору інструментів, яка дозволяє відобразити специфічну сутність конкретного соціально-правового явища.

Знання методів, підходів, наукових парадигм, типів наукового мислення та філософських засад сприяють виробленню вихідних посилок до

висновків, допомагають намітити шлях сходження від відомого до невідомого, від простого до складного, від одиничного до множинного.

Залежно від сфери застосування й ступеня спільності розрізняють методи:

− загальні (діють у всіх науках і на всіх етапах);

− загальнонаукові (застосовуються в гуманітарних, природничих і технічних науках);

− часткові;

− спеціальні (для конкретної науки, області наукового дослідження) [99, с. 28].

Інші автори виокремлюють:

− часткові методи пізнання;

− спеціальні методи;

− спеціально-юридичні методи;

або:

− загальнонаукові методи;

− загальнологічні методи;

− системно-структурні методи;

− спеціально-юридичні методи;

− методи соціальних наук [138, с. 12].

та:

− загальнонаукові та спеціальні (специфічні) чи методи емпіричних і теоретичних досліджень [95, с.15].

Отже, класифікація методів серед представників наукової думки різниться.

Погоджуємося з думкою Ю. Ю. Ветютнєва, який підкреслював, що для сфери юридичного пізнання, яке зазвичай наділяється високим соціальним значенням, а його результати слугують підставою для відповідальних рішень, пов’язаних зі зміцненням миру та солідарності, відновленням справедливості

тощо, традиційним є застосування критерію істинності для оцінки тих чи інших юридичних суджень [34].

Очевидно, що результативність та істинність наукового дослідження, що згодом вплине на прийняття юридичних рішень, залежить від володіння його методами.

Вибір методів дослідження здебільшого зумовлений особливостями досліджуваного предмета, а також накопиченим науковим, емпіричним матеріалом і завданнями дослідження.

Тому, під час здійснення наукового дослідження потрібно керуватися обґрунтованим підбором методів, що дадуть змогу отримати евристичні результати. Допомогою у досягненні ефективного наукового дослідження є методологія, її принципи і функції.

Під методом наукового дослідження у науці найчастіше розуміється спосіб, певним чином упорядкована діяльність і своєрідний інструмент для досягнення конкретної мети [187, с. 50]. Крім того, метод – це система розумових і (або) практичних операцій (процедур), які націлені на розв'язання певних пізнавальних завдань з урахуванням певної пізнавальної мети. В кінцевому підсумку і мета, і завдання дослідження зумовлені духовними і матеріальними потребами суспільства й внутрішніми потребами самої науки [116, с. 71].

Поняття методу є узагальненим і містить у собі:

1) методологію – основоположні принципи науки;

2) методику – сукупність конкретних методів (інструментарій дослідження), що застосовуються при вивченні конкретних проблем;

3) методи – конкретні прийоми та способи дослідження.

Основна функція методу полягає в тому, щоб за його допомогою отримати нові знання, нову інформацію про навколишню дійсність, сутність явищ і процесів, розкрити закономірності розвитку, формування і функціонування об'єктів, що досліджуються. Від якості конкретного методу,

вдалості його застосування залежить істинність отриманого знання, тобто правильне й адекватне відтворення об'єктивної дійсності.

Якщо «метод» − це спосіб пізнання, то «методологія» в буквальному розумінні означає вчення про методи, методики і засоби пізнання. Або ж, «методологія – це концептуальний виклад мети, змісту, методів дослідження, які забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної, систематизованої інформації про процеси та явища» [79, с. 71−72]. Два основні підходи дослідження структури методології наукового пізнання є допоміжними елементами, а саме: ієрархічний (визначає чітку багаторівневу структуру: філософська, загальнонаукова, міжгалузева методологія декількох галузей науки, а також галузеві наукові методології) та плюралістичний (визначає горизонтальну однорівневу структуру, у якій принципи й методи пізнання рівнозначні та однопорядкові) [308, с. 37−38].

Питанням методології приділялась увага багатьох учених, серед них можна вказати як філософів (В. А. Канке, Д. А. Керімов, В. Лисий, Г. І. Рузавін, В. С. Швирєв), так і юристів (С. К. Бостан, Л. В. Петрова, П. М. Рабінович, О. Ф. Скакун, М. М. Тарасов). Праці зазначених авторів стосуються методології юридичної науки загалом.

Поняття «методологія» по-різному тлумачиться у сучасній юридичній науці. У широкому розумінні термін «методологія» розуміється як теорія людської діяльності – це діяльність пізнання, мислення або, якщо говорити точніше, вся діяльність людства, включаючи сюди не лише власне пізнання, але й виробництво. У вузькому розумінні слова під методологією розуміють сукупність методів, прийомів, процедур наукового дослідження. Саме таке ставлення до методології переважає, наприклад, у зарубіжній (американській і взагалі англомовній) науковій літературі [131].

Під методологією правової науки сучасні вчені розуміють: вчення про методи пізнання, теоретичне обґрунтування використаних у науці методів і способів пізнання; теорію методів, сукупність певних теоретичних принципів, логічних прийомів і конкретних способів дослідження явищ;

систему певних теорій, гносеологічних й онтологічних принципів, законів і категорій, що опосередковують загальні властивості й зв'язки буття і наукового пізнання; учення про принципи побудови, форми та засоби наукового пізнання тощо. Незважаючи на наявні розбіжності у згаданих визначеннях, можна переконливо стверджувати, що всі вони надають найзагальніші уявлення про сутність і зміст поняття методології юридичної науки [98; 182; 247].

Інакше кажучи, методологія – це система координат, (своєрідна дослідницька орієнтація, установка, диспозиція суб'єкта пізнавальної діяльності [172, с. 66]), а метод – вектор пошуку і дії. Систему координат може бути побудовано лише на основі прихильності до якої-небудь однієї методологічної лінії, що не виключає прагнення з накопиченням знання об'єднати різні інтелектуальні традиції і підходи. Це визначається дійсними потребами пізнання. Таким чином, метод і методологія – поняття різні, хоча й тісно пов'язані одне з одним [50].

Загалом поняття методології та методів, насамперед, є філософським, а не юридичним. Домінує підхід, який вбачає в методології частину гносеології, що досліджує форми і методи наукового пізнання [174, с. 96−97]. У вітчизняній науковій традиції методологію розглядають як учення про методи пізнання та/або систему наукових принципів, на основі яких базується дослідження і здійснюється вибір сукупності пізнавальних засобів, методів та прийомів [163, с. 58–62]. Деякі вчені застерігають від спрощеного розуміння методології, тобто її зведення до звичайної сукупності методів дослідження, оскільки вона вивчає, передусім, можливості й межі застосування цих методів у процесі осягнення наукової істини [7, с. 16]. Методологія наукового пізнання − філософське вчення про систему апробованих принципів, норм і методів науково-пізнавальної діяльності, про форми, структури та функції наукового знання. Методологія поділяється на дві частини: загальна методологія та методологія галузевих наук, зокрема й правова методологія, яка розробляється переважно філософією права.

Загалом же роль філософії в науці є передусім світоглядною та методологічною, тобто філософія задає науці світоглядного та методологічного базису, необхідного для дослідницької діяльності [96, с. 19]. Методологія поєднує низку компонентів, зокрема світогляд, діалектичні категорії, загально- та приватно-наукові методи. Методологія – це система координат, а метод – вектор пошуку і дії.

У сучасній науці склалася традиція виокремлення таких рівнів у структурі наукової методології, як філософський, загальнологічний, загальнонауковий, приватно-науковий, дисциплінарний. Г. В. Гребеньков та Є. С. Назимко зазначають, що у науковій літературі відсутній єдиний підхід до визначення змісту поняття «методологія» і, наводячи наявні точки зору стосовно її змістовного навантаження та визначень з позицій наукознавства, філософії, теорії держави та права, припускають, що методологія – це вчення про метод наукового пізнання і практичного перетворення дійсності, а метод, система методів − це сукупність засобів і прийомів дослідження. Найважливішим завданням методології вони вбачають вивчення закономірностей розвитку засобів і прийомів дослідження, їх взаємного впливу, диференціації та субординації [51, с. 22−25]. Зазначені автори за ступенем спільності та сферою дії усі методи поділяють на чотири групи:

1) філософські (зокрема, діалектичний, феноменологічний, герменевтичний);

2) загальнонаукові (системний, порівняльний, історичний);

3) спеціально-наукові;

4) дисциплінарні [254, с. 12−13].

У радянський період «філософською теорією, методом і методологією наукового пізнання й творчості взагалі» була проголошена саме матеріалістична діалектика [182]. Її альтернативою вважалася метафізика. Остання складається з принципів, законів і категорій. Ядро марксистської (матеріалістичної) діалектики становить закон єдності та боротьби протилежностей. Сутність діалектичного методу полягає, по-перше, у його

спрямованості на розуміння того чи іншого явища природи, суспільства, культури, в єдності його протилежних характеристик і, по-друге, в баченні будь-якого явища як процесуально мінливого, що розвивається внаслідок його внутрішньої суперечливості. Сьогодні чимало вчених розглядають діалектичний матеріалізм в якості загальної методології для юридичних наук, хоча зрозуміло, що світова філософія аж ніяк не зводиться до цього напряму. Окрім власне методології, в літературі виокремлюють також загальні принципи, які мають використовуватися в науковому дослідженні. Серед них, зокрема, виокремлюють принцип єдності теорії і практики, принцип об'єктивності, принцип всебічності дослідження, принцип єдності історичного і логічного, принцип системності, принцип детермінізму, принцип діалектичного розвитку [111]. Як бачимо, чимало з них явно спираються на діалектичний матеріалізм.

Методологія – складний соціокультурний феномен, у якому яскраво відображається специфіка пізнавального дискурсу сучасності. Вона виходить за межі наукового пізнання, мисленнєво-діяльнісно обіймаючи увесь соціокультурний світ у його мультипроблемності, багатопредметності, конкретно-історичному часопису. Це означає, що її цікавить те, як чи в який спосіб діють люди, з одного боку, за законами соціальності, з іншого – за законами культури або змісту. На шляху утвердження методологічного плюралізму в сучасній українській правовій науці актуалізується пошук нових засобів пізнання явищ, фактів, а також відбувається процес докорінного переосмислення традиційних. Наприклад, панування марксистсько-ленінської методології протягом десятиліть обумовило етатичне трактування права, що значною мірою зберігається досі. Ці та інші міркування наводять на думку, що у зміст методології вкладалися певні ідеологічні бачення, керований світогляд, ізоляція від європейської та світової культури. Усі ці маніпуляції були, насамперед, зорієнтовані (інколи й насильницьким шляхом) на вибір такої установки творчої діяльності, яка б підтримувала наявний державний устрій, суспільний лад [163].

З огляду на це обґрунтування новітньої методології потрібно починати з попереднього переосмислення успадкованого філософського світогляду, а відтак, юристу-методологу потрібно мати професійні знання як у галузі юриспруденції, так і філософії. У такій ситуації пізнавальні проблеми права набувають стають особливо актуальними, оскільки об'єктивно виникає потреба й у реформуванні методології правових досліджень, яка б відповідала сучасному етапу становлення національного права.

Отже, методологія не обумовлюється виключно методами, а включає у свій склад ще такі компоненти, як: науковий світогляд, принципи наукового пізнання, наукові підходи, типи наукового мислення, філософські засади, наукові парадигми та методи, методологічні підходи тощо.

Складним і багатогранним комплексним підходом є методологія теоретико-правового дослідження сфери цивільної безпеки. Інтенція (задум) інерпритації цієї концепції розкривається через світогляд. Залежно від сукупності уявлень, понять і категорій, за допомогою яких людина сприймає світ, формуються різні типи світогляду.

Співвідношення «ми» (люди) і «він» (світогляд) є сутністю світогляду. Структурно його розглядають у двох аспектах: гносеологічному (світобачення, світовідчуття, світоспоглядання, світорозуміння) і соціологічному (знання, уявлення, ідеї, віра, усвідомлення їх людиною у буденному житті). Ядром світогляду є переконання, вплив на свідомість особистості [154, с. 51]. Уявлення людини про світ, її внутрішні переконання, інтерпретація буття людини і є її світоглядом. Загальновідомими є три типи світогляду: міфологічний, релігійний і філософський.

Історично перша форма світоглядного знання – міфологічна. У такій формі домінує відчуття та усвідомлення людини єдності з природою, мотиви повторюваності (циклічного оновлення народжуваності) і циклічності змін. Релігійний характеризується наявністю віри та об'єкту віри. Дещо іншим є філософський світогляд, що заохочує до індивідуального самовизначення, принципової самобутності мислення тощо [21, с. 20]. Світогляд може бути:

науковим і ненауковим (оманним, заблудним); матеріалістичним і ідеалістичним; атеїстичним і релігійним; революційним і консервативним; національним і загальнолюдським [154, с. 53]. Головним і ключовим світоглядом методології дослідження сфери цивільної безпеки є філософський світогляд, а точніше філософсько-правовий, що проявляється в аспектах взаємозв'язку морально-етичних та юридичних норм. Цим самим підкреслює необхідність різностороннього дослідження. Дотичними є питання, що можуть стосуватися релігійного світогляду (у частині безпеки віри та свободи віросповідання).

Сучасні наукові дослідження керуються трьома основними принципами наукового пізнання [28, с. 36]:

1) детермінізм − розкриває дію зовнішньої реальності на психіку через закономірності самої психіки з її властивостями вибірковості, об'єктивності, суб'єктивності [252]; принцип причинної зумовленості, що відображає природу психічних явищ, виявляє характер взаємозв'язку в дійсності [299, с. 5].

2) відповідності – означає, що нові знання будуть корисні для розвитку науки [28, с. 37];

3) субсидіарності – організаційний і правовий принцип, відповідно до якого завдання повинні вирішуватися на найнижчому, малому або віддаленому від центру рівні, на якому їх вирішення можливе й ефективне; указаний принцип споріднений з децентралізацією [152, с. 38];

У процесі наукового пізнання виокремлюються три принципи наукового мислення: єдності системного наукового пізнання, внутрішня узгодженість та несуперечливість вихідних положень наукової теорії та ін. [25, с. 29]. Мислення є об'єктом дослідження низки філософських дисциплін – логіки, гносеології, діалектики та ін. До основних операцій мислення відносяться: аналіз (розділення об'єкта дослідження на складові); синтез (об'єднання частин, розділених аналізом); порівняння (зіставлення об'єктів наукового пізнання, виявлення їх схожості); класифікація (групування за

ознаками); узагальнення (об’єднання за загальними істотними ознаками); конкретизація (виділення частки із загального); абстрагування (виокремлення якої-небудь однієї сторони, аспекту об’єкта дослідження з ігноруванням інших) [310, с. 31−32].

Наукове пізнання об’єкта дослідження тісно пов’язане з філософськими засадами, а саме: найбільш загальними істотними характеристиками і фундаментальними принципами реальності пізнання, сукупності найбільш загальних поглядів на світ і місце людини в ньому, форми суспільної свідомості, що виробляє систему знань, форми пізнання світу, що вивчає найзагальніші суттєві характеристики і фундаментальні принципи реальності пізнання [310, с. 36].

До типів пізнання відносяться:

− чуттєве: відчуття, сприйняття та уявлення;

− раціональне: поняття, судження та умовивід;

− інтуїтивне: чуттєве, раціональне та ейдетичне (здорова інтуїція) [310, с. 28−29].

Види наукового знання: чуттєве, емпіричне, теоретичне, метатеоретичне.

Предмет і об’єкт дисертаційного дослідження зумовили необхідність формування пізнавального інструментарію як певного комплексу методів, який включає: історичний, герменевтичний, системний, аналогії, логіки, анкетування, класифікації, аналізу, синтезу, індукції, дедукції, аналогії, акціологічний, діяльнісний, соціально-юридичний. Наведені методи виступають методологічною основою дисертаційного дослідження сфери цивільної безпеки. Оскільки методологія є багаторівневою складною системою у дослідженні сфери цивільної безпеки, то є потреба у наданні характеристики її структурних елементів – методологічних підходів.

Історичний – полягає у виявленні історичних фактів, припускає вивчення виникнення і розвитку об’єктів дослідження в хронологічній послідовності. Визначення етапів становлення, розвитку об’єкта дослідження

значно збагачує наукове дослідження, свідчить про достовірність його результатів і висновків, підтверджує наукову об’єктивність та компетентність дослідника [171, с. 229]. За допомогою історичного підходу дослідження сфери цивільної безпеки розглядається еволюція суспільства та зміна фокусу з безпеки тільки фізичної на безпеку правову включно. Адже система гуманізму базується на нормативних критеріях цінностей права у демократичних країнах, яка складається з ієрархії. Наприклад, життя людини знаходиться на вершині цих цінностей і захищається кримінальною відповідальністю. Але так було не завжди – у стародавні часи людину (раба) можна було позбавити життя і не нести жодної відповідальності.

Герменевтики – окрім розуміння й тлумачення є застосування співвідношення змісту інтерпретованого тексту з конкретною ситуацією, у якій він повинен бути сприйнятий [132, с. 222]. Прикладом для порівняння може слугувати протилежність вислову «не в тому місці, і в невдалий час». Це означає, що розпізнання сенсу тлумачення має бути застосоване саме до конкретного об’єкта чи ситуації, за допомогою чого можна буде розпізнати суть його наповнення.

Системний – сукупність загальнонаукових методологічних принципів (вимог), в основі яких лежить розгляд об’єктів як систем [174].

Аналогії – встановлення схожості в деяких властивостях і відносинах між нетотожними об’єктами [174].

Логіки – закони правильного мислення, під якими розуміється послідовний, несуперечливий, системний, обґрунтований розвиток думки [99, с. 55]. За допомогою логічного мислення, при наявності достатньої кількості фактів, наукове дослідження зводиться до висновку – підтвердження чи спростування теорії. Цей науковий підхід застосовується на базі наукової теорії, яка тим самим виступає його необхідною передумовою.

Індукції та дедукції – перший логічний прийом дослідження, що пов'язаний з узагальненням результатів спостереження та експерименту і

рухом думки від одиничного до загального, а другий – перехід у процесі пізнання від загального до одиничного, виведення одиничного із загального; процес логічного висновку, тобто переходу за тими чи іншими правилами логіки від деяких даних пропозицій-посилань до їх наслідків (висновків) [174]. Розглядаючи сферу цивільної безпеки, вказані прийоми дослідження були використані за концепцією індукції – від безпеки індивіда до безпеки суспільства, і дедукції – навпаки, від загальної безпеки суспільства до окремої людини.

Анкетування або спеціально-соціологічний метод – метод соціологічного дослідження, комплекс послідовних методологічних, методичних і технологічних засобів, які спрямовані на отримання достовірних даних про явища або процеси, що відбуваються у бібліотечній практиці та бібліотечній справі [274].

Спеціально-юридичний – виникає в результаті рефлексивного осмислення правовим моніторингом власного дослідницького досвіду та виражає характер власної нормативної організованості пізнавального процесу [166, с. 149].

Діяльнісний – специфічна людська форма активного ставлення до оточуючого світу, змістом якої є цілеспрямована зміна і перетворення. Це процес, що включає у себе мету, засіб, результат і сам процес діяльності [9, с. 9].

Акціологічний – дослідження цінностей як сенсоутворюючої основи буття людини, що спрямовує і мотивує її життя, діяльність, конкретні вчинки. Має тісний зв’язок із світоглядом та ідеологією [121, с. 116−117]. Іншими слова, це категорія, що відповідає за ціннісні елементи в житті людини, те у що вона вірить, до чого прагне, що є найголовнішим для неї. Зі світогляду, який пов’язаний з ідеологією, можна визначити категорії, які є для людини важливими – домінуючими, а отже, – акціологічними. Ціннісними категоріями у сфері безпеки, безумовно, є життя людини, її природній інстинкт до самозбереження. Для цього кожен індивід сам

визначає для себе сенсоутворюючі основи для мотивації досягнення своїх цілей.

Класифікація − система розподілу предметів, явищ або понять на класи, групи тощо за спільними ознаками, властивостями [268]. Досліджуючи сферу цивільної безпеки та беручи за основу суспільство, його можна класифікувати за різними критеріями, наприклад: на чоловіків і жінок, дітей і дорослих, на тих, хто працює, і безробітних тощо. Якщо розглядати сферу цивільної безпеки беручи за основу державу, то класифікація зміниться: на цивільне населення і військових, державні органи і недержавні, на державну безпеку і міжнародну тощо.

Аналіз – метод наукового дослідження шляхом розкладання предмета на складові, тоді як синтез – це поєднання отриманих під час аналізу частин у ціле [28, с. 46].

Абстрагування − це процес мисленнєвого відволікання від низки властивостей і відносин явища, яке вивчається, з одночасним виділенням властивостей (насамперед, суттєвих, загальних), що цікавлять дослідника [174, с. 31].

Правове регулювання – полягає в тому, що між різними правовими явищами є деяка подібність, і тому, знаючи властивості й ознаки одного з них (моделі), можна досить точно судити про інше [30, с. 127].

Прогностичний – розроблення прогнозів, ймовірних суджень щодо стану функціонування об’єкта у найближчому і віддаленому майбутньому. На момент висловлювання передбачає низку умов, зокрема: неможливість однозначно визначити істину чи хибність, містить вказівку на інтервал і місце прогнозування, має бути визначений спосіб верифікації методу прогнозування й апріорної оцінки ймовірності виникнення прогнозованого явища, а також спосіб перевірки здійснення прогнозованого явища [145].

Наявні два крайніх підходи до визначення ролі й місця філософії у науковому пізнанні: її роль абсолютизується (умоглядно-філософський підхід) та її роль заперечується майже повністю (позитивістський підхід)

[310, с. 37−38]. Разом з тим при здійсненні наукового дослідження можуть бути використані дві наукові парадигми: позитивізму (писаного права) і соціологічна. Позитивізм є науковим напрямом, який доводить, що джерелом істинного знання є емпіричні, конкретні науки, які мають об'єктивні методи, а єдиною формою знання стає знання наукове та визнається релятивність пізнання. Позитивістське дослідження ґрунтується на експерименті й спостереженні та є «вільним» від цінностей політики й ідеології дослідника [304].

Важливою характеристикою наукового знання є емпіризм. Ще однією − прагматизм – вчені перестають бути ерудитами й енциклопедистами, а отже, знання стає позитивним: корисним, точним, достовірним і ствердним. Поряд з позитивізмом має місце і соціологічна парадигма.

У соціологічній парадигмі об'єктом соціології виступає соціальна реальність та її основні елементи. Тобто, це акціологічно-нормативний підхід, який визнає кут зору, крізь призму якого відстежуються, аналізуються соціальні явища і процеси [190].

Позитивізм використовують при аналізі процедур стандартів правил суб'єктів захисту, а соціологічний у розумінні суспільства, де немає права.

Зазначене вище зумовлює необхідність формулювання певного висновку, що характеризує здійснений процес наукового пізнання, а саме:

1. Розробка методології дослідження сфери цивільної безпеки зумовлена складністю, багатогранністю та динамізмом об'єкта пізнання – цивільної безпеки як феномену правової діяльності, самого процесу пізнання та його засобів, необхідність всебічного достовірного предмета дослідження, що передбачає виокремлення філософських і теоретичних засад, комплексний підхід до використання методів у їх єдності та взаємодії.

2. За результатами виявлення основних властивостей сфери цивільної безпеки сформовано методологію дослідження. Домінуючим світоглядом обрано філософсько-правовий; тип наукового мислення базується на єдності системного наукового пізнання та внутрішній його узгодженості;

філософськими засадами – основи юридичної герменевтики; враховуються наукові парадигми позитивізму і соціологічного напряму. Серед різноманітності наукових підходів обґрунтовано використання: історичного, герменевтики, системного, акціологічного, анкетування, аналізу та правового регулювання, що обумовлено складністю та багатоаспектністю предмета пізнання. Зокрема, серед методів наукового дослідження доцільно виокремити: загальні методи – порівняння, аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення тощо; загальнонаукові методи – статистичні, конкретно-соціологічні та інші; спеціальні методи – прогнозування та моделювання.

Водночас обрання методів і формування методики дослідження залежать не лише від природи предмета, що досліджується, ще більшою мірою методика інноваційного пошуку залежить від тієї методологічної парадигми, якою керується дослідник.

Поняття методики та методології, які часто ототожнюють в буденному мисленні, потрібно науково розводити. Звичайно, змістовно вони пов’язані між собою, але сутності у них різні. Якщо методика є системою конкретних поточних способів і прийомів дослідження, зумовлених, головним чином, специфікою предмета наукового пошуку, то методологія – це «філософське вчення про методи пізнання та перетворення дійсності: застосування принципів світогляду до процесу пізнання, до духовної творчості взагалі й до практики» [293, с. 420], це універсально всезагальна система висхідних, відправних, визначальних регулятивних підходів у дослідженні того чи іншого явища будь-якої сфери діяльності.

Методологія й методика взаємопов’язані як стратегія і тактика пізнання та діяльності. При цьому тактика (методика) є закономірним втіленням стратегії (методології) і зумовлюється останньою. Це дає можливість зробити висновок, що у них різні гуманістичні покликання: методикою користуються, методологією ж керуються.

Оскільки, як вже з’ясовано, методологія є філософським вченням про методи пізнання та перетворення дійсності, то й методологічна основа будь-

яких досліджень має вибудовуватися на загальних філософських положеннях, узагальнення результатів яких дозволить сформулювати базові методологічні посилки.

Тому в основу обрання методології та вироблення власної методики дослідження покладені погляди видатних світових філософів, історичних постатей, таких як Аристотель, Ф. Бекон, Г. Гегель, Р. Декарт та інших, які визначили філософську фундаментальну методологію вищим рівнем методології науки, що до сьогодні визначає загальну стратегію принципів пізнання особливостей явищ, процесів і сфер діяльності.

Таким чином, методологія дослідження формує пошук певних прийомів, способів дослідження, що необхідні для отримання певного результату, що передбачає обрання необхідних методів дослідження, визначення статистичних даних та їх узагальнення, планування дослідження й системний підхід до окремих частин теми, аналіз наукових і нормативно-правових джерел, обґрунтування висновків і розроблення пропозицій щодо належного захисту відомостей у сфері оборони, державної безпеки, зовнішніх відносин, охорони правопорядку, економіки, науки і техніки, можливе розголошення яких завдасть шкоди не лише цивільній безпеці, а й національній безпеці України.

Методологічні принципи можна розглядати як розумові передумови теоретичного осмислення предмета – вони слугують допустимими умовами проникнення у предмет згідно з висунутими концептуальними ідеями [126, с. 55]. Вибір методологічних принципів значною мірою зумовлює результат дослідження. При цьому принципи, що належать до конкретної методології, є неоднорідними, а тому їх можна поділити на такі ієрархічні групи:

1) принципи, що дають змогу виокремити в об’єкті конкретний предмет пізнавального інтересу та відображають специфіку інтелектуального підходу до предмета, а саме: принцип історизму, системний підхід, соцієтальний підхід та ін.;

2) принципи, за допомогою яких можна визначити зв’язок предмета конкретної теорії з іншими предметами, що належать до одного об’єкта (спрямовані на виявлення міждисциплінарної залежності): принцип єдності матеріальної, соціальної і духовної сторін життя суспільства, принцип соціальної детермінованості права та ін.;

3) принципи, закони самого мислення безвідносно до предмета дослідження, що відображають: принципи актуалізму, раціоналізму, редукціонізму та ін.;

4) принципи, що пов’язані з формуванням адекватності предмета форми мислення: філософські узагальнення, принцип саморефлексії та ін. [258].

Важливе значення для вибраної методології дослідження мають також методи пізнання, що виступають засобами розкриття, розгортання та систематизації змісту предмета. Звичайно, у розділах теорій, присвячених описуванню вживаних у дослідженні методів, усе зводиться до традиційного переліку загальнонаукових методів пізнання. Оскільки вони є універсальними і застосовуються в будь-якому пізнавальному процесі, то подібні переліки є цілком виправданими й неминучими.

Загальноприйнятим є виокремлення таких видів (рівнів) методології дослідження: філософський; загальнонауковий; конкретно-науковий. Окремі вчені виділяють ще й технологічний рівень. Філософський (фундаментальний) рівень включає систему методів і принципів, які є найзагальнішими і діють на всьому полі наукового знання, конкретизуючись через загальнонаукову методологію. Загальнонаукова методологія використовується в переважній більшості наук і базується на загальнонаукових принципах дослідження: історичному, логічному, системному тощо. Спеціально-наукова (конкретно-наукова) методологія є сукупністю специфічних методів кожної конкретної науки, яка є базою для вирішення дослідницької проблеми.

На наше переконання, наукове пізнання тим і відрізняється від буденного й від аналітики, що воно відбувається не стихійно, а цілеспрямовано, і за своєю сутністю становить дослідження, в якому пріоритетну місію здійснює не стільки аналіз, скільки синтез нових знань.

Світоглядну і методологічну базу дослідження, як вже зазначалося, становлять прогресивні напрями філософії, і зокрема, серед інших, комплекс діалектичних підходів і методів.

Діалектичний підхід ґрунтується на взаємодії форм і методів емпіричного і теоретичного рівнів знання, обумовленості їх практикою. Саме застосування законів, підходів діалектики дає змогу, спираючись на загальні закономірності розвитку суспільства та правової системи, з'ясувати низку ключових понять, що забезпечують розуміння сутності кримінально-правового чинника. Використання ж діалектичного методу вченими можливе без уточнення діалектики, яку вони беруть за основу своїх досліджень – матеріалістичну чи ідеалістичну.

Як методологічна основа діалектика є системою регулятивних принципів, що орієнтують людину в її пізнавальній діяльності на розгляд дійсності в якості процесу постійного становлення. Діалектичні закони і принципи відіграють найважливішу роль у сучасних наукових дослідженнях.

Саме принципи є основними засадами, ідеями, що характеризуються універсальністю, загальною значущістю, вищою імперативністю і відображають суттєві положення науки, які визначають сутність і напрям пізнання. Принципи надають методології стійкості, виконують роль певного каркасу в конструкції та визначають напрями розвитку пізнавальної діяльності.

На відміну від методологічних підходів, вибір яких значною мірою залежить від предмета дослідження, принципи наукового дослідження характеризуються більшою сталістю. Які б явища чи категорії правової дійсності не лежали в основі пізнання, їх осмислення здійснюється з використанням сукупності науково обґрунтованих вихідних засад (ідей), що

визначають сутнісні та стратегічні характеристики дослідження. Іншими словами, на якому б методологічному підході не базувалося дослідження, не можна досягти наукового результату, не поклавши в його основу сукупність таких принципів, як науковість, всебічність, об'єктивність, комплексність, історизм, конкретність тощо [144].

При цьому, визнаючи безумовність принципів діалектики, деякі представники постмодерністської філософії (Ж. Бодрійяр, Дж. Ваттімо, Ф. Фукуяма) критикують принцип історизму, заперечуючи саму ідею прогресу, особливо стосовно сучасного етапу людської історії [176].

Принцип історизму доводить безперервність змін, їх неминучість, перетворення і розвиток усіх предметів і явищ, їх переходу від одних форм і рівнів до інших. Невипадково діалектика, що ґрунтується на принципах історизму, визнається наукою про рух, зміни та розвиток буття і пізнання.

Необхідно розрізняти два взаємопов'язані прояви історизму. Перший – це своєрідна світоглядна установка, в контексті якої фіксується плинність буття і власна включеність особистості в потік історії. Крізь призму такого світобачення усвідомлюється мінливий характер реальності, взаємозв'язок минулого, теперішнього і майбутнього, спрямованість змін, що відбуваються. Другий прояв – історизм як пізнавальний принцип, як одна з базових засад методології пізнавальної діяльності, особливо стосовно суспільних процесів. У часовому вимірі спочатку формується перший прояв історизму. І в цьому контексті можна говорити про окремі етапи його становлення [176].

Зважаючи на зазначене, можна стверджувати, що особливу методологічну функцію у дослідженні виконує категорія «становлення» як історико-філософський феномен, оскільки становлення є головним методологічним принципом історизму. Саме історичний підхід, а згодом і метод, передбачає дослідження виникнення, формування і розвитку об'єктів у хронологічній послідовності, у результаті чого створюються додаткові знання про об'єкт дослідження в процесі його розвитку, а також стають очевидними прогалини, що мають місце.

Сутність становлення того чи іншого явища, передусім, полягає в його розвитку, нарощуванні потенціалу. Ця проблема повинна розкриватися поетапно зі своєрідною періодизацією.

У розвитку методології дослідження все більшої ваги набувають питання, пов'язані з динамікою пізнавальних проблем сучасності, культурно-історичною природою пізнавальних засобів, мінливістю категорій і понять, формуванням нових пізнавальних установок тощо. Ці питання так чи інакше пов'язані з включенням до структури методології філософських уявлень і знань.

Методологічна функція філософії не обмежується аналізом пізнання, вона розглядає перспективні схеми діяльності з відновлення й відтворення соціального буття. Завданням методології стає з'ясування, конструювання й перетворення схем діяльності, інтегрованих у повсякденний досвід людей. Врешті, методологія стає важливим кроком осмислення та переосмислення сучасної культурної проблематики, що набуває нового звучання за нових реалій існування нашої держави.

Поряд із застосуванням філософських категорій як методологічного орієнтиру дослідження, використано систему загальнонаукових методів і підходів, зокрема: єдності історичного та логічного, сходження від абстрактного до конкретного, сутнісного та функціонально-змістовного підходів тощо.

Велике значення в розвитку наукового пізнання явищ в їх органічному поєднанні має єдність історичного та логічного. Історичний метод передбачає відтворення в мисленні історичного процесу в його хронологічній послідовності. За допомогою логічного методу мислення історичний процес відтворюється у теоретичній формі; відображуються основні етапи історичного розвитку об'єкта; окреслюються основні тенденції процесу історичного розвитку.

Відтак, щоб розкрити сутність предмета, необхідно теоретично відтворити реальний історичний процес його розвитку, а це стає можливим

лише тоді, коли відома сутність цього предмета. Наше знання абстрактне і для того, щоб одержати конкретне, потрібно підготувати необхідний матеріал. Це й здійснюється завдяки абстрактному, яке виокремлює певний бік предмета, відсторонюючись від усього іншого. Так, поняття «розвиток» є абстракцією, яка насправді не реалізується, а існує у своїх конкретно-історичних формах. Проте у кожній формі відображає те, що характеризує їх з боку сутності та функціонування. А тому не можна відкрити жодного наукового закону без абстрагуючої діяльності ні в сфері природничих, ні в сфері суспільних наук.

Метод порівняння базується на безсуперечному положенні про можливість пізнання предмета, його ознак, властивостей, якостей за допомогою порівняння з іншими предметами дослідження, що дасть змогу встановити особливості показати відмінність предмета від інших, суміжних явищ і процесів.

Останній став вихідним «началом» застосування історико-порівняльного методу. Цей метод важливий як для правового, так і для історичного дослідження. За його допомогою, шляхом зіставлення, виявляється загальне й особливе в історичних явищах, досягається пізнання різних історичних ступенів розвитку одного й того самого явища. Сутність цього методу полягає у виявленні основних принципів права за допомогою глибинного і всебічного аналізу минулого [288].

Формально-логічні прийоми і методи ґрунтуються на формальній логіці – науці, котра вивчає форми, думки і форми їх поєднань, відволікаючись від конкретного змісту суджень. Формальна логіка включає в себе методи і прийоми пізнання, найважливішими з яких є: аналіз і синтез, індукція і дедукція, порівняння, аналогія, гіпотеза, доказ, закон протиріччя тощо.

Широко застосовано нами в якості власне юридичного догматичний метод, тобто метод тлумачення норм права, за умови, що норма є догмою – обов’язковим і незмінним. Проте ми погоджуємося з думкою К. Жоля, який

визнавав, що юриспруденція повинна бути тією чи іншою мірою соціальною юриспруденцією [72], а отже, не може обмежуватися лише догматичними методами аналізу правових явищ. Вона має все більше набувати статусу інструмента дослідження.

Підводячи підсумки підрозділу, зазначимо, що методологія науки як філософська дисципліна є частиною гносеології і вивчає сутність, співвідношення між собою, особливості та роль методів наукового пізнання. У широкому розумінні термін «методологія» у сучасній юридичній науці розуміється як теорія людської діяльності, діяльність пізнання, мислення, тобто вся діяльність людства, включаючи не лише власне пізнання, а й виробництво. Відтак, методологія є теорією людської діяльності. У вузькому розумінні під методологією розуміють сукупність методів, прийомів, процедур наукового дослідження

Методологія дослідження − це своєрідна матриця чи система координат, що формує пошук певних прийомів, способів дослідження, необхідних для отримання відповідного результату, і на цій основі ґрунтується не лише на обраних методах дослідження певної методологічної лінії, а й на визначених статистичних даних з їх науковим узагальненням, певному порядку, плануванні й системному підході до дослідження окремих частин загальної теми, аналізу наукових і нормативно-правових джерел, виведенні висновків і розробленні пропозицій стосовно удосконалення охорони та захисту відомостей у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди, зокрема цивільній безпеці та національній безпеці України загалом.

Висновки до розділу 1

1. Наголошено, що в умовах становлення України як незалежної, демократичної, соціальної, правової держави особливої актуальності,

наукової та практичної значимості набувають проблемні питання сфери цивільної безпеки, розкриті через призму теоретичних засад, методологічного інструментарію, понятійно-категоріального апарату. На підставі вивчення масиву першоджерел, наукової літератури зроблено висновок, що формування концепції безпеки є багатовіковим процесом, а історичний контекст її осмислення перебуває у постійній модернізації.

В еволюції поняття безпеки виокремлено кілька основних етапів: античний період – безпека має міфологічне забарвлення і щоб її досягти наслідували віру в концепцію магії; період Середньовіччя – все суще є творінням Бога і нічого не існує без Бога, безпека в тому числі; у період Ренесансу або Відродження безпека людини стає більш пов'язаною не просто з безпекою суспільства, а вже з безпекою більш зрілого громадянського суспільства та виробництвом; у Нову епоху відбувається зародження теоретичних основ сучасної сфери цивільної безпеки. Ідея рівності між собою усіх людей сприяє усвідомленню права на повагу до своєї честі й гідності, рівноправності, піднесення життя людини на п'єдестал життєвих цінностей.

2. Здійснено аналіз загальновідомих етапів становлення України, її території і громадян у контексті цивільної безпеки через історичні дати та події, що відбувалися на території сучасних українських земель, деякі з яких раніше були частиною інших держав. Класичні рамки періодизації історії новітнього часу (1914 р. − сьогодення) у формуванні цивільної безпеки на території, що відноситься до сучасної України, умовно поділено на три етапи: перший – Перша світова війна (1914−1918 рр.); другий − Україна у складі СРСР та Велика вітчизняна війна (1919−1991 рр.); третій – Україна за часів її суверенності та незалежності (1991 р. − дотепер).

3. Проаналізовано наявні наукові підходи до тлумачення поняття та розуміння ключових ознак цивільної безпеки. На підставі проведеного дослідження встановлено, що цивільна безпека − це комплекс заходів та дій, спрямованих на забезпечення безпеки громадян, їх прав та свобод, держави

загалом, які можуть виникнути внаслідок природних катастроф, техногенних аварій, терористичних актів, конфліктів тощо. Це включає у себе попередження виникнення небезпечних ситуацій, готовність і реагування на них, а також відновлення після надзвичайних ситуацій та допомогу потерпілим.

4. Акцентовано, що в умовах війни проблеми цивільної безпеки як одного з ключових аспектів забезпечення життєвої безпеки громадян набуває особливої актуальності й вимагає детального дослідження на науковому рівні та належного законодавчого врегулювання, адже цивільна безпека є однією з найважливіших сфер у державному управлінні, оскільки вона стосується безпеки життя та здоров'я громадян, їхнього майна та довкілля. Наголошено, що сьогодні забезпечення цивільної безпеки є одним з найактуальніших питань для нашої держави, що обумовлено низкою викликів різного характеру.

5. Окреслено основні завдання цивільної безпеки, а саме: захист життя та здоров'я людей, збереження матеріальних і культурних цінностей, забезпечення правопорядку, підвищення свідомості та культури безпеки населення. Для досягнення цих цілей використовуються різноманітні методи та засоби, такі як розробка та впровадження законодавства у галузі безпеки, навчання та підготовка рятувальників, створення системи моніторингу та прогнозування небезпечних ситуацій, розробка та використання сучасних технологій, організація комунікації та координації роботи в умовах надзвичайних ситуацій тощо.

Встановлено, що Україні бракує стратегічного підходу як до сфери цивільної безпеки загалом, так і до її окремих елементів. Доведено, що реформування сфери цивільної безпеки потребує також урегулювання супутніх проблем, наприклад подолання корупції, забезпечення належного урядування, дотримання прав людини та гендерної рівності.

6. З огляду на предмет дослідження, його мету і завдання, розроблено та використано такі методологічні підходи, як історичний, герменевтичний,

системний, аналогії, логіки, класифікації, аналізу, синтезу, індукції, дедукції, аналогії, акціологічний, діяльнісний, соціально-юридичний, які становлять методологічну основу дисертаційного дослідження сфери цивільної безпеки.

РОЗДІЛ 2
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ОСМИСЛЕННЯ СФЕРИ ЦИВІЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

2.1 Доктринальна інтерпретація дефініції «сфера цивільної безпеки» в контексті вітчизняної загальної теорії права, соціальних і гуманітарних наук

Забезпечення безпеки – одна з основних функцій будь-якої держави. Дослідження різних аспектів безпеки, формування і реалізації ефективної системи її забезпечення передбачає напрацювання відповідної наукової та методологічної бази, визначення категоріального апарату (розгляд основних понять і визначень, відповідної термінології, класифікаційних ознак і т. ін.), використання загальноприйнятої для певної галузі діяльності мови професійного спілкування, а також єдиних принципів забезпечення безпеки і нормативно-правової бази власне механізму забезпечення.

Ми поділяємо точку зору Д. О. Тихомирова, який доводить, що плюралізм наукових інтерпретацій поняття «безпека» зумовлений як об’єктивною складністю безпеки як феномена дійсності, її зв’язками з різними природничими, технічними, соціальними явищами та процесами, так і особливостями осмислення поняття «безпека» в різних соціально-гуманітарних науках, проблемами формування міждисциплінарного його розуміння. Внаслідок цього безпека розуміється плюралістично, зокрема як: соціальне явище; атрибут об’єкта і суб’єкта; стан об’єкта, що мінімізує наявність або можливість виникнення небезпечних подій та настання їх несприятливих наслідків; властивість або критерій якості соціальної системи; умова діяльності; система заходів, що забезпечують захист об’єкта від небезпечних впливів; соціальна мета, що спрямована на стійкий і

прогресивний розвиток системи; діяльність уповноважених державних органів та інших суб'єктів [287].

Своєю чергою, конкретизація теоретичних положень безпеки відбувається через методологічні аспекти формування і функціонування системи забезпечення самої безпеки, зокрема це організація діяльності системи безпеки, визначення її структури, аналіз усієї системи та її окремих компонентів [129].

Багатозначність поняття «безпека» пояснюється її неоднозначним трактуванням. Нами безпека розуміється як стан захищеності від загроз, шкоди чи збитку. У тлумачному словнику «безпека» трактується як «відсутність небезпеки, збереження та надійність» [269]. Окремі видання поняття «відсутність небезпеки» доповнюють тезою «положення, при якому будь-кому, чому-небудь не загрожує небезпека». Відтак, у широкому розумінні безпека − це відсутність небезпеки, тобто такий стан людського суспільства, при якому забезпечується його належне існування й розвиток. Отже, безпека − це критерій, обставина збереження об'єкта і надійності його функціонування.

Проблема безпеки як соціального явища визнається сьогодні однією з глобальних проблем. Так, теорія мотивації ставить безпеку поряд з фізіологічними потребами (в їжі, одязі тощо), що, як відомо, є одними з головних потреб людини. Безпека вбачається своєрідною характеристикою та необхідною умовою життєдіяльності особи, суспільства та держави.

З точки зору філософсько-методологічного знання, відповідно до законів і категорій діалектики (законів єдності та боротьби протилежностей, переходу кількісних змін в якісні тощо) безпека розкривається через призму системного підходу й системних уявлень.

Класичним науковим визначенням безпеки вважається її трактування американським політологом А. Уолферсом, на думку якого, безпека в об'єктивному плані припускає відсутність загроз набутим цінностям, а в суб'єктивному – відсутність страху відносно того, що цим цінностям буде

завданий збиток [354]. Відтак, безпека є умовою існування особи, суспільства і держави та сприяє збереженню накопичених цінностей.

На переконання американських дослідників, безпека − це результат здійснення оборонних (захисних) заходів, що зміцнюють невразливість держави від ворожих замахів чи інших видів зовнішнього втручання, що досягається шляхом військової чи оборонної переваги над іноземною державою або групою держав; закріпленням позицій на міжнародній арені; зміцненням військового потенціалу задля успішного протистояння ворожим або ж руйнівним зовнішнім чи внутрішнім діям, що можуть відбуватися відкрито або таємно [181].

Поняття «національна безпека» було введено у науковий обіг на початку минулого століття. Так, у посланні президента США Конгресу захоплення зони Панамського каналу пояснювалося інтересами саме національної безпеки [120]. Згодом цей термін активно використовується у науці та практиці міжнародних відносин. Прийнятий у 1947 р. Конгресом США Закон «Про національну безпеку» передбачав створення функціонуючої дотепер Ради національної безпеки, до завдань якої віднесено консультування президента з питань внутрішньої, зовнішньої і військової політики [185].

Національній безпеці в єдиній системі безпеки відведено ключову роль, що пояснюється тим, що особистий і колективний інтереси можуть бути гарантовані лише в рамках держави її політичними, юридичними, економічними засобами та інститутами. Можливість забезпечити сукупність інтересів усіх рівнів у будь-якій сфері життєдіяльності (політичній, економічній, військовій та інших) визначається здатністю і готовністю держав це реалізувати. Держава, втілюючи певну соціально-політичну систему, виступає одночасно і ареною, і предметом внутрішньополітичної боротьби різних груп і класів, що становлять певне суспільство. Своєю чергою, соціальні групи, котрі мають політичну владу, охороняють безпеку

держави від посягань інших груп, тобто держава забезпечує свою безпеку, виходячи з власних інтересів.

Національна і державна безпека співвідносяться як ціле і частина, що передбачає, що вони можуть співпадати або ж істотно відрізнятися. Очевидно, що національна безпека є первинною, тому що держава виникає і функціонує в результаті зацікавленості в ній суспільства [181].

Характеризуючи співвідношення між національною і державною безпекою, на наше переконання, потрібно виходити з їх відмінностей за масштабами соціальних структур, чиї інтереси і безпека захищаються і забезпечуються, а також із ступеня збігу інтересів об'єктів безпеки [162].

Отже, національна безпека є поняттям ширшим, ніж поняття державна безпека, розмежування їх змісту і об'ємів базується на тому, що для першої властива орієнтація на захист державної безпеки через систему органів влади та управління. Зміст і об'єм національної безпеки залежить від інтересів громадян, організацій і соціальних структур, які не відносяться до офіційно проголошених. Для державної ж безпеки, що є частиною національної, властива орієнтація на захист державних утворень через систему державних органів влади та управління. На рівні державної безпеки суспільна безпека розглядається як стан і підтримка громадського порядку, безпека державного устрою, продовольча безпека тощо. Своєю чергою, збіг державної і національної безпеки можливий у разі співпадіння чи відсутності антагоністичних суперечностей між інтересами різних соціальних груп [109, с. 16].

Важливою є інтерпретація «безпеки» при вирішенні проблем суспільствознавства. Розробляючи проблеми гуманної безпеки або забезпечення безпеки людини, держав, народів, всі соціальні науки (правознавство, філософія, соціологія, політологія та інші) у своїх дослідженнях мають спиратися на загальнонаукову категорію «безпека», яка виконує методологічну функцію, тому що виступає концептуальною ідеєю для пояснення тих чи інших конкретних процесів і явищ соціальної

реальності й побудови окремих теоретичних моделей, що описують певні суспільні процеси у сфері безпеки.

Розглянемо досліджувану категорію з точки зору правознавства (правову безпеку), де вона тлумачиться як суспільна безпека безвідносно до того, чи забезпечує безпека публічний або приватний інтерес. Водночас акцент робиться на тому, що безпека як соціально-правове явище забезпечує захист інтересів усього суспільства, усіх його структурних підрозділів.

Призначенням право є забезпечення нормального існування і розвитку особистості, суспільства, держави, що передбачає також і суспільну безпеку. Отже, в системі управління право розглядається як засіб («інструмент») забезпечення безпеки (безпечного існування) особистості, держави, суспільства, тобто застосовується нормативно-інструментальний підхід у тлумаченні співвідношення категорій «суспільна безпека» і «право».

Своєю чергою, правову безпеку доцільно трактувати як фундаментальну категорію, котра має надзвичайно велике методологічне значення в реалізації наукових проблем багатьох галузей права, тобто інтегруючи найбільш суттєві властивості й принципи права, категорії «суспільна безпека» притаманний свій власний зміст; ця категорія є дуже важливою для розуміння права і визначає його сутність та основні риси; також вона чинить вплив на зміст і сутність нормотворчості й правозастосування.

Безперечно, правова безпека відповідає інтересам суспільства і громадян, тому що є однією з постійних потреб, яка детермінована природними умовами життя людини, суспільства, людства загалом. Водночас суспільна безпека є самостійним благом, що покликане забезпечити безпечне існування інших благ.

Безпека в аспекті оцінки діяльності є засобом забезпечення інтересів людини, особистості, суспільства, держави. Водночас безпека вважається метою діяльності національних держав, громадянських співтовариств, людства загалом, тобто ця діяльність є об’єктивно існуючим чинником і

потребою. Відтак, чим повноцінніше реалізовані такі інтереси, тим більш захищеними є всі інші блага. Тобто, ефективна діяльність держави і суспільства по створенню безпечних умов існування гарантує природне функціонування та розвиток суспільних відносин.

Як об'єктивно існуюча реальність суспільна безпека, відбиваючись у суспільній свідомості, створює певний суспільний настрій і формує масові та індивідуальні стереотипи, що характеризуються відчуттям захищеності інтересів, які охороняються правом, наявністю почуття безпеки щодо різного роду загроз, а також відсутністю страху перед ними. Отже, суспільна безпека створює атмосферу суспільного спокою, обстановку, в якій людина може не боятися загроз, тобто, з точки зору суспільної безпеки, особи може бути впевнена, що її охоронювані законом інтереси, права, свободи, життя, здоров'я, майно, гідність і спокій, інтереси суспільства надійно охороняються та захищаються державою [184, с. 101].

З огляду на високу соціальну значимість суспільна безпека чинить суттєвий вплив на зміст і форму права, відтак, є однією з найбільш важливих детермінант. Інтегруючи в собі загальноправові принципи, суспільна безпека, з огляду на граничну захищеність благ, які охороняються правом, визначає його зміст. Це передбачає, що кожна галузь права, їх інститути і категорії мають відповідати ідеї безпеки як невід'ємної складової людського існування. В аспекті правової інтеграції найважливішим елементом у структурі поняття суспільної безпеки є система гарантій права та правова захищеність особистості й суспільства. Реалізація цієї вимоги передбачає надійність права і правової системи, тобто цілісність, ясність, визначеність й стабільність самого права (кожної його галузі та інститутів), його обов'язкову відповідність загальноправовим принципам і загальнолюдським цінностям.

Своєю чергою, національна безпека розуміється як стан країни, при якому відсутні або усунені реальні зовнішні й внутрішні загрози її національним цінностям, інтересам і національному способу життя, тобто

забезпечується реалізація життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави. Відтак, національну безпеку справедливо визначають як рівень захищеності життєво важливих інтересів окремих громадян, соціальних груп, усього суспільства та держави, а також національних цінностей і способу життя від широкого спектру реальних зовнішніх й внутрішніх загроз, коли забезпечується суверенітет і територіальна цілісність держави, стабільність суспільства, благополуччя особи, а також гарантується можливість розвитку нації загалом [83].

Перш ніж здійснити аналіз комплексного поняття «сфера цивільної безпеки», варто визначитись у яких напрямах потрібно здійснювати пошук їх інтерпретацій. Тому спочатку необхідно розібратися що ж таке «доктрина». Існує плюралізм понятійного визначення зазначеного поняття:

− доктрина (лат. Doctrina − вчення) – теорія, наука, яка ґрунтується на певних засадах і принципах [313];

− доктрина – політичне, наукове, філософське, військове та інше вчення, теорія, система поглядів [267, с. 356];

− доктрина – вчення (лат. Doctrina – вчення) – сукупність узагальнених положень, провідних принципів; певна концепція, що визначає спосіб розуміння і дії у певній галузі знань; традиційно складається з системи поглядів у галузі науки, релігії, філософії, політики, права, війська (військова доктрина) та ін., яка формується упродовж тривалого часу; поділяється на офіційну, що функціонує на національному чи наднаціональному рівнях, і, неофіційну, що діє у межах певної соціальної групи [66].

Тобто, доктрину варто розуміти як концепцію ідей та принципів, інститутів які знаходяться у нерозривному взаємозалежному зв’язку з наукою, сферою законодавства і практикою у якій здійснюється її розгляд.

Розглядаючи комплексне визначення «сфера цивільної безпеки», насамперед здійснимо аналіз її понять в окремих, одиничних значеннях: «сфера», «цивільн(а)-ий» і «безпека».

Отже, словник іншомовних слів пропонує визначення поняття «сфера» (від грец. σφα.ῖρα – м’яч, куля):

1) матем. Сукупність точок, рівновіддалених від даної точки (центра С.).

2) С. небесна – уявна кульова поверхня довільного радіуса з центром в оці спостерігача.

3) Область дії, межі поширення чого-небудь; С. впливу – територія або частина території країни, яка зберігає видимість державної незалежності, але фактично перебуває під політичним та економічним впливом імперіалістичної держави.

4) Громадське оточення, обстановка, середовище.

5) Коло осіб, об’єднаних спільністю соціального становища або занять, напр., ділові сфери, наукові сфери [264].

Електронний майданчик для перекладів запозичених слів «Словотвір» пропонує наступні значення:

- замкнута поверхня, всі точки якої рівновіддалені від центра;
- предмет, що має форму кулі;
- район дії, межа поширення чого-небудь;
- область фізичного або духовного життя, діяльності людини чи суспільства;
- сфера впливу;
- сукупність умов, середовище, в яких що-небудь відбувається; обстановка;
- коло осіб, близьких за соціальним становищем, діяльністю і т. ін.
- інші значення [136].

Більшість інших джерел визначають поняття «сфера» майже ідентично, як щось матеріальне: замкнута поверхня, всі точки якої рівновіддалені від центра [265]; поверхня, яка складається з усіх точок простору, що знаходяться на даній відстані (яка називається радіусом) від даної точки (яка називається центром) [281].

Тобто, «сфера» розуміється переважно у двох аспектах: як щось матеріальне, те, до чого можна доторкнутися, побачити, і нематеріальне, те, що має уявні, умовні межі. Теоретичному дослідженню концепції сфери цивільної безпеки притаманне нематеріальне тлумачення доктринального поняття. При цьому, враховуючи, що для матеріального розуміння притаманні такі елементи, як «центр» і «рівновіддаленість», у подальшому розгляді пропонується з'ясувати, що займатиме центральну позицію у досліджуваній концепції та які межі її дії.

Наступною доктриною у структурі понятійно-категоріального апарату є дефініція «цивільн(а)ий».

Словник української мови визначає «цивільний» як такий, що «не належить до війська, не стосується військових справ; невійськовий» [265].

Словник іншомовних слів надає таке визначення дефініції «цивільн(а)ий» (від лат. civilis − державний, громадянський):

1. Який стосується правових відносин громадян між собою і державними органами.

2. Нецерковний, недуховний, світський [264].

Словник української мови, упорядкований Борисом Грінченком, пояснює термін «цивільний, -а, -е» як: Гражданскій, штатскій [270].

Всесвітній словник української мови дає визначення терміна «цивільний», як такий, «який не належить до війська, не стосується військових справ; невійськовий; штатський; громадянський» [226].

З аналізу наведених прикладів доходимо висновку, що з дефініцією цивільний(а) не варто асоціювати твердження, що стосуються військової сфери, або пов'язаної з озброєнням. Натомість, варто розуміти як те, що стосується громадянського суспільства – не військових, не озброєних людей.

За останнє десятиріччя значення терміна «безпека» значно розширилось. Під «безпекою» розуміють: діяльність людей, суспільства, держави, світового співтовариства народів щодо виявлення, запобігання, послаблення, усунення і відвернення загрози, здатної загубити їх, позбавити

матеріальних і духовних цінностей завдати збитків, заблокувати шляхи для прогресивного розвитку; конкретний стан і ступінь захищеності будь-якого суб'єкта та його спроможність протистояти змінам умов існування; стан складної системи, коли дія зовнішніх і внутрішніх факторів не призводить до погіршення системи чи до неможливості її функціонування і розвитку[165].

Лінгвістичне визначення поняття «безпека» в академічному тлумачному словнику (1970−1980 рр.) пояснюється як «стан, коли кому-, чому-небудь ніщо не загрожує» [266]. Г. Корж наводить тлумачення Оксфордського словника англійської мови, в якому безпека – це свобода від небезпеки [106; 147, с. 80; 344].

Безпека – це поточна і перспективна захищеність суб'єкта від різноманітних загроз майнового і немайнового характерів [133]; стан, коли кому-, чому-небудь ніщо не загрожує [266, с. 137]; відсутність загроз життєво важливим інтересам людини: її життю, здоров'ю і добробуту [173]. Якщо йде мова про безпеку, то поняття небезпека завжди поруч. А це означає, що категорії «безпека» властиві такі стани, як абсолютна безпека (життю і здоров'ю людини нічого не загрожує) і неприйнятна безпека (загроза життю і здоров'ю людини існує і вона реальна) [226].

Абсолютна безпека – це стан системи, коли відсутня будь-яка небезпека, тобто її рівень наближається до нуля. Неприйнятна безпека – це такий стан системи, за якого небезпека знаходиться в загрозливому становищі для населення, навколишнього природного середовища та економіки [197].

В. П. Тихий у своїх дослідження про безпеку людини стверджує, що: безпека завжди свідчить, що в ній є дві взаємодіючі сторони – безпека «від кого» (чого) − від загроз і «безпека кого» (чого) − людини/суспільства. Потрібно розрізняти безпеку в двох сенсах: у тому значенні, що предмет безпечний, не створює небезпеки, заподіяння шкоди, не здатний її заподіяти, не загрожує небезпекою, надійний, і в тому розумінні, що предмету не

загрожує небезпека, він надійно захищений, гарантований, забезпечений від небезпеки [285].

Своєю чергою, небезпека − явище, інформація, процеси, об'єкти, які можуть спричинити небажані наслідки. При цьому небезпека може класифікуватися за походженням, сферою проявлення, локалізацією, шкодою, наслідками, часом проявлення, структурою, характером дії. Процес класифікації та систематизації явищ, процесів, інформації, об'єктів, які здатні завдати шкоду, називається таксономія небезпек [283].

Як показує дослідження, сутність та ознаки концепції цивільної безпеки у науковому середовищі в Україні з'явились відносно нещодавно – на початку XXI ст., а його єдине визначення у сукупності понятійно-категоріального апарату у теорії права відсутнє станом на 2022 р., хоча і має плюралізм думок серед науковців щодо його можливого сутнісного наповнення.

У процесі становлення цивілізаційного розвитку питання безпеки завжди хвилювало людство. У різні історичні епохи аксіологічний фокус переносився з безпеки держави як території до безпеки держави як суспільства, з безпеки держави як суспільства до меншої категорії – безпеки людини.

Водночас зі зміною фокусу змінювалось і сутнісне наповнення концепції безпеки, відбувалося зосередження на людині. Поступово відбувалося зародження науки безпекознавства з фокусом концепції безпеки.

За суб'єктами, безпека яких забезпечується, можна виокремити такі види безпеки: людини, суспільства, держави.

За рівнем суб'єктності безпека людини охоплює безпеку як особисту, так і спільноти – загальну (спільну, колективну).

З. Д. Чуйко встановлює у конституційно-правовому аспекті структуру національної безпеки та її складові, де об'єктами визначає людину і громадянина, суспільство й державу, національні інтереси, а суб'єктами

− державні та недержавні інституції та їхню діяльність у напрямі убезпечення національних інтересів від різного виду загроз [306].

Тобто, комплекс правового регулювання має бути спрямований на збереження та захист людини, у центрі концепції безпеки стоїть людина. Тож, якщо за основу взяти теорію твердження про те, що сфера − це «матеріальна сукупність точок, рівновіддалених від даної точки центра», можна умовно окреслити компоненти концепції сфери цивільної безпеки:

1) у центрі концепції − людина невійськова;

2) умовно кажучи, двоє ї більше людей утворюють суспільство;

3) «рівновіддаленість до центра» означає, що види безпеки є однаково важливими для безпечного життя та діяльності й утворюють сферу життєдіяльності;

4) концепція сфери цивільної безпеки спрямована на збереження та захист життя цивільного населення, з мінімальним ризиком потенційних загроз і відсутністю реальних задля безпечного існування у мирі та дружбі різних верст населення незалежно від релігійних, політичних та інших переконань.

Для того щоб організувати і дослідити категорії, фактори, ознаки та інші компоненти, які необхідні для існування концепції безпеки, існує наука безпекознавство.

Визначити наповнення концепції безпекознавства допомагає різноманітність наукових підходів до її інтерпретації: наука, яка вивчає закономірності ефективного забезпечення безпеки у різних системах, що реалізуються за допомогою відповідних відносин у сфері безпеки; суспільну міждисциплінарну науку, яка досліджує загальні та специфічні об’єктивні закономірності організації та функціонування систем безпеки і виробляє загальні теоретичні положення, спрямовані на підвищення ефективності їх функціонування [165].

Крім того, як стверджує Л. В. Омельчук, системні дослідження вихідних положень теорії безпекознавства розкривають зміст основних

понять цієї науки, як то небезпека, невизначеність, ризик, загроза, безпека. Також автор стверджує, що в теорії безпекознавства немає єдиних усталених визначень цих понять, ґрунтовного їх роз'яснення і тлумачення[165].

Безпекознавство має ще декілька інтерпретацій:

− галузь знань, яка інтегрує прикладні аспекти політичних, соціальних, воєнних, економічних, технічних, гуманітарних та інших наук і орієнтована на дослідження сутності, змісту, методів, форм, органів, сил і засобів забезпечення безпеки об'єкта за умови впливу чинників внутрішнього й зовнішнього характеру (термін В. А. Ліпкана);

− галузь науки, що здійснює свою мету на базі творчого осмислення та переосмислення концептуального, теоретичного багатства управління, синергетики, біології, генетики, геополітики, права, стратегії, філософії, соціології, антропології та багатьох інших наук. Безпекознавство є своєрідною матрицею наук і наукових напрямів про безпеку;

− суспільна міждисциплінарна наука, яка досліджує загальні та специфічні об'єктивні закономірності організації та функціонування систем безпеки різного класу і виробляє на підставі їх пізнання загальні теоретичні положення, які спрямовані на підвищення ефективності їх функціонування;

− наука, яка вивчає закономірності ефективного забезпечення безпеки у соціальних, біологічних та технічних системах, котрі реалізуються за допомогою відповідних відносин у сфері безпеки [14].

- міждисциплінарна наука, яка вивчає закономірності «ефективного забезпечення безпеки, що реалізуються через відповідні відносини у сфері безпеки [12, с. 6]».

Державний стандарт України (ДСТУ 2293-99) визначає термін «безпека» як стан захищеності особи та суспільства від ризику зазнати шкоди, а саму безпеку − як базове поняття безпеки життєдіяльності.

Безпека життєдіяльності може розумітися як якість життєдіяльності, за якої не створюються небезпеки й загрози, здатні завдати шкоди (збитків) життєвоважливим інтересам людини. Безпека життєдіяльності визначається

як галузь знань і науково-практична діяльність, спрямована на формування безпеки й попередження небезпеки шляхом вивчення загальних закономірностей виникнення небезпек, їхніх властивостей, наслідків їхнього впливу на організм людини, основ захисту здоров'я та життя людини і середовища її проживання [12]. Будь-яка діяльність людини є потенційно небезпечною. Тому безпеку можна визначати як стан діяльності людини, за якої вона має динамічну потребу в постійній актуалізації її регулятивних компонентів.

Безпека життєдіяльності визначає безпеку як такий стан, за якого з певною вірогідністю (ризиком) виключається реалізація потенційних небезпек. Забезпечення безпеки пояснює як складний процес, в якому можна виокремити елементарні складові, вихідні положення, ідеї, що іменуються принципами (законодавчими, орієнтуючими, технічними, управлінськими, організаційними) [282, с. 3].

Не в усіх законодавчих, управлінських чи організаційних актах безпека визначається конкретним словом, у текстах вона трактується як стан, властивість чи явище, однак так чи інакше спрямована на убезпечення людини від реальних і потенційних загроз.

Важливо відзначити, що якісна освіта та наука є вагомим фактором впливу у напрямі розвитку національних сфер діяльності, які стосуються, зокрема, сфери цивільної безпеки. Вагоме значення у наданні та отриманні якісних знань, виробленні підходів у сфері безпеки має компетентність спеціаліста, який здійснює теоретичні напрацювання, зокрема, у галузі національної безпеки та сфері цивільної безпеки. Адже сучасний спеціаліст повинен уміти постійно примножувати знання, перетворювати науку на безпосередню технологію діяльності. Формування компетентного спеціаліста спрямоване на підготовку фахівця, здатного орієнтуватися у величезних обсягах інформації, критично оцінювати та аналізувати, планувати, приймати відповідні рішення і володіти гнучкістю в сучасному глобалізованому світі, що забезпечить розвиток країни та дасть можливість гідно підтримувати й

розвивати національні інтереси, зокрема і національну безпеку: цивільну безпеку і державну оборону.

З огляду на це розвиток освіти та науки, підготовка спеціалістів − фахівців у всіх галузях науки є надзвичайно важливим процесом для залучення їх у сферу управління держави та забезпечення її безпеки, при цьому формування потужного комплексу заходів для сектору безпеки і оборони держави.

Держава має забезпечувати безпеку цивільного населення, але для прийняття компетентних рішень і впровадження актуальних заходів необхідна наявність компетентних фахівців у різних сферах державного механізму. Відтак, наука з усіма належними їй компонентами відіграє велике значення у формуванні концепції безпеки за допомогою кваліфікованих і провідних спеціалістів. Тому, насамперед, потрібно здійснити розгляд інтерпретацій концепції безпеки у контексті соціальних і гуманітарних наук.

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти» у сфері науки та освіти здійснюється підготовка фахівців у галузях знань, які за результатами завершення навчання можуть обіймати посади або провадити види діяльності, у сферах: освіта/педагогіка, культура і мистецтво, гуманітарні науки, богослов'я, соціальні та поведінкові науки, журналістика, управління та адміністрування, право, біологія, природничі науки, математика та статистика, інформаційні технології, механічна інженерія, електрична інженерія, автоматизація та приладобудування, хімічна та біоінженерія, електроніка та телекомунікації, виробництво та технології, архітектура та будівництво, аграрні науки та продовольство, ветеринарна медицина, охорона здоров'я, соціальна робота, сфера обслуговування, воєнні науки, національна безпека, безпека державного кордону, цивільна безпека, транспорт, публічне управління та адміністрування, міжнародні відносини. Вид (види) діяльності затверджується відповідним державним органом, який забезпечує виконання

завдань у сфері національної безпеки, за погодженням з Міністерством освіти і науки України. Варто підкреслити важливість компетентності (освіченості та обізнаності) уповноважених суб'єктів у сфері національної безпеки, адже від безпеки держави залежить безпека кожного її громадянина.

Забезпечення безпеки від індивіда до суспільства, або держави, є складним багатогранним комплексом взаємопов'язаних дій, які відіграють значну або дотичну роль. Кожна з галузей знань надає сутнісне наповнення сфері свого дослідження у рамках своєї компетентності. Є галузі знань, які мають відношення до забезпечення сфери цивільної безпеки тільки в окремих випадках і за допомогою окремих елементів, а є ті, що безпосередньо становлять «стержень» розроблення та забезпечення цивільної безпеки і на яких будується фундамент концепції досягнення її максимального рівня.

Відтак, з-поміж наведеного переліку галузей знань можемо виокремити такі:

− гуманітарні науки – здійснюють підготовку за спеціальностями: філософія, релігієзнавство, історія та археологія, культурологія, філологія;

− соціальні та поведінкові науки – здійснюють підготовку за спеціальностями: економіка, політологія, психологія, соціологія.

З огляду на цей перелік галузей знань здійснимо більш детальне дослідження зазначених спеціальностей у контексті інтерпретації сфери цивільної безпеки. Водночас варто пам'ятати, що «безпека – відсутність загроз», а «цивільн(а)ий – невійськов(а)ий [286]», тому національну безпеку, як цілісну категорію доцільно розмежувати на державну оборону (військовий напрям) і цивільну безпеку (сукупність процесів для безпеки соціуму загалом, і як сукупність окремих індивідів). Тобто, сферу цивільної безпеки у контексті соціальних і гуманітарних дисциплін потрібно розглядати через призму сфери безпеки індивіда, або сукупності індивідів, без втручання озброєних органів держави у життєдіяльності соціуму, але за наявності зовнішніх загроз пам'ятати про можливість їх залучення.

Безпека схожа на науку, яка є складною багатовимірною системою і підґрунтям цивілізаційного розвитку, наука є феноменом осмислення. Осмислення науки є філософією.

Філософія – «наука про найзагальніші закони розвитку природи, суспільства та осмислення; яке-небудь або чиє-небудь учення про найзагальніші закони розвитку природи, суспільства та мислення» [269, с. 594]. З точки зору філософії − безпека є «усвідомленим явищем» і «формою та способом існування», а усвідомлення необхідності безпеки відбувається на чуттєвому і раціональному рівнях. Також безпеку, згідно з ієрархією людських потреб, можна розглядати як потребу людини у впевненості, стабільності життя, захисту від того, що може їй зашкодити.

Безпека тісно пов’язана з буттям як фундаментальною категорією філософії. Її ключовою проблемою є захист життя людини (нації, суспільства, держави, міжнародної спільноти, людства загалом) від смерті, загибелі, а також забезпечення її (їх) гідного існування. Це означає, що безпеку та національну безпеку необхідно розглядати не лише крізь призму інтересів, потреб і цінностей, а виходити на більш глибокий рівень її осмислення − захист і забезпечення індивідуального, суспільного, національного буття та буття людства загалом [180, с. 3]. При цьому сучасна філософія безпеки передбачає врахування нових тенденцій у розвитку світового співтовариства, розумне поєднання міжнародних і національних чинників гарантування безпечного розвитку держав, узгодженість інтересів і взаємну відповідальність суспільства, держави і громадян у вирішенні національних проблем безпеки [10].

Філософські підходи до вивчення і тлумачення безпеки є різними:

− онтологічний підхід до трактування безпеки дає змогу «висвітлити зміст і сутність об’єктивної реальності… якою є безпека, і відповісти на запитання: «Що є безпека, які її внутрішні суперечності та їх взаємодія?»;

− гносеологічний аспект безпеки пов’язаний безпосередньо з особливостями її пізнання, структурою, формами та видами відповідного

знання, формуванням теорії безпеки, «предмет якої буде представлений у формі законів, принципів і методів безпеки, сформульованих у категоріях теорії безпеки»;

− аксіологічний підхід, що орієнтований не тільки на осмислення безпеки як цінності (власна цінність безпеки), а й значення безпеки як «інструменту» забезпечення інших цінностей [286].

Отже, філософія розглядає категорію безпеки залежно від її усвідомлення, розуміння, залежності потреб людини тощо. Єдиного та остаточного тлумачення категорії «безпека» у філософії не зазначено.

При цьому доцільно розрізняти філософське тлумачення безпеки і галузевих філософських засад трактування безпеки, оскільки перше розроблено в межах філософії, а філософські засади розуміння безпеки формуються відповідно до філософських засад певної науки, її особливостей, що акцентують увагу на проблемах філософських підходів до дисциплінарних варіантів інтерпретацій поняття безпеки [286, с. 110].

Релігієзнавство є багато дисциплінарною галуззю, яка досліджує феном релігії за допомогою осягнення сутності та закономірності походження і функціонування релігії від початку її формування та становлення. Отже, в цьому контексті володіє механізмом захисту важливих духовно-релігійних інтересів суспільства від внутрішніх і зовнішніх загроз (безпека віри або релігійна безпека).

Релігійна безпека «залежить від стану релігійно-церковного життя нації (її державно-церковних, між церковних та внутрішньо-церковних стосунків), який є, чи за певних обставин може бути загрозою для національних інтересів держави, стабільного розвитку суспільства, забезпечення прав і свобод громадян» [141, с. 112]. Проблеми релігійної безпеки стають більш помітними коли відбуваються безпосередні факти порушення безпекового виміру релігії, як, наприклад, у невизнаних самостворених і самопроголошених державах на кшталт Придністров'я, Абхазії, Південної Осетії, а також так званих «ДНР» та «ЛНР». До того ж, поняття «релігійна

безпека» є досить конвенційним, і його потрібно обережно використовувати, якщо мова йде безпосередньо про релігійну ситуацію в умовах військового конфлікту [141]. На непідконтрольних Україні українських за Конституцією територіях «ЛНР», «ДНР» та Автономної Республіки Крим з часу проведення антитерористичних операцій рівень релігійної безпеки значно знизився. Релігія як один із ключових компонентів національної безпеки перебуває під тиском і переслідуванням з боку агресора (російської федерації) та не може адекватно відповідати викликам своєї резильєнтності (психологічній стійкості) в умовах нестабільності держави.

Російська федерація активно використовує московський патріархат та його філію – УПЦ (МП) для збереження власного контролю над Україною. Ці дві церковні структури сьогодні становлять серйозну загрозу для національної безпеки Української держави, оскільки виключно деструктивно впливають на суспільний і, зокрема, гуманітарний простір нашої країни [148; 82, с. 366−377]. Зміцнення ідентичності української нації та ліквідація імперського релігійно-ідеологічного впливу московського патріархату й російського євразійства має бути одним із пріоритетів державної безпекової політики України [300].

В Аналітичній доповіді 2020 р. про «Релігійну безпеку на тимчасово окупованих територіях: стратегії та рішення для країн східного партнерства» зазначено, що «у листопаді 2018 р. Державний департамент США вперше додав РФ до свого «Спеціального списку спостереження» – нової категорії, створеної відповідно до поправок до Акту про міжнародну релігійну свободу. У 2020 р. Комісією США з міжнародної релігійної свободи (USCIRF) у котре було підтверджено, що рф необхідно надати статус «країни особливого занепокоєння» (вперше цей статус рф отримала в 2017 р.) [225]. Цей висновок USCIRF оприлюднила у своєму останньому звіті [351] де зазначено, що в 2019 р. російська окупаційна влада як у Криму, так і на Сході України продовжувала систематичне переслідування релігійних меншин, прагнучи закріпити соціальний і політичний вплив на підконтрольних їй

територіях. Подібними є оцінки за результатами моніторингу ситуації на окупованих територіях Грузії та Молдови. Ураховуючи викладене, USCIRF закликає Державний департамент США ввести щодо російських органів влади та посадових осіб, відповідальних за серйозні порушення релігійної свободи громадян на окупованих територіях України, відповідні санкції. Водночас констатуємо лише побіжні згадування фактів релігійних переслідувань у щоденних звітах Спеціальної моніторингової місії ОБСЄ в Україні [314].

Відсутність релігійної складової безпеки може суттєво збільшити ймовірність інших загроз національній безпеці. З огляду на це Указом Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392/2020 визначено напрями, спрямовані, зокрема, на релігійну сферу у контексті інформаційного простору [219].

Єдиного розуміння до визначення релігійної безпеки в релігієзнавстві немає. Натомість є умови, за яких можна розглядати це визначення. Насамперед, захист як індивіда, так і держави від внутрішніх та зовнішніх загроз, що виникають у релігійній сфері.

Водночас поняття «релігійна безпека» доречно використовувати для інституціоналізації зв'язків між релігійною сферою і національною безпекою [141], що є показником важливості та значимості.

Так само як і релігієзнавство, історія та археологія є невід'ємною спеціальністю галузі гуманітарних наук.

Історія є наукою, а саме понятійно-категоріальне наповнення, відповідно до відомостей Академічного тлумачного словника (1970−1980) означає, зокрема, «закономірний, послідовний розвиток дійсності; процес розвитку, зміна чого-небудь; сукупність фактів і подій, які належать до минулого» [265]. Значення «археології» у цьому ж словнику наступне: «наука, що вивчає давній побут і культуру людського суспільства на підставі речових пам'яток минулого, добутих розкопками» [265]. Водночас кожна з цих наук покладається на письмові або матеріальні свідчення минулих подій.

Безпека ж у наведеному прикладі може розглядатися як цілісність збереження цих (письмових і матеріальних) пам'яток для достовірності історичних висновків. Знайти чітке визначення «безпеки» в контексті зазначеної спеціальності не вдалося. Однак досить важливо зберегти історичну пам'ять для сприяння легітимізації суверенного існування нації та держави.

Підтвердженням цього факту є схвалення Інститутом національної пам'яті України резолюції Європарламенту, прийнятої у 2019 р. до 80-ї річниці початку Другої світової війни, де було висловлено глибоку стурбованість зусиллями нинішнього російського керівництва щодо спотворення історичних фактів і відбілювання злочинів, скоєних радянським тоталітарним режимом, що є небезпечним компонентом інформаційної війни, яка ведеться проти демократичної Європи [68]. У резолюції йдеться і про те, що злочини комуністичного режиму не можуть бути виправдані його внеском у перемогу над нацизмом. Засуджуються спроби влади рф притягати до відповідальності тих, хто висловлює альтернативні офіційному російському дискурсу погляди на Другу світову війну. Щодо існування у низці країн пам'ятників та пам'яток (парків, скверів, вулиць тощо), які популяризують радянську армію, котра окупувала ці країни, зазначається, що така героїзація веде до спотворення історичних фактів про причини, перебіг і наслідки Другої світової війни. У документі наголошується, що використання символів радянського режиму заборонено в деяких європейських країнах [336].

Ще одним прикладом важливості є Аналітична доповідь Національного інституту стратегічних розслідувань 2019 року під назвою «Політика історичної пам'яті в контексті національної безпеки України», де зазначено, що після розпаду Радянського Союзу проблема інтерпретації історії та переформатування історичної пам'яті стала надзвичайно актуальною як для України, так і для всього пострадянського простору, що було пов'язано з необхідністю конструювання сучасної ідентичності новопосталих

незалежних держав. Переосмислення минулого мало консолідувати суспільство, виправдати обраний варіант посткомуністичної трансформації і легітимізувати владу політичних режимів. Відтак історична політика, політика пам'яті стали важливою складовою політики багатьох постсоціалістичних держав [191, с. 5]. Із наведених фактів можна дійти до висновку, що історія може бути використана як різновид пропаганди, а спотворення минулого є одним із основних стратегічних інструментів противника. Історична пам'ять є визначальним чинником формування національної ідентичності як процесу самоототожнення людини з певною спільнотою, її символами, цінностями, історією, територією, культурою, державними та правовими інституціями. Значення історії та археології як науки для концепції безпеки є досить важливою.

Культурологія. До початку XX ст. культурологія розумілася як складова соціології, а після її виокремлення ця наука започаткувала цілісний підхід до вивчення культурних явищ: традицій, звичаїв, обрядів, ритуалів, міфів і вірувань, а також усього укладу життя традиційних, докапіталістичних суспільств і так званих «архаїчних» народів [117]. Сама по собі культурологія базується на стику багатьох наук: археології, психології, історії, географії тощо [117]. Ця наука вивчає увесь спектр практичної і духовної діяльності людства, достовірне вивчення якого надає якісні наукові результати для формування цілісної картини світу минулого, сьогодення і прогнозування майбутнього.

Оскільки культура є проявом певного рівня розвитку людини, яка є її носієм, то ця наука має безперечний вплив на формування людини в процесі культурно-творчої діяльності – її матеріальних і духовних цінностей. Якщо безпека являє собою усвідомлення на чуттєвому і раціональному рівнях, то культурологія є однією з важливих складових, що допомагають визначити духовні й матеріальні цінності людини, на які спрямовано безпеково-вимірне поняття. Важливість культурної сфери, її стану та розвитку можна

спостерігати у Рішенні Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 р. «Про Стратегію національної безпеки» [219].

Філологія. Відповідно до відомостей Академічного тлумачного словника (1970−1980), філологія – «сукупність наук, що вивчають мову і літературу якогось народу». Або філологія (грец. philología, буквально – любов до слова), співдружність гуманітарних дисциплін, що вивчають історію і з'ясовують суть духовної культури людства через мовний і стилістичний аналіз письмових текстів» [265]. За допомогою вправного «володіння» словом в усному та письмовому спілкуванні можна тонко, доречно, конкретно використати можливості «сили слова» і передати більш яскраве емоційне забарвлення. Подібні навички необхідні для таких професій, як: журналіст, літературний редактор, перекладач, видавець, контент-менеджер, прес-секретар, працівники телебачення, бібліотечних та інших установ, навіть громадські діячі, політики тощо. Залежно від того, який контекст намагається передати один з ораторів зазначених професій, що буде сприйнято переважною більшістю його глядачів/слухачів. «Міцне і влучне слово» є «зброєю» в інформаційній війні. Тож можна стверджувати, що слово є певним інструментом у досягненні безпеки. При цьому коректне використання норми-поняття при написанні нормативно-правових актів із запобіганням його різнотлумачення допомагає уникнути його двозначної інтерпретації або колізії.

За допомогою мовного «інструменту» утворюється механізм маніпулювання свідомістю окремої людини чи суспільства загалом. Наприклад, з урахуванням психологічних закономірностей розуміння тексту, нейролінгвістичної специфіки активізації відповідних ділянок мозку застосовується специфіка лінгвістичного маніпулювання з використанням їх у текстах новин – так звана мовна гра. У таких випадках, для прикладу, можна стверджувати, що під загрозу потрапила категорія – достовірність, тобто безпека інформації. Адже людина має право на отримання повної і достовірної інформації, а вже від власної оцінки ситуації та її цінностей

зробити висновки для себе, що їй корисно, а що шкідливо. Виключенням є інформація, що стосується національної безпеки, яка містить одну із категорій державної таємниці.

Національна академія Служби безпеки України здійснює підготовку фахівців із спеціальності «філологія» за спеціалізацією: переклад у сфері забезпечення державної безпеки, що є підтвердженням важливості лінгвістичних законів філології у концепції безпеки.

Наступним блоком наук є соціальні та поведінкові науки. Першою наукою, розгляд якої буде здійснено, є економіка (англ. Economics) – сукупність суспільних відносин як у виробничій, так і у невиробничій сферах, тобто економічний базис повного суспільного ладу; народне господарство певної країни або його галузь [259, с. 73].

У сучасних умовах існування держави на світовій карті неможливе без її мінімальної економіки. Кожна держава спрямовує дієвий механізм державного управління на посилення своєї економічної безпеки, адже внутрішня економічна безпека дозволяє зберігати стійкість до зовнішніх загроз.

При цьому багатогранність економічної безпеки проявляється у її тісному зв'язку та постійній взаємодії з такими категоріями, як «загроза», «ризики» та «небезпека».

Варто зазначити, що економічна безпека виявляться у певній ієрархії, вищий рівень якої так чи інакше залежить від попереднього, тож досягнення наступного її рівня знижується: мікрорівень – економічна безпека особи або підприємства; мезорівень – економічна безпека регіону; макрорівень – національна економічна безпека; мегарівень – міжнародна економічна безпека або глобальна економічна безпека [234].

Економічна безпека людини (окремого індивіда) є складовою економічної безпеки сім'ї (сукупності індивідів), яка, своєю чергою, є складовою економічної безпеки суспільства (держави). Міцність економічної безпеки держав є визначальним фактором до визначення глобального рівня

економічної безпеки світу. Наявний певний зв'язок від рівня мініекономічної безпеки до мегаекономічної безпеки.

У 1944 р. Ф. Рузвельт представив економічну безпеку «в контексті існування таких економічних прав, як: гідне житло, добра освіта, соціальний захист, розумний дохід в обмін на продукцію та достатній рівень зайнятості населення» [290]. Більш оновленим і сучасним підходом до визначення основних категорій «економічна безпека» є:

- незалежність країни та економічної політики;
- стан державної влади;
- стабільність та якість життєдіяльності суспільства;
- стан економіки та економічного механізму;
- комплекс заходів із забезпечення розвитку економіки;
- стан захищеності економічних та життєвих інтересів;
- стан виробничої підсистеми;
- складова національної безпеки [43].

Категорія «економіка» є важливим компонентом у забезпеченні національної безпеки. Підтвердженням цього є загальновідомий факт розрахунку Індексу людського розвитку (ІЛР) у світі, при якому враховується показник соціально-економічної нерівності населення. Окрім цього, без фінансового забезпечення неможливо забезпечити функціонування державних органів та установ, які сприяють ефективному функціонуванню національної економіки, а отже, і національної безпеки – відсутність економічного макрорівня безпеки є загрозою для мезорівня економічної безпеки й унеможливлює досягнення мегарівня – світової економіки – безпеки.

Економічна безпека розглядається у таких працях: монографічне дослідження З. Живко «Економічна безпека підприємства: сутність, механізм забезпечення та управління» (2012) [71]; дисертаційне дослідження О. О. Бригінця «Правове забезпечення фінансової безпеки України» (2017) [24]; колективне наукове дослідження «Правове забезпечення фінансової

безпеки України» (2020) [199], де розкривається сучасний стан і тенденції реформування правового забезпечення фінансової безпеки держави, її структурних елементів у сучасних умовах їх реформування.

Окрім того, варті уваги наукові доробки Т. Г. Васильціва «Економічна безпека підприємства України: стратегія та механізми зміцнення» (2008) [31]; колективне дослідження «Економічна безпека України» (2017) [64]; Л. М. Акімової «Механізм державного управління забезпечення економічної безпеки в Україні» (2018) [2], у яких висвітлено теоретико-методологічні основи формування системи економічної безпеки і детермінування її розвитку. Особливу увагу приділено впливу геоекономічних чинників на економічну безпеку держави в умовах глобалізації та елімінування негативного впливу світових криз на економічну безпеку України.

Ще в одній науковій праці за редакцією Л. Шевченко «Економічна безпека держави: сутність та напрями формування» (2009) розроблено теоретичні основи економічної безпеки держави, визначено основні внутрішні складові економічної безпеки України та інституціональні умови відтворення економічної безпеки [62].

У колективній монографії «Економічна безпека та фінансові розслідування: концепти, прагматика, інструментарій забезпечення» (2019) представлено результати дослідження теоретичних і методичних засад економічної безпеки держави та господарюючих суб’єктів у сучасних трансформаційних умовах [63].

У монографії Ю. Харазішвілі «Системна безпека сталого розвитку: інструментарій оцінки, резерви та стратегічні сценарії реалізації» (2019) запропоновано сучасну концепцію сталого розвитку з позицій безпеки, яка містить загальне системне уявлення про шляхи переходу від поточного становища об’єкта управління до бажаного [296].

У монографічному дослідження Е. І. Данілової «Концепція системного підходу до управління економічною безпекою підприємства» (2020)

висвітлено питання організації системи управління економічною безпекою підприємства [54].

Окрім того, економічній науці присвячено низку наукових статей, зокрема: А. В. Бесчастний «Економічна безпека України у контексті світової економічної кризи» [15]; І. В. Голіков «Сутність і еволюція поняття економічна безпека» [44]; Н. В. Зачосова і А. О. Коваленко «Методологія наукових досліджень проблем забезпечення економічної безпеки держави» [80]; О. М. Мартин «Економічна безпека як складова національної безпеки» [139]; Б. Ю. Москвін «Економічна безпека фінансових інституцій в умовах воєнного стану в Україні» [151]; Т. І. Олійник «Економічна безпека суб'єкта господарювання: сутність та підходи до визначення» [164]; І. І. Яремко «Економічна безпека як складова національної безпеки» [316] тощо.

Наступною варто розглянути політологію: в умовах сьогодення політичні знання є вагомою часткою загальної культури людини й потрібні кожному незалежно від професії чи сфери діяльності. У найбільш загальному розумінні політологія – це наука про політику та її взаємовідносини з людиною і суспільством, одна із складових систем наукових знань людства і активний чинник суспільного прогресу. Сам термін «політологія» походить від грецьких слів «politike», що означає державні й суспільні справи, та «logos» − вчення, наука [195]. Тобто, політологія – це наука про управління державою або наука про узгодження суспільних інтересів, що відповідає більш сучасному її розумінню [11]. Ця наука сформувалася у процесі від буденного сприйняття політики до спеціалізованого вивчення більш ширших і впорядкованих уявлень про неї. Безпека в політології є досить абстрактним поняттям із взаємопов'язаними іншими компонентами, наприклад, інформаційна безпека в політології або суспільна безпека. Деякі навчальні заклади, такі, наприклад, як Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, мають у своєму складі факультети «історії, політології та національної безпеки» і здійснюють підготовку фахівців за спеціальностями: політологія, зв'язки з громадськістю і політологія та

державне управління, що є показником взаємодії політології з іншими науками та важливим інструментом у формуванні концепції безпеки.

Оскільки безпека, як було визначено раніше, у вузькому розумінні − відсутність загроз, то досліджуючи безпеку в політології, варто вказати на виникнення можливих загроз у цій сфері. Суб'єктами в політології у цьому прикладі будуть державні діячі, публічні особи, з одного боку, і суспільство (певної держави) − з іншого. Які ж загрози можуть існувати для суспільства від суб'єктів політики? Візьмемо, для прикладу, публічний виступ політика − інформація, яку він повідомляє, має бути достовірною, а обіцянки − реальними до виконання. Застосувавши один з політичних методів – популізм, розрахований на придбання популярності шляхом ефективної подачі матеріалів, рейтинг і довіра до такої публічної особи, якщо не зросте то принаймні не погіршиться. За умови, що інформація, яка повідомляється і сприймається населенням, є об'єктивною. Тому, у такому випадку, потрібно говорити про «безпеку інформації» в політології. Цю ж категорію можна застосувати до спеціалістів, які працюють у сфері зв'язків з громадськістю. Адже досить вагоме місце у сприйнятті інформації від політика до суспільства відіграють мас-медіа (інколи дотично), які поширюють інформацію через електронні видання, телебачення, радіо чи пресу з тлумаченням власної думки та сприйняття. Тобто, відбувається спотворення інформації і безпека достовірності вже під загрозою.

З огляду на це варто врахувати важливість політології на державному рівні. Адже, публічні виступи перших осіб держави на міжнародній арені, їх здатність компетентно та якісно представити свою країну відіграють, безперечно, важливу роль у концепції безпеки.

Політична безпека висвітлювалась у наукових дослідженнях низки науковців: В. І. Абрамов, О. Г. Афоніна «Національна безпека як філософська категорія» [1]; О. С. Вонсович «Стан національної безпеки України в сучасній геополітичній ситуації» [38]; С. А. Дроботов «Політичний вимір національної безпеки України» [60]; О. І. Косілова «Політична безпека

в системі національної безпеки України» [110]; Ю. М. Павлютін «Політична безпека в системі заходів із забезпечення національної безпеки» [177]; М. Г. Орел «Визначення основних компонентів моделі забезпечення політичної безпеки» [168], «Принципи, підходи та чинники розробки ефективної стратегії забезпечення політичної безпеки України» [169], «Розроблення стратегії забезпечення політичної безпеки: теоретичний аспект» [170].

Далі аналізу підпадає наука психологія. У сучасній психологічній науці наявні різні підходи щодо розуміння психології як науки. Одні характеризують її як «вчення про душу», інші як вчення про «закономірності розвитку й функціонування психіки як особливої форми життєдіяльності, вчинки й поведінку людини тощо». Пояснюється це тим, що історію психології умовно ділять на два етапи – перший, коли психологічні знання розвивалися переважно на філософському підґрунті у зв'язку з іншими науками, другий – стосується розвитку психології як самостійної науки [92, с. 5, с. 15]. Характеристику особливостей психології можна спостерігати досліджуючи динаміку наукових поглядів про неї від античності («батьком психології» вважається Аристотель) до початку XX століття [92, с. 7].

Доволі поширена думка серед науковців про те, що людська цивілізація найбільш значимим орієнтиром свого розвитку впродовж еволюції суспільства вбачала безпеку людини як основу збереження досягненого позитивного розвитку з подальшою можливістю його вдосконалення. З хронології історії очевидним є перенесення ціннісного фокусу людини в еволюції, у розумінні та формуванні світогляду у різні часи, як, наприклад, у античну добу – міфологія, а згодом філософія. У добу середньовіччя – релігія, новий і новітній час переносить аксіологічний фокус на антропоцентризм та раціоналізм.

Філософсько-психологічні ідеї античного світу беруть свій початок з міфології, а сам процес виокремлення філософії й міфології відбувався повільно, що позначилося на розвитку психології як науки [92, с. 18].

Упродовж історії формування психології як науки у різні часи була різна історія психологічних досліджень, що стало передумовою виникнення низки її категорій, таких як:

- експериментальна психологія;
- генетична психологія;
- соціальна психологія;
- порівняльна психологія;
- диференціальна психологія;
- психофізіологія;
- психологія особистості;
- моделювання психіки;
- практична психологія.

Однак, незалежно від різноманіття категорій, варто зазначити, що феномен безпеки у психології розглянуто у кожній із зазначених категорій. Психологічна безпека розуміється як: соціокультурний феномен; стан захищеності та цілісності особистості; безпека середовища; психолого-екологічна безпека; забезпечувана через морально-екологічну свідомість; соціально-психологічна безпека − як стан захищеності особистості в соціумі; інформаційно-психологічна безпека особистості й середовища тощо.

Говорячи про галузі соціальної та поведінкової науки, безперечно, варто розглянути соціологію.

Соціологія вивчає суспільство як єдину, цілісну соціальну систему, сукупність соціальних зв'язків і соціальних відносин. Термін «соціологія» походить від латинського слова «societas» − суспільство, та грецького «logos» − вчення [275, с. 13].

Категорія «соціальна реальність», що і є соціологією, включає до свого складу два рівні: мікросоціологію – «сукупність соціологічних знань з пізнавальною орієнтацією на вивчення так званих «мікрооб'єктів»: міжособистісних взаємодій і стосунків, комунікативних зв'язків у малих групах, поведінки особи, мікросоціальних явищ і процесів» і

макросоціологію – вивчення соціальної дійсності на рівні великих спільнот (міста, страта, нація, клас) або на рівні абстрактного розуміння соціальних систем і соціальних структур.

Оскільки соціологія вивчає як суспільство загалом, так і окремого індивіда, то у ній наявні такі категорії, як особистісна безпека і суспільна − цивільна безпека.

Особистісна безпека людини досліджується переважно як стан захищеності життєвоважливих інтересів, необхідною умовою досягнення якої є компетентність особистості у небезпеках, загрозах і способах захисту від них. Адже коли є небезпека – існує необхідність досягнення безпеки.

Цивільна безпека, за виключення озброєних державних механізмів, забезпечується шляхом взаємопов'язаних між собою компонентів і категорій, які спрямовані на реалізацію належного рівня життя суспільства без зовнішніх і внутрішніх загроз з достатнім освітнім розвитком.

Ураховуючи, що концепція безпеки є багатофакторним, багатогранним і багатофункціональним явищем, варто підкреслити, що вона стосується всіх без виключень сфер життя суспільства та видів його діяльності. Оскільки соціологія вивчає суспільство, зокрема систему заходів, які дозволяють максимально ефективно захистити інтереси особистості та суспільства, наявність концепції безпеки у соціології є очевидною.

Важливо врахувати зв'язок соціології з такими науками, як: філософія, психологія, правознавство, історія та соціальна статистика [275, с. 24], це є свідченням того, що соціологія серед суспільних і гуманітарних наук займає провідне місце, а отже, і концепція безпеки присутня у кожній з них. Разом з тим соціальна статистика та рівень Індексу людського розвитку (далі – ІЛР) прямо пов'язані та взаємозалежні.

Прийнята Колегією державного комітету статистики України 14 березня 2001 року Постанова «Про методологічні засади вимірювання людського розвитку регіонів України» [213] містить додаток, а саме: Методику вимірювання людського розвитку регіонів України, що, своєю

чергою, і є тим інструментом, за допомогою якого в Україні визначається розвиток людини, проводяться систематичні розрахунки рівня ІЛР і його складових елементів, а також надається оцінка тенденцій та прогнозується перспектива розвитку людського потенціалу.

Проводячи аналіз рівнів ІЛР серед країн світу, можна побачити різновид показників оцінки рівня людського капіталу (Human Capital Index) в Україні. Так, наприклад, станом на 2015 р. – 84 місце у світі [329], 2018 р., за інформацією в різних офіційних джерел, – 88 позиція серед країн світу і 50 позиція серед 157 країн, представлених на презентації Міжнародним валютним фондом і Світовим банком у Сінгапурі 11 жовтня 2018 р. [330]. Що стосується 2019 р., то відповідно до програми розвитку ООН, а саме «Звіту про розвиток людини» значення ІЛР України на 2019 р. становить 0,779, що робить її належною до країн високого рівня людського розвитку (74 місце серед 189 країн і територій). У період з 1990 по 2019 р. значення ІЛР України зросло з 0,725 до 0,779, збільшившись на 7,4 % [276].

У 2020 р. Україна також посіла 74 місце з такими показниками [276]:

1) тривалість життя при народженні – 72.1;

2) очікувані роки шкільного навчання для дітей – 15.1;

3) середні роки навчання у школі для дорослих – 11.4;

4) валовий національний дохід на душу населення – 13.216.

Поняття «людський капітал» є не лише усвідомленням вирішальної ролі людини в економічній системі суспільства, але й визнання необхідності інвестування в людину. Різновиди капіталу стрімко збільшуються. Наприкінці ХХ ст. науковцями було виокремлено вісім форм капіталу: економічний, соціальний, символічний, культурний, фізіологічний, адміністративний, політичний та фізичний капітал.

Військовий потенціал у сучасному світі вже не є достатньою умовою для гарантування національної безпеки держави, що нині тісно пов’язана з людським капіталом, а сила чи слабкість людського капіталу країни визначається станом системи освіти і науки. На сьогодні дослідники в якості

ключових критеріїв безпекового аудиту освітньої та наукової сфер пропонують виокремлювати: технологію, математику, комп'ютерну грамотність; співробітництво та міжнародну конкуренцію у вищій освіті; іноземні мови та глобальну обізнаність; національну ідентичність; додаткові критерії – розширення вживання української мови, розвиток медіа освіти, участь ВНЗ у міжнародних проєктах тощо.

Перш ніж підвести загальні висновки щодо важливості існування якісної освіти та професійних кадрів, які впливають на забезпечення цивільної безпеки і життя суспільства загалом, а також взаємозв'язок соціальних і гуманітарних наук між собою у контексті впливу на формування концепції безпеки, варто згадати про загальновідому працю «Теорія мотивації людини» Абрахама Маслоу, яку він сформулював у 40-х рр. минулого століття. Автор подав ієрархію потреб людини у формі піраміди.

Зазначену піраміду потреб наразі рекомендується розглянути як наглядний приклад того, що зі зміною часу, розвитком освіти і науки змінюються і самі потреби та види безпеки. Але спочатку коротка характеристика.

П'ять фундаментальних рівнів потреб (духовних і матеріальних):

І рівень базових потреб: повітря, вода, харчі, сон, продовження роду.

ІІ рівень − потреба у фізичній безпеці: безпека тіла, праця, життєві ресурси, сім'я, здоров'я, власність.

ІІІ рівень − Абрахам Маслов визначає духовну сферу, відповідно до якої людина хоче бути коханою, частинкою чогось (суспільства), дружнього колективу.

IV рівень − бажання людини до визнання, довіри і поваги з боку інших.

Останнім і найвищим рівнем усім відомої піраміди Абрахама Маслоу є V рівень − самовираження.

При цьому, як зазначає сам автор, перехід від І рівня на ІІІ, не задовільнивши потреби ІІ рівня, неможливий.

Як і кожна наукова думка, зазначена концепція мала низку і послідовників, і критиків. Особливої критики теорія Маслоу зазнає у роботах сучасних дослідників, які вважають, що з прогресивним розвитком суспільства її обґрунтування застаріле [335; 337; 347; 353].

Провівши аналіз відображення елементів концепції безпеки у соціальних і гуманітарних науках та враховуючи фактор розвитку населення для вимірювання Індексу людського розвитку, можна підтвердити, що класична «піраміда» у XXI ст. дійсно не є актуальною. Адже вплив освіти і науки на світосприйняття та рівень життя людини має істотне значення. Оскільки освічена людина, яка досягла певних наукових здобутків у тій чи іншій сфері, володіє більшою кількістю інформації для її аналізу, це, своєю чергою, зменшує ймовірність хибного висновку. При цьому, особливо у сфері державного управління та національної безпеки, збільшує шанси кваліфікованих кадрів здійснити низку заходів, спрямованих на забезпечення цивільної безпеки загалом. Оскільки проблема забезпечення безпеки охоплює не тільки традиційно воєнні, а й економічні та політичні чинники, проблеми історичної та національної ідентифікації, проблеми демократизації та, навіть стабільності окремих держав і формування дружніх міждержавних відносин.

У підсумку можна навести ще один приклад того, що компоненти «піраміди» Маслоу варто змінити. Отже, є п’ять рівнів піраміди:

I − фізіологічні потреби;

II − безпека,

III − любов/належність;

IV – гідність;

V − самореалізація.

Вище нами вже розглянуто сферу цивільної безпеки (наявність чи відсутність значення) у таких науках, як: релігієзнавство, історія та археологія, філософія, культурологія, філологія, економіка, політологія,

психологія, соціологія. Тож, припустимо вплив кожної науки на кожний окремий рівень піраміди.

Аспекти першого рівня піраміди Маслоу − фізіологічні потреби. На цьому базовому рівні для людини є важливими такі компоненти, як повітря, вода, харчі, сон і продовження роду. Цілком зрозуміло, що без повітря людина не може жити, так само як і тривалий час перебувати без води та їжі. Сон є важливим для відновлення сил і здоров'я. Що стосується продовження роду, то і тут вплив зазначених наук не спостерігається. Хоча частково можна залучити компоненти психології та соціології. Тому, аналізуючи взаємозв'язок досліджуваних компонентів, можна зробити висновок, що у цьому контексті безпека особи (цивільна безпека) і наука не дуже пов'язані. Чого не можна сказати про II рівень піраміди і зазначені науки.

Отже, на другому рівні піраміди Маслоу розміщені безпека тіла, праця, життєві ресурси, сім'я, здоров'я, власність.

Умовно кажучи, щоб тіло людини було у безпеці, не потрібно піддавати його зовнішнім (уберігатися від опіків, порізів та інших умисних чи необережних пошкоджень) та внутрішнім (потрапляння до організму шкідливих бактерій та речовин, що призводять до хвороби чи смерті) пошкодженням. За власне здоров'я людина несе власну відповідальність. За безпеку праці відповідає наука безпека життєдіяльності, а видимий зв'язок з гуманітарними науками і компонентами II рівня піраміди відсутній.

Наступні − III рівень – любов/належність, IV рівень – гідність та V − самореалізація, на відмінну від попередніх двох цілком і повністю залежать від людини. Адже не можна змусити когось покохати чи закохатися, ставитися до людини з повагою чи самому бути гідним поваги, а питання самореалізації − взагалі окреме питання.

Тож, якщо перші два рівні мають принаймні дотичний зв'язок, то наступні рівні піраміди Маслоу можуть бути забезпечені самою людиною, її власними силами і засобами.

Історія свідчить, що впродовж усього життя та діяльності людини її існування завжди було пов’язане з різноманітними ризиками, загрозами, небезпеками, які, відповідно, спричиняють певні труднощі, а в складних й екстремальних ситуаціях загалом стають небезпечними та загрозливими. Використовуючи зовнішній світ для своєї життєдіяльності, людина може вижити в умовах, ступінь загроз яких для її життя є допустимим. Забезпечення умов для безпечного життя людини сьогодні є нагальною проблемою і для окремої особистості, і для органів публічної влади, які зобов’язані забезпечити безпечні умови для життя людей на певній території.

Узагальнюючи наведену вище інформацію, доходимо висновку, що сфера цивільної безпеки у соціальних і гуманітарних науках має багатогранне та множинне наповнення компонентів її розуміння, а сутнісне наповнення залежить від концепції, у якій здійснюється її розгляд. Значення науки для концепції цивільної безпеки є досить вагомим. Водночас наука повинна бути якісною та доступною для кожної людини, адже рівень освіченості населення є одним із вагомих критеріїв визначення рівня Індексу людського розвитку кожної країни. Освічені кадри власною діяльністю допомагають науково та обґрунтовано визначити критерії оцінки ефективності державної соціальної політики, нормувати бюджетні витрати та аналізувати і коригувати заходи щодо здійснення економічних реформ. Це буде одним з ключових елементів до зміцнення цивільної безпеки. Для цього варто впровадити розрахунок ІЛР у кожному регіоні, а не тільки в країні.

Розглянемо аспекти безпеки в юридичних науках серед множинності наукових бачень. З метою систематизації поділу наукових думок вбачається доцільним здійснити розгляд концепції безпеки, що представлені у працях провідних вітчизняних науковців.

Щодо адміністративного права, то там наявні такі поняття, як громадська безпека, публічна безпека і порядок. Так, В. Г. Фатхудінов у своєму дослідження «Напрями вдосконалення адміністративно-правового регулювання громадської безпеки» (2018) громадську безпеку пропонує

визначати як систему суспільних відносин, урегульованих нормами права, що спрямовані на забезпечення безпеки особи, громадського спокою, сприятливих умов для праці та відпочинку громадян, нормального функціонування державних установ, громадських об'єднань, підприємств, установ та організацій [292].

Цікавою з точки зору нашого дослідження є колективна монографія «Державна політика забезпечення національної безпеки України: основні напрямки та особливості здійснення» (2020) [56] – комплексне дослідження проблематики у сфері державної політики щодо забезпечення національної безпеки. У праці системно й детально проаналізовано стан і розвиток системи національної безпеки з врахуванням міжнародного досвіду і перспектив європейського та євроатлантичного вибору України. Монографія охоплює період від початку проголошення незалежності України до сьогодення, розкриваючи динаміку, зміну пріоритетів, основних цілей, які ставила перед собою наша держава на шляху зміцнення національної безпеки.

Авторами зазначеної монографії М. Ф. Криштановичем, Я. Я. Пушаком, М. І. Флейчук і В. І. Франчуком у першому розділі проведено теоретичний аналіз державної політики у сфері національної безпеки, визначено її мету, зміст концептуальні засади та систему забезпечення; у другому розділі розглянуто політичну безпеку як практичну проблему державного управління в сучасних умовах, визначено завдання і функції, державне регулювання та внутрішні й зовнішні загрози; третій розділ присвячено поняттю воєнної безпеки як об'єкта державної політики, окреслено її компоненти, основні завдання та процес реалізації державної політики щодо забезпечення воєнної безпеки; у четвертому розділі визначено зміст і напрями забезпечення економічної безпеки, охарактеризовано її сутність, систему, процес удосконалення, проблеми та шляхи вирішення; у п'ятому розділі досліджено питання щодо соціальної безпеки як складової державної політики, розглянуто мету, функції, принципи, інструменти

забезпечення, особливості реалізації та загрози в забезпеченні соціальної безпеки; у шостому розділі розкрито роль і значення державної політики в забезпеченні екологічної безпеки, її основні напрями, системне забезпечення, нормативно-регулятивні основи та основні напрями державної політики у сфері екологічної безпеки й розроблення її сучасної доктрини; у сьомому розділі визначено особливості реалізації політики інформаційної безпеки як невід'ємної складової національної безпеки, окреслено правові засади, основні напрями, технологію виявлення загроз інформації, сучасні критерії в процесі реалізації інформаційної безпеки та шляхи її удосконалення; у восьмому розділі здійснено розгляд етнополітичної безпеки як важливого виміру національної безпеки, показано законодавчу базу регулювання, визначено основні напрями і загрози етнополітичній безпеці та модернізацію державної політики; дев'ятий і десятий розділи містять положення, що стосуються національної безпеки.

Авторами зазначеної монографії виокремлено такі види безпеки: національна, політична, державна, економічна, соціальна, екологічна, інформаційна та етнополітична. Незважаючи на те, що види безпеки окреслено у тій чи іншій сфері, вони є складовими національної безпеки і націлені, зокрема, на захист життєвоважливих інтересів особи, тобто цивільної безпеки також. Перелічені види безпеки у контексті напряму цивільної безпеки в проаналізованій монографії є найбільш ширшими серед наукової систематизації станом на 2021 р.

У науковій записці Національної академії наук України Інституту держави і права ім. В. М. Корецького «Етнополітична безпека України: політико-правові механізми протидії етнополітичній дезінтеграції держави» [67] (2015), авторами якого є В. Горбатенко, Ю. Шемшученко, І. Кресіна, О. Стойко, наведено поділ безпеки за суспільними сферами видів безпеки: національна, політична, державна, економічна, соціальна та інформаційна.

Також питанням національної безпеки присвячено наукові доробки О. Дзьобаня «Національна безпека в умовах соціальних трансформацій»

(2006) [58] та «Національна безпека: світоглядні та теоретико-методологічні засади» (2021) [156]; В. Ліпкана «Національна безпека України: нормативно-правові аспекти забезпечення» (2003) [130] та «Адміністративно-правове регулювання національної безпеки України» (2008) [128]; А. Качинського «Індикатори національної безпеки: визначенння та застосування їх граничних значень» (2013) [94]; А. Махненка, Н. Грущинської та інших «Публічне управління та національна безпека» (2019) [221]; Г. Харламова «Рівень національної безпеки країни в системі сучасних геоекономічних загроз: аналіз, оцінка, прогноз» (2019) [297]; посібники за загальною редакцією Ю. Мельника, Л. Шипілової «Забезпечення національної безпеки України в умовах входження України до Європейського та Євроатлантичного просторів» (2019) [73]; за редакцією О. Данильян, О. Дзьобань, Є. Білоусов, Ю. Калиновський, І. Яковюк «Національна безпека у філософсько-правовому дискурсі» (2019) [155].

Також тематичні безпеки в аспекті національної безпеки присвячено такі наукові статті: В. Білий, В. Михальчук «Основні напрями забезпечення національної безпеки» [18]; С. Белай «Дослідження сутності та протидії кризовим ситуаціям за масовою участю населення у системі забезпечення національної безпеки» [16]; В. Загурська-Антонюк «Політстратегія та правове регулювання політики національної безпеки» [75]; В. Абрамов та О. Афоніна «Національна безпека як філософська категорія» [1]; Т. Блистів, В. Колесник, П. Пригунов, К. Карпова «Концептуальні підходи до визначення методологічної функції законодавчого забезпечення національної безпеки України» [19]; І. Ващенко «Феномен національної безпеки у сучасному розумінні» [32] та інші.

Тема державної безпеки розкривається також у наукових дослідженнях таких науковців, як: І. Корж «Державна безпека: методологічні підходи до системи складових понять»; М. Медвідь «Державна та національна безпека: понятійно-категоріальний апарат»; В. Антонюк «Основні науково-методологічні підходи до дослідження державної політики інформаційної

сфери»; А. Ватраль «Важливість наукових досліджень контррозвідувального пізнання для забезпечення державної безпеки України»; Д. Тихомиров «Наукові методологічні підходи під час дослідження державної політики у сфері безпеки»; І. Козьяков «Законодавче визначення державної безпеки: проблеми теорії та практики»; В. Настюк «Сучасні підходи до визначення сутності та поняття державної безпеки»; Г. Куц «Концептуалізація понять «національна безпека» і «державна безпека» у політико-правовому дискурсі»; Д. Драч «Співвідношення національної і державної безпеки: теоретико-правовий аспект» та інші.

До монографій за індивідуальним авторством, що досліджують аспекти безпеки, віднесено такі: В. Антонов «Конституційно-правові засади національної безпеки України» (2017); П. Біленчук, Л. Борисова, І. Неклонський, В. Собина «Правові засади інформаційної безпеки України»; В. Шемчук «Інформаційна безпека та інформаційна оборона в контексті розвитку вітчизняної доктрини й законодавчої основи»; Р. Бондаренко, В. Михальчук «Інформаційна безпека держави»; О. Сидорчук «Соціальна безпека: державне регулювання та організаційно-економічне забезпечення» (2018).

У сфері адміністративного права – це праці Н. І. Золотарьової «Методологія дослідження адміністративної діяльності правоохоронних органів у сфері екологічної безпека»; Вознюка А. А. «Теоретичні та практичні проблеми кримінальної відповідальності за створення злочинних об’єднань та участь у них як посягання на громадську безпеку» [37].

Однією з перших спроб в Україні напрацювати теорію етнополітичної безпеки здійснили О. Красівський, Н. Підбережник «Етнополітичні виклики національній безпеці України» [112], а також М. Вавринчук у науковій записці «Етнополітична безпека України: політико-правові механізми протидії етнополітичній дезінтеграції держави». Автор стверджує, що у сфері гарантування національної безпеки накопичилося чимало теоретичних і практичних проблем етнічного характеру, а саму етнополітичну безпеку

визначає як «захищеність від внутрішніх і зовнішніх загроз, стійкість до несприятливих впливів зсередини та ззовні, забезпечення таких умов, які б гарантували існування та всебічний розвиток кожної особи, незалежно від її етнічного походження, рівня розвитку суспільства і держави, беручи до уваги загальну кількість і чисельність етноспільнот» [27].

Цивільна безпека потребує ефективного механізму управління та координації діяльності політичних сил і суспільства, а також активних інститутів їх захисту, а також розвинених суспільних інститутів, форм суспільної свідомості, що проявляються реалізацією прав, свобод та обов'язків усіх груп суспільства. При цьому суспільству або окремій людині інколи доводиться протистояти певним діям держави, згубним для суспільства, задля забезпечення власної безпеки.

Підводячи підсумки викладеному у підрозділі, варто констатувати, що однією з особливостей сучасності є підвищення значущості цивільної безпеки. Аналіз генезису сучасних суспільних відносин дозволяє стверджувати, що цивільна безпека та необхідність її забезпечення є невід'ємною частиною національної безпеки України. Це підтверджується зацікавленістю з боку науковців і практиків до проблеми цивільної безпеки, що сприяє активізації дослідження понятійно-термінологічного апарату, вирішенню відповідних практичних питань.

Відтак, плюралізм наукових інтерпретацій дефініцій «безпека», «цивільна безпека», «сфера цивільної безпеки» зумовлений об'єктивною складністю власне феномена безпеки (цивільної безпеки), потребою осмислення її в контексті вітчизняної загальної теорії права, соціальних і гуманітарних наук, проблемами формування міждисциплінарного розуміння цього терміна. Безпека − соціальне явище; стан об'єкта, що мінімізує наявність або можливість виникнення небезпечних подій та настання їх несприятливих наслідків; властивість або критерій якості соціальної системи; умова діяльності; система заходів, що забезпечують захист об'єкта від небезпечних впливів; соціальна мета, спрямована на стійкий і прогресивний

розвиток системи; діяльність уповноважених суб'єктів у сфері цивільної безпеки.

Аналізом наукових джерел встановлено, що представниками різних наук здійснено спроби сформувати загальнонаукове розуміння безпеки та її загальну теорію. Проте, попри спроби науковців і практиків до розв'язання проблем безпеки, що виникають як у міждисциплінарній сфері, в межах певної науки, так і у практиці її забезпечення, наразі бракує міждисциплінарної інтерпретації розуміння безпеки та її сутності, спільної для соціальних і гуманітарних наук.

Доктринальна інтерпретація поняття «безпека», «цивільна безпека» досліджено в контексті вітчизняної загальної теорії права, соціальних і гуманітарних наук, що дало змогу з'ясувати загальне та відмінне між ними в площині їх залежності від предмета, методології, понятійно-категоріального апарату певної науки, окреслити проблеми міждисциплінарних підходів до визначення сфери цивільної безпеки.

2.2 Нормативно-правовий підхід до визначення поняття «сфера цивільної безпеки»

Багатовікова історія українського державотворення до етапу становлення України як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної та правової держави [103] є показником того, що основні принципи, які закладено і закріплено у фундаментальних нормативно-правових актах України, є гуманними та обґрунтованими. У загальній характеристиці принцип суверенності й незалежності є невід'ємною властивістю держави, у якій народ є основним носієм суверенітету, а визнання міжнародної правосуб'єктності держави беззаперечне. Принцип демократії передбачає поділ державної влади, плюралізм думок водночас з рівністю прав і свобод людини незалежно від політичних, релігійних чи інших переконань. Своєю чергою, принцип соціальної та правової держави базується на основі

реалізації прав і свобод, законних інтересів людини, громадянського суспільства і взаємної відповідальності та поваги держави й людини, її високого рівня правової культури та освіти. Увесь механізм сучасної розвиненої держави, її функції спрямовано на реалізацію цих та інших принципів, що націлених на забезпечення прав і свобод людини, гідних умов її життя, а також її недоторканість та безпеку. Саме принцип визнання рівних прав і можливостей від народження людини є тим фактором, яким керуються демократичні держави формуючи законодавчу базу.

Питання визначення основ нормативно-правового забезпечення «сфери цивільної безпеки» потребує термінологічного дослідження як у сукупності його значення, так і як окремих категорій. У чинному законодавстві України бракує цілісного визначення цих понять. Що стосується їх окремих інтерпретацій, термінологічний словник законодавства України трактує лише терміни «сфера» і «цивільна(ий)» окремо без зв'язку з іншими термінами.

Натомість термінологічний словник законодавства України має декілька визначень поняття «безпека» серед переліку термінів залежно від нормативно-правового акта, що регулює сферу його дії, зокрема:

безпека – відсутність неприпустимого ризику, пов'язаного з можливістю завдання будь-якої шкоди для життя, здоров'я та майна громадян, а також для навколишнього природного середовища [212];

безпека – комплекс заходів, а також людські та матеріальні ресурси, які призначені для захисту цивільної авіації від актів незаконного втручання та інших протиправних посягань [210];

безпека – відсутність неприпустимого ризику, пов'язаного з травмуванням або загибеллю людей, заподіянням збитків навколишньому середовищу [205];

безпека – властивість об'єкта забезпечувати відсутність ризику завдання шкоди здоров'ю людей, майну та навколишньому середовищу [208];

безпека – відсутність неприпустимого ризику, пов’язаного з травмуванням або загибеллю людей, заподіянням збитків майну та довкіллю [207];

безпека (safety) – стан, при якому ризик шкоди чи ушкодження обмежений до прийнятного рівня [209];

безпека – комплекс заходів, а також людські та матеріальні ресурси, які призначені для захисту від актів незаконного втручання й інших протиправних посягань стосовно цивільної авіації [291];

безпека – відсутність загрози життю, здоров’ю людей, майну, тваринам, рослинам і довкіллю, що перевищує граничний ризик [206];

безпека – відсутність ризику, пов’язаного з можливістю спричинення шкоди та/або нанесення збитку [204];

безпека – запобігання використанню вибухових матеріалів, що суперечить закону та загрожує громадському порядку [211].

Виходячи із зазначених визначень, можна зробити класифікацію ключових категорій «безпеки» якими вона характеризується як: «відсутність неприпустимого ризику», «комплекс заходів», «запобігання», «відсутність ризику» чи «загрози» і «стан».

Одним із варіантів групофікації, виходячи вже з цього наведеного твердження, безпеку можна розкласти на взаємопов’язані твердження, отже, безпека − це:

1) стан, у якому відсутні ризики і загрози;

2) стан, у якому комплекс заходів спрямовано на запобігання неприпустимих ризиків і загроз.

Водночас варто звернути увагу на наявність в одному з наведених тверджень значення «неприпустимих», і відсутність його в іншому. Це означає, що у певних ситуаціях відсутність безпеки є критичною для життя і здоров’я людини, а в інших допустимою, з можливістю досягнення безпеки при усуненні недоліків.

Також, варто зауважити, що «безпека» і «загроза» є категоріями, що взаємовиключають одна одну за наявності однієї з них. Так, наприклад, якщо безпека – то загроза тільки потенційна, а якщо небезпека – то загроза наявна і потенційна, або така що не перевищує встановлених стандартів чи меж. Тому, повертаючись до зазначеного вище твердження про наявність в одному значенні й відсутність в іншому слова «неприпустимих», можна стверджувати, що:

1) стан у якому відсутні ризики і загрози – безпека, у якій можливі потенційні загрози;

2) стан, у якому комплекс заходів спрямовано та запобігання неприпустимих ризиків і загроз – безпека, у якій наявні реальні та потенційні загрози.

Тобто, якщо застосовується категорія «безпека», то вона невідривно пов’язана і з категорією «небезпека» – загроза.

Як показано у наведених твердженнях, ці категорії взаємопов’язані й повинні завжди розглядатися у сукупності. Однак, якщо на наявну (реальну) небезпеку можна спрямувати комплекс необхідних заходів і досягнути рівня безпеки, то про потенційну небезпеку цього сказати не можна. Адже, неможливо передбачити усі чинники, які є поки невідомими, і які можуть спровокувати відсутність безпеки.

Україна також входить до їх чисельності, але оскільки є «молодшою» за більшість європейських країн, то і базу документів, зокрема електронних, має відносно незначну кількість – 80 043 терміни [33] і 256 421 документ починаючи з 1991 р. по 3 листопада 2021 р. [33]. При цьому розподіл документів згідно з юридичною класифікацією у категорії «Законодавство про національну безпеку та правопорядок» містить 11 684 документи. Однак не всі нормативно-правові акти мають відношення до безпеки.

Станом на 03 листопада 2021 р. на Офіційному вебпорталі парламенту України у розділі «всі документи баз даних «Законодавство України»

міститься більше п’яти тисяч документів, у яких за параметром пошуку: «безпека» мало місце це слово [33].

Термінологічний словник за параметром пошуку: «у назвах термінів «безпека» містить 100 термінів безпеки як у самостійному значенні, так і у словосполученні.

Самостійна кількість трактувань поняття «безпека» у нормативно-правових актах визначається 14 разів [33]. У деяких актах визначення повторюється, тому доцільно здійснити поділ за такими властивостями:

1) безпека − відсутність неприпустимого/недопустимого ризику (6 разів);

2) безпека − комплекс заходів (2 рази);

3) безпека − властивість об’єкта (1 раз);

4) безпека − стан (1 раз);

5) безпека − відсутність загрози життю (1 раз);

6) безпека − відсутність ризику (1);

7) безпека − запобігання використанню вибухових матеріалів (1 раз).

Що стосується поняття безпеки у контексті словосполучення, то загалом за категоріями інтерпретацію «безпеки» можна поділити за ознаками:

1) як таку, що відповідає на питання «безпека чого?», наприклад: безпека АС, безпека АЕС, безпека руху, безпека польотів, безпека авіації, безпека споруди, безпека об’єкта, безпека продукції, безпека інформації, безпека м’яса, яєць, безпека руху поїздів та інші;

2) як таку, що відповідає на питання «безпека яка?»: авіаційна, ядерна, митна, власна, морська, поштова, пожежна, радіаційна, біологічна, генетична, громадська, екологічна, енергетична, національна, техногенна тощо.

Оскільки є безпека, яку потрібно забезпечувати, то очевидно наявна протилежна категорія − небезпека.

За результатом пошуку, 88 документів містять у назві слово «небезпека». Так само як і безпека, слово небезпека має самостійне

визначення і у словосполученні, йому також притаманна властивість поділу на такі категорії, що відповідають на питання:

1) «небезпека яка?»: пожежна, природна, прихована, сейсмічна, радіаційна, транспортна, орнітологічна та ін.

2) «небезпека чого?».

Серед переліку термінів поняття «небезпека» як самостійне поняття відображено у восьми нормативно-правових актах і трактується як [33]:

1) небезпека − потенційне джерело шкоди (у 2-х);

2) небезпека − будь-які умови, заходи чи обставини, які можуть стати причиною катастрофи, інциденту, аварії тощо (у 2-х);

3) небезпека − потенційне джерело травмування або заподіяння шкоди для здоров'я (у 2-х);

4) небезпека − сукупність факторів, пов'язаних з функціонуванням об'єкта господарської діяльності, що виникають унаслідок певних ініціюючих подій і здатні чинити негативний вплив на людей та довкілля (у 2-х).

Поняття безпека і небезпека є діаметрально протилежні, при цьому взаємопов'язані. Якщо мова йде про безпеку, то небезпека, хоча б потенційна, завжди існує. Якщо є небезпека, то для забезпечення безпеки як стану. Необхідно здійснити комплекс заходів, щоб усунути ризик і реальну загрозу життю людини.

Сутнісне наповнення компонентів, що утворюють безпеку, визначається залежно від початкового стану об'єкта, для якого й визначається безпека: безпека індивіда/людини, безпека сім'ї, безпека суспільства, безпека держави тощо.

Безпека держави і суспільства залежить від її внутрішніх і зовнішніх чинників. Держава захищає суспільство і свою територію в межах існуючого кордону. На захист населення і території спрямовано комплекс взаємопов'язаних дій, на які механізм держави спрямовує виконання визначених державою функцій. Виконання функцій держави покладено на

державні органи законодавчої, виконавчої і судової влади. А також, частково, на органи місцевого самоврядування.

Суспільство, в ідеологічній концепції, має співіснувати у мирі й дружбі, маючи право скористатися своїми законними правами не порушуючи при цьому права інших. У разі порушення законних прав (небезпека), кожному гарантується право на захист і відновлення порушених прав шляхом звернення до суду або органів влади вищого рівня, якими було порушено такі права (відновлення безпеки). Звичайно суспільство різних держав має різні рівні правової свідомості й культури, тому і безпеку кожен визначає на власний розсуд.

Національним законодавством України, зокрема Законом України «Про національну безпеку» визначено всеосяжний підхід формування сектору безпеки і оборони у сфері національної безпеки. У цьому Законі не визначено значення «безпеки» як окремої категорії, однак, окреслено шість стратегій [215], якими розмежовуються повноваження державних органів у сферах національної безпеки і оборони. Варто підкреслити множинність значення слова «сферах», тобто їх дві: сфера національної безпеки і сфера оборони, але формування «сектору» безпеки і оборони, що є за своїм значенням меншою категорією, ніж сфера. Тому, аналізуючи наведені в Законі категорії, можна дійти висновку, що значення і «сфера», і «сектор» є правильним, проте залежно від масштабу охоплення та об’єкту, на який спрямовано твердження. Якщо розглядати національну безпеку як єдиний об’єкт дослідження, то інші напрями, наприклад економічний, – буде сектором у сфері національної безпеки (присутні мілітаризовані органи). Водночас якщо розглядати національну безпеку (цивільну) без залучення озброєних воєнних формувань і досліджувати її складові, то вони будуть так само сектором, а цивільна безпека – сферою. Цивільна безпека у складі національної безпеки є сектором, у такому випадку воєнна безпека (оборона) присутня також. Однак, якщо розглядати цивільну безпеку у масштабі повного її охоплення, то цивільна безпека є сферою.

Державна і цивільна безпеки є складовими національної безпеки. Однак цивільна безпека як поняття не визначено у Законі України «Про національну безпеку», так само як і не окреслено її межі чи сферу впливу. Водночас бракує такого твердження і в інших нормативно-правових актах.

Натомість декілька нормативно-правових актів містять поняття «цивільний захист». Так, зокрема у Кодексі цивільного захисту України зазначено, що «цивільний захист – це функція держави, спрямована на захист населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій шляхом запобігання таким ситуаціям, ліквідації їх наслідків і надання допомоги постраждалим у мирний час та в особливий період» [97].

Цивільна оборона є складовою частиною загальнодержавних заходів, що здійснюються для захисту населення в умовах надзвичайних ситуацій мирного та воєнного часу [283].

Основи цивільної оборони та цивільного захисту визначають поняття цивільна оборона України як «державну систему органів управління, сил і засобів, для організації і забезпечення захисту населення від наслідків надзвичайних ситуації техногенного, екологічного, природного та воєнного характеру» [175].

Концепція цивільного захисту населення пройшла кілька етапів свого розвитку і була тісно пов’язана з воєнними аспектами. Нинішній цивільний захід є державною системою органів управління, сил і засобів, який створено для організації та забезпечення захисту населення від наслідків надзвичайних ситуацій техногенного, природного, екологічного і воєнного походження [301].

Національна безпека України − це захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз [215].

Закон України «Про оборону України» ст. 19 «цивільний захист України» визначено як «систему організаційних, інженерно-технічних, санітарно-гігієнічних, протиепідемічних та інших заходів, які здійснюються центральними і місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підпорядкованими їм силами і засобами. Підприємствами, установами та організаціями незалежно від форми власності, добровільними формуваннями, що забезпечують виконання зазначених заходів з метою запобігання виникненню та ліквідації надзвичайних ситуацій, які загрожують життю та здоров'ю людей, завдають матеріальних збитків у мирний час і в особливий період». Водночас цивільний захист здійснюється з метою «реалізації державної політики, спрямованої на забезпечення безпеки та населення і територій, матеріальних і культурних цінностей та довкілля від негативних наслідків надзвичайних ситуацій у мирний час і в особливий період» [216].

Відповідно до положень Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України цивільна особа – це «будь-яка особа, яка не входить до складу Збройних Сил та не є членом збройної групи. Цивільні особи користуються захистом, за винятком окремих випадків і періоду, коли вони беруть безпосередню участь у воєнних діях. У разі сумнівів щодо того, чи є особа цивільною, вона вважається цивільною» [203]. Мета зазначеного документ врегулювання збройного конфлікту або операції з підтриманням миру і безпеки.

У статті 9 Конституції України [102] визначається міжнародні договори, згода на які надана Верховною Радою України, частиною національного законодавства. При цьому, усі додаткові питання які виникають і можуть виникнути у процесі укладання таких договорів регулюються Законом України «Про міжнародні договори України [214]». Проблематика цивільної безпеки у національному законодавстві є очевидною та водночас не припустимою. Необхідність забезпечення цивільної безпеки

та правового врегулювання залишається актуальним. Тому, враховуючи ратифікацію міжнародних договорів слід перейти до їх аналізу.

Міжнародні документи, що стосуються прав людини, надають основний захист людській особистості, яка завжди залишається під захистом принципів гуманності й вимог суспільної свідомості.

15 травня 2002 р. у Монреалі, Канада, відбулася 6-та Всесвітня Конференція по запобіганню і управлінню пошкодженнями, на якій прийнято декларацію «Право людини на безпеку».

Безпека є основним правом. Вона є істотною для досягнення здоров'я, миру, справедливості й благополуччя – саме такий принцип покладено в основу першої статті «Монреальської декларації. Право людини на безпеку» (далі – Декларація) [150]. Саму ж безпеку визначено як «стан, в якому небезпека і умови, які ведуть до фізичного, психологічного або матеріального збитку, контролюються для того, щоб зберегти здоров'я і благополуччя індивідів та суспільства». Зазначено, що безпека є результатом комплексного процесу, коли людина взаємодіє з довкіллям, включаючи фізичні, соціальні, культурні, технологічні, політичні, економічні й організаційні середовища. При цьому безпека не визначається як повна відсутність небезпеки, а норми Декларації спрямовані не на ліквідацію усіх ризиків, а скоріше на їх контроль для захисту здоров'я й благополуччя індивідів і суспільства.

Водночас ст. 5 цієї ж Декларації визначено право людини на участь у сприянні безпеці: «індивідуально і колективно, в плануванні, розробленні, здійсненні та оцінці всіх видів діяльності, які можуть вплинути на їхню безпеку і благополуччя». Окрім цього, передбачено право на відшкодування за порушення основного права на безпеку, повагу до права на безпеку та обов'язок усіх держав щодо розробки механізму захисту прав людини на безпеку, запобігання пошкоджень і сприяння безпеці.

Варто відзначити, що зазначену Декларацію розроблено на основі таких міжнародно-правових актів, як:

− Універсальна декларація прав народів;

− Універсальна декларація прав людини;

− Міжнародний договір про громадянські і політичні права;

− Міжнародний договір про економічні, соціальні і культурні права;

− Договір про усунення усіх форм дискримінації жінок;

− Декларація Організації Об'єднаних Націй про усунення насилля над жінками;

− Декларація Організації Об'єднаних Націй про захист жінок і дітей від небезпек і озброєних конфліктів;

− Договір Організації Об'єднаних Націй про права дитини;

− Віденська декларація і програма дій Всесвітньої конференції прав людини;

− Бейджинська декларація і платформи дій;

− Декларація Організації Об'єднаних Націй про соціальний прогрес і розвиток;

− Декларація Організації Об'єднаних Націй про права туземних народів,

− інші дотичні міжнародні інструменти про права людини [49, с. 28].

Очевидно, що прийняття Монреальської декларації «Право людини на безпеку» обґрунтовано, засновано на принципах гуманізму та зосереджено на людину. Окрім традиційної військової та військово-політичної сфери помітне розширення розуміння безпеки в контексті соціальної, економічної, правової, культурної, екологічної та інших сфер. Такий підхід до розуміння безпеки має два основних аспекти:

1) захист від хронічних загроз (голод, епідемії, репресії тощо);

2) захист від раптових і згубних катаклізмів, які порушують плин повсякденного життя.

Метою прийняття Декларації є встановлення постійного стану пильності та розробка механізмів контролю небезпек на безперервній основі.

Еволюція поняття «безпека» посилила акцент міжнародного співробітництва не обмежуючись воєнним суперництвом і конфліктами, а стали помітними транснаціональні загрози міжнародній, державній та особистій безпеці, які не можуть бути ліквідовані внаслідок односторонніх дій.

Одним із прикладів необхідності налагодженого зв'язку взаємодії між державами для збереження життя та здоров'я можна навести зафіксований 31 грудня 2019 р. у м. Ухань, Китай, факт інфекційного захворювання COVID-19. Без заперечень короновірусна хвороба (COVID-19) є прямою загрозою для життя і здоров'я людини, водночас і реальною (для тих, хто захворів), і потенційною (для тих, хто може захворіти) небезпекою [236].

Всесвітня Організація Охорони Здоров'я (далі – ВООЗ) [40] у зв'язку зі спалахом короновірусної інфекції COVID-19 з 2020 р. підтримує тісний контакт з міжнародними експертами, урядами та партнерами для відстеження поширення та швидкого отримання наукових даних про вірус, надання країнам і населенню рекомендацій про заходи щодо захисту здоров'я та попередження поширення спалаху.

Перший Звіт [81] ВООЗ про ситуацію з короновірусом розміщений на офіційному сайті ВООЗ від 21 січня 2020 р., на той момент поширення відбувалося тільки у таких країнах, як Китай, Японія, Республіка Корея і Таїланд.

Рік по тому можна спостерігати зовсім іншу статистику. Огляд звіту за січень 2021 р. [315], дані у якому зазначені з урахуванням звітності від національних органів інших держав, засвідчує, що загальна тенденція до зростання, яка спостерігалася до цього періоду, продовжується, і лише минулого тижня (перший тиждень січня 2021 р.) у всьому світі було зареєстровано трохи менше 5 мільйонів нових випадків. Це призводить до загальної кількості понад 88 мільйонів зареєстрованих випадків та понад 1,9 мільйонів смертей у всьому світі з моменту початку пандемії.

Метою Всесвітньої організації охорони здоров'я є сприяння забезпеченню охорони здоров'я населення усіх країн – безпека здоров'я, а отже, і життя.

Україна є учасницею ВООЗ з 1948 р. [198], таке співробітництво для нашої країни є однією з важливих складових міжнародного співробітництва, спрямованого на забезпечення конституційного права громадян України на охорону здоров'я та медичну допомогу – ці категорії можна прирівняти до безпеки здоров'я і безпеки життя.

Хоч висновки, зроблені ВООЗ, мають тільки рекомендаційний характер, у національному законодавстві України міститься достатня кількість нормативно-правових актів, заснованих на таких рекомендаціях. Адже, Україна є «молодою» державою, тож і національне законодавство може ґрунтуватися на засадах рівності та справедливості, гуманності й навіть досвіду інших держав.

Не тільки рекомендації ВООЗ є для України джерелом і підґрунтям актів законодавства. Ще однією організацією є Організація Об'єднаних Націй (далі – ООН) [167], заснована у 1945 р., членами якої є 193 країни, зокрема і Україна. Головними органами ООН є: Генеральна Асамблея, Рада Безпеки, Економічна і соціальна рада, Рада з Опіки, Міжнародний Суд і Секретаріат ООН. Розгляд нормативних документів, якими керуються зазначені органи ООН, пропонуються нижче.

Статут Організації Об'єднаних Націй [167], прийнятий у 1945 р. у Женеві, у преамбулі закликає «об'єднати наші сили для підтримки міжнародного миру і безпеки, і використовувати міжнародний апарат для сприяння економічному і соціальному прогресу всіх народів». Отже, підтримка миру і безпеки розглядається як захист від створення воєнного конфлікту або його загострення. Однак у XXI ст. таких заходів замало, адже людині у сучасних умовах недостатньо тільки фізичної безпеки – людині потрібен розвиток, наявність духовних і матеріальних благ.

Стан справ щодо безпеки життя та діяльності людини корелює із загальним соціально-економічним статусом держави. Організація Об'єднаних Націй здійснює вимірювання Індексу людського розвитку (далі – ІЛР) інтегральним показником. Тобто, в концепції безпеки потрібно розглядати економічну і соціальну сферу у їх розвитку.

Концепція людського розвитку виникла на підставі людського капіталу і була прийнята Програмою розвитку ООН (далі – ПРООН) у 1990 р., про що було заявлено у Звіті про людський розвиток [255]. Для вимірювання ІЛР важливі такі показники, як: індекс тривалості життя, індекс рівня освіченості та індекс скоригованого реального ВВП на душу населення.

у Доповіді ПРООН від 9 грудня 2019 р. про стан людського розвитку за 2019 р. постійна представниця ПРООН в Україні Дафіна Ґерчева зазначила, що Україна демонструє прогрес у людському розвитку, незважаючи на збройний конфлікт на сході та пов'язані з ним економічні потрясіння. Країна посіла 88 позицію зі 189 країн. За період з 1990 по 2018 р. значення ІЛР України збільшилося з 0,705 до 0,750, тобто на 6,3 %. За цей же період очікувана тривалість життя при народженні в Україні збільшилась на 2,1 року, середня кількість років навчання збільшилася на 2,2 роки, а очікувана кількість років навчання зросла на 2,7 роки. Проте рівень життя, який вимірюється валовим національним доходом (ВНД) на душу населення України, скоротився приблизно на 25,6 % у період між 1990 та 2018 рр. [59].

При дослідженні галузевої термінологічної системи встановлено, що одним з найперших, якщо навіть не першим, визначенням, наближеним до поняття «цивільна безпека», є термін «цивільна оборона».

Зазначене визначення відображене в законодавчому документі – Законі України «Про цивільну оборону України» (наразі втратив чинність): «Цивільна оборона України є державною системою органів управління, сил і засобів, що створюються для організації та забезпечення захисту населення від наслідків надзвичайних ситуацій техногенного, екологічного, природного та воєнного характеру» [220] та у «Словникові української мови» в 11 томах:

«цивільна оборона – система загальнодержавних оборонних заходів захисту населення та об'єктів народного господарства від ракетно-ядерного, хімічного, бактеріологічного та інших видів сучасної зброї» [268, с. 208].

Згодом у Законі України «Про правові засади цивільного захисту» (також втратив чинність) замість «цивільна оборона» з'являється нове поняття «цивільний захист»: «Стаття 1. Цивільний захист – система організаційних, інженерно-технічних, протиепідемічних та інших заходів, які здійснюються …з метою запобігання та ліквідації надзвичайних ситуацій, які загрожують життю та здоров'ю людей, завдають матеріальних збитків у мирний час і в особливий період» [217].

У Кодексі цивільного захисту України, який набрав чинності 1 липня 2013 р., надано інше визначення: «Стаття 4. Цивільний захист – функція держави, спрямована на захист населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій шляхом запобігання таким ситуаціям, ліквідації їх наслідків і надання допомоги постраждалим у мирний час та в особливий період» [97]. Сенсове навантаження із «системи заходів…» перейшло на «функцію держави…».

Національна безпека як поняття зародилось за межами сучасної України всередині ХХ ст. і використовувалось як синонім до поняття обороноздатності держави, під якою розуміли, насамперед, воєнну і політичну безпеку [107].

Сфера цивільної безпеки є багаторівневою ієрархією, її розгляд можна здійснити поділом на такі рівні (кількість): мікробезпека – безпека людини/особистості/індивіда; мезобезпека – безпека сім'ї (2 і більше індивідів/особистостей/людей); макробезпека – безпека нації/суспільства і мегабезпека – міжнародна цивільна безпека/безпека світу. Запропонована класифікація рівнів сфери цивільної безпеки свідчить про наявність зв'язку між її рівнями та є свідченням того, що досягнення вищого, наступного рівня безпеки (мегабезпека – безпека світу) легше і якісніше може бути

досягнутою із забезпечення її нижчих рівнів (безпека суспільства, сім'ї чи групи людей і безпека індивіда) [234].

Для досягнення сталого миру у світі важливою є участь кожної людини. Адже побудувати безпечне життя суспільства можливо за умови, що кожен окремий індивід: по-перше, сам цього прагне; по-друге, сам перебуває у безпеці. Своєю чергою, мир і безпека у світі залежать від мирного співіснування держав [228, с. 233]. Тобто, міжнародна безпека можлива тільки тоді, коли кожна країна може забезпечити безпеку власного суспільства. Безпека суспільства буде міцнішою і більш наповненою, якщо буде забезпечено безпеку сім'ї. Водночас не можна стверджувати про наявність безпеки сім'ї, якщо один з її членів знаходиться у небезпеці. Проте мінімальна похибка забезпечення рівня безпеки індивіда як складової частини сім'ї не стверджує, що загальний рівень безпеки сім'ї є низьким.

Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [202] визначено психологічний, економічний, фізичний, сексуальний види домашнього насильства − загрози для людини, потенційна небезпека. Хоча відсутність вказаних загроз у сімейному житті не є гарантом показника безпеки, однак за умови їх відсутності можна говорити про високий рівень її забезпечення. Емоційний стабільний стан, фінансова стійкість, відсутність загрози життю і здоров'ю є показником безпеки.

У разі якщо постраждалою в домашньому насильстві особою є дитина, будь-які дії, що вчиняються щодо неї, базуються на принципах, визначених Конвенцією ООН про права дитини, Конвенцією Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, Європейською конвенцією про здійснення прав дітей та законодавчими актами України у сфері захисту прав дитини [202].

При цьому законодавство про запобігання та протидію домашньому насильству складається також з Конституції України, міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, зокрема Конвенцією ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо

жінок, Законів України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», «Про охорону дитинства», «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», «Про безоплатну правову допомогу», «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», Цивільного процесуального кодексу України, Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України. Суб'єктами у сфері організації безпеки під час домашнього насильства є Кабінет Міністрів України, Міністерство внутрішніх справ України, підрозділи органів Національної поліції України, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування.

Така сукупність нормативно-правових актів у регулюванні деяких питань сфери сімейного життя, а також значимість суб'єктів організації та діяльності у сфері запобігання домашньому насильству є показником важливості роботи держави для свого суспільства. Демонструє рівні взаємозв'язку та взаємозалежності рівнів безпеки. Підтверджує, що механізм правового регулювання сфер життєдіяльності суспільства шляхом регулювання законодавчим інститутом є невід'ємним і важливим у формуванні потужного комплексу підходів до визначення сфери цивільної безпеки.

За умови належного досягнення рівня мікро- та мезобезпеки є ймовірність досягнення макро- та мегарівнів. Два останні рівні безпеки у деяких аспектах залежать один від одного. Адже макрорівень цивільної безпеки − це безпека нації/суспільства, а нормативно-правовий підхід до забезпечення цього рівня є досить важливим інструментом для врегулювання усіх необхідних питань. Однак варто враховувати, що Україна як держава є відносно молодою країною, тож передбачити чи прорахувати ефективність тих чи інших кроків державним механізмом неможливо і не завжди вдається. На допомогу приходить міжнародний досвід, зокрема прийняті нормативні документи.

Аналізуючи сутнісне наповнення безпеки людини у XX і XXI ст., можна помітити перенесення аксіологічного фокусу з держави на окремих

індивідів. Трансформація державо-центричного поняття «національна безпека» проявляється зміною, а точніше доповненням більш гуманістичним, мікро орієнтованим поняттям, спрямованим на людину − «людська безпека». Інкорпорація в зовнішньо-політичній стратегії багатьох країн у термінології безпекового наративу ООН, її агенцій, ЄС, інших міжнародних організацій та держав є важливим показником її цінності й своєчасності [39]. Життя та гідність людини стає основною і центральною цінністю для демократичного світового товариства, ці поняття закладаються в основні нормативні акти держав. Хоч зброя не зникла і загроза від неї залишається, однак досягнення максимального рівня безпеки можливе крок за кроком демократичними, взаємоузгодженими діями лідерів держав, шляхом переговорів і налагодження комунікацій, поваги до суверенітету та територіальної цілісності.

Генеральна Асамблея ООН на шістдесят шостій сесії під назвою «Подальша діяльність у зв'язку з пунктом 143 Підсумкового документа Всесвітнього саміту 2005 року, присвяченого безпеці людини» [224], підтверджуючи свою прихильність цілям і принципам Статуту ООН і міжнародного права, 10 вересня 2012 р. приймає резолюцію № 66/290 [105; 294], яка містить загальне розуміння поняття «безпека людини» та передбачає:

1) право людей на життя в умовах свободи і гідності, а також свободи від злиднів і безвиході. Всі люди, зокрема ті, що знаходяться в уразливому стані, мають право на свободу від страху і нужди, можуть користуватися усіма своїми правами, всебічно розкривати свій людський потенціал в умовах рівності можливостей;

2) концепція безпеки людини передбачає урахування інтересів людини, всеосяжних і контекстно виправданих превентивних заходів, спрямованих на посилення захисту та розширення прав і можливостей всіх людей і громад;

3) у концепції безпеки людини визнається взаємозв’язок між світом, розвитком і правами людини і рівною мірою враховуються цивільні, політичні економічні, соціальні та культурні права;

4) концепція безпеки людини відрізняється від відповідальності щодо захисту та її реалізації;

5) концепція безпеки людини не передбачає застосування сили або загрози її застосування чи примусових заходів. Безпека людини не замінює собою безпеку держави;

6) безпека людини заснована на національній відповідальності. Оскільки політичні, економічні, соціальні та культурні умови безпеки людини істотно різняться на міжнародному та національному рівнях і в різні періоди часу, безпеку людини зміцнюють національні рішення, які сумісні з місцевими реаліями;

7) уряди зберігають за собою головну роль по забезпеченню виживання, джерел засобів до існування й гідності громадян своїх країн. Роль міжнародного співтовариства полягає в тому, щоб доповнювати дії урядів і забезпечувати їм необхідну підтримку, на їхнє прохання, з метою зміцнення їх потенціалу з реагуванням на наявні та нові загрози. Для забезпечення безпеки людини необхідно розширювати співпрацю і партнерство між урядами, міжнародними організаціями та громадянським суспільством;

8) безпеку людини необхідно забезпечувати при повній повазі до цілей і принципів, проголошених у Статуті ООН, включаючи повну повагу до суверенітету держав, територіальну цілісність і невтручання в справи, які, по суті, відносяться до внутрішньої юрисдикції держав. Безпека людини не породжує додаткових правових зобов’язань з боку держав [224];

Хоча розвиток, мир, безпека і права людини є основними напрямами діяльності ООН, забезпечення розвитку саме по собі є основною метою, і посилення безпеки людини має сприяти забезпеченню сталого розвитку, досягненню узгоджених на міжнародному рівні цілей в галузі розвитку, включаючи ті, що сформульовані в Декларації тисячоліття [224].

Порядок денний у сфері сталого розвитку у світі до 2030 року містить сімнадцять Цілей сталого розвитку і 169 завдань, які орієнтовані на розвиток здобутків, досягнутих у рамках Цілей розвитку тисячоліття, спрямовані на реалізацію прав людини для всіх, досягнення гендерної рівності та розширення прав і можливостей всіх жінок і дівчат, мають комплексний та неподільний характер і забезпечують зрівноваження трьох вимірів сталого розвитку: економічного, соціального та екологічного [294].

Підводячи підсумок аналізу наведених варіацій нормативно-правових актів України, що містять розуміння безпеки, можна зробити висновок про наявну проблематику щодо законодавчого регулювання цивільної безпеки. Сфера її дії в українському законодавстві не визначена, сутнісне наповнення її компонентів також. Так само в нормативних актах бракує чіткого визначення хто є суб'єктом та об'єктом у досягненні цивільної безпеки. Запропонований варіант поділу на рівні (мікро-, мезо-, мега-, макро-) безпеки допоможе сформувати концепцію кожного з них і окреслити теоретичні межі безпеки та наповнити кожну з них тими складовими, які допоможуть у її максимальному досягненні [234]. При цьому можна спостерігати зв'язок і відмінність кожного рівня між собою.

Щодо міжнародних нормативних документів, які є частиною національного законодавства, то спостерігається більш широкий обсяг необхідних для людини прав, які мають бути забезпечені. Проблематика безпеки на міжнародній арені стоїть гостро і це питання порушується вже тривалий час. Беззаперечним є той факт, що без досягнення рівня світової безпеки безпека держави, а отже, і суспільна безпека/цивільна безпека не є можливою. Зовнішні загрози та явні небезпеки не допоможуть жодній з держав убезпечити населення своєї країни від багатьох небезпек. Для цього держави повинні співпрацювати і розвивати концепцію або стратегію забезпечення цивільної безпеки.

Відтак, питання забезпечення безпеки завжди було і залишається актуальним. Однак, фокусування сил і засобів задля забезпечення стратегічно

значимих сфер, що є життєвоважливими для досягнення максимального рівня безпеки людини, відбувалися не одночасно. Зі зміною епох простежується зміна акціологічного фокусу безпеки. Сутнісне наповнення її компонентів перебувало у постійній деформації, а документування зазначеного поняття спостерігається не давніше, аніж упродовж двох століть. При цьому законодавче закріплення спостерігається насамперед у демократичних і розвинених країнах.

Проаналізувавши нормативно-правові акти, стає очевидним, що безпека розуміється переважно як стан. Слово «стан» означає наявність або відсутність загроз. Також безпеку можна розуміти як властивість об'єкта, який ризику не несе. Безпека − це процес, який потрібно забезпечувати комплексом заходів. При цьому не варто ототожнювати безпеку у загальну категорію, водночас потрібно пам'ятати, що безпека відповідає переважно на питання безпека «чого?» і безпека «яка?».

Цивільна безпека є складовою національного законодавства, а тому необхідно окреслити межі та прийняти відповідні акти правового регулювання, ураховуючи, що об'єктом є людина/суспільство, а суб'єктом − держава.

2.3. Структура та основні ознаки сфери цивільної безпеки

Сфера цивільної безпеки, беззаперечно, є багатогранним складним явищем. Як й інші подібні складні процеси вона має не менш складну структуру та множинні ознаки.

Сфера цивільної безпеки включає:

1. Суб'єкти: держава; суспільство; людина.

2. Об'єкти – суспільні відносини у найбільш значимих сферах суспільного життя, зокрема духовній, соціальній, економічній, політичній.

3. Правові та неправові регулятори: принципи та норми права, елементи звичаїв і традиції, релігійні та моральні норми.

4. Складові характеристики стану сфери цивільної безпеки: безпека−небезпека−ризик−загроза.

5. Форми, методи та способи (інструменти) забезпечення сфери цивільної безпеки: правові й неправові − законність і примус, рекомендації, заохочення, переконання, інформаційного впливу тощо.

6. Генетичні зв'язки структурних елементів сфери цивільної безпеки:

людина – мікрорівень;

суспільство – мезорівень;

держава – макрорівень;

світова безпека − мегарівень.

Перш ніж переходити до опису та конкретизації кожного із запропонованих елементів структури сфери цивільної безпеки, варто поділити їх на статичні й динамічні. До постійних або незмінних, чи статичних відносяться суб'єкти, форми, методи, способи та генетичні зв'язки структурних елементів. До динамічних, тобто змінних, − об'єкти, регулятори, складові характеристики стану сфери цивільної безпеки.

Першим пропонується розглянути статистичні, зокрема, ті структурні елементи, які створюють, забезпечують, регулюють відносини у сфері цивільної безпеки, − суб'єкти.

1. Держава, як прийнято вважати у наукових колах, є політичним утворенням, певним чином організованою суспільною структурою, здатною здійснювати найвищий контроль за деякими аспектами поведінки всіх людей на певній території [66]. У сфері цивільної безпеки свою діяльність держава проявляє за допомогою органів законодавчої, виконавчої та судової гілок влади, органів юстиції та інших державних органів. Держава наділена владою, а оскільки суть влади полягає у здатності регулювати поведінку людей, то потрібно розуміти, що не обійтися і без засобів примусу. Таким чином, роль держави у забезпеченні цивільної безпеки можна поділити на теоретичну частину: нормативно-правове регулювання, або законність, та

діяльнісну у вигляді примусу. Водночас ознака превенції притаманна і теоретичній, і діяльнісній частині сфери цивільної безпеки.

Влада держави є всеосяжною, а тому поширюється на всіх людей, які населяють відповідну територію. Тому під впливом закону, апарату примусу та превенції всі люди мають бути рівними. Саме у такому обсязі впливу держава є суб'єктом сфери цивільної безпеки. На підставі норм права, які створює держава, виникають правовідносини − специфічні суспільні відносини, учасники яких є носіями суб'єктивних прав та юридичних обов'язків.

2. Суспільство − це не просто сукупність людей, які проживають на певній території. За своїми чотирма найважливішими ознаками − це наявність системи політичної влади, не підпорядкованої людським об'єднанням; спільна мета та інтереси, територія та ознака самовідтворення, суспільство є складною системою, яка має спільну ідею, мову, релігію та інші спільні інтереси, що є динамічними у процесі еволюції.

У сфері цивільної безпеки суспільство виступає як сукупність індивідів, у ролі громадських формувань, правозахисних організацій, органів місцевого самоврядування і т. ін. При цьому воно є як «продуктом», так і «творцем» самого себе та власної і цивільної безпеки загалом.

Наприклад, людина є законослухняним громадянином, поведінка якого не створює загрози життю і здоров'ю інших людей, доброзичливим сусідом чи співчутливим колегою − у такому контексті така особа буде позитивною частиною суспільства і робить більший внесок у сферу цивільної безпеки, аніж особа, яка вживає наркотики, порушує правила дорожнього руху чи навіть халатно виконує службові або посадові обов'язки. Адже кожен негативний фактор як за правовими, так і традиційними нормами буде сприяти погіршенню рівня стану безпеки власної або суспільної.

3. Людина, як загальновідомо, є не тільки біологічною істотою, що характеризується певною тілесною організацією та має високорозвинений мозок, а й соціальною, тобто носієм свідомості [66]. При цьому вона є

частиною соціуму, має власні індивідуальні потреби, сфери життя та впливу, що визначають її роль і місце в соціумі. Людина здатна творити власну безпеку сама і бути творцем суспільної і цивільної безпеки.

За допомогою розвитку особистісних розумових якостей, рівня освіченості, загального розвитку та набуття нового досвіду людина стає особистістю, у якої виникає певне розуміння станів безпеки, ризиків, загроз і небезпек, які є, були чи можуть бути.

Наприклад, маленька дитина з набуттям досвіду розуміє, що до гарячої праски краще не торкатися, що пальці між двері краще не ставити, що падати − це боляче, що речі бувають холодні й гарячі, сухі та мокрі, тверді і м'які. Таким чином, шляхом набутих навичок і сприйняття світу, зокрема, за допомогою дотику, людина формує власне розуміння певного роду безпеки. Прикладом для пояснення впливу людини на безпеку суспільства і цивільну безпеку загалом може стати той самий Індекс людського розвитку, де коефіцієнт впливу екології, економічного добробуту та рівня освіченості населення показує рівень кадрового потенціалу, що має неабияке значення для сфери цивільної безпеки і безпеки самої держави. Адже держава має дбати про народ, при цьому сама держава не є живим механізмом, а складається з кадрового потенціалу, який береться із цього самого народу.

Для того щоб сфера цивільної безпеки як властивість стану, при якій людина і суспільство перебувають у безпеці від небезпек та загроз, потрібно розуміти і прораховувати ризики, можливості виникнення негативних наслідків для стану безпеки явищ. Тому держава, реалізовуючи свої функції за допомогою різних форм і методів, повинна спрямувати на об'єкт роботу державного механізму. Об'єктами у сфері цивільної безпеки є суспільні відносини (різноманітні зв'язки, які виникають між суб'єктами соціальної взаємодії й характеризують суспільство або спільноту, до яких входять дані суб'єкти як цілісні [157]) у значимих для людини сферах суспільного життя, зокрема:

духовній сфері, до якої належить увесь світ «ідеального». Вона охоплює собою всю багатогранну діяльність людей, їхніх цінностей (ідей, уявлень, наукових знань, ідеалів тощо). Також до духовної сфери відносяться ідейне, моральне, релігійне і правове виховання [61];

соціальній сфері – сфері життєдіяльності людського суспільства, де реалізуються інтереси класів, соціальних груп, етнонаціональних спільнот, що охоплює широку палітру соціального простору – від умов праці, побуту, здоров'я до соціально-класових, етнонаціональних, сімейно-шлюбних відносин [260]. Вона також є складовою сталого розвитку і включає в себе збереження та розвиток культурного і соціального рівня населення, зменшення кількості руйнівних конфліктів на зазначених напрямах та справедливий розподіл і рівний доступ населення до благ та природних ресурсів. Окрім того, включає до свого складу 4 напрями:

культурно-освітній комплекс, до якого входять освіта та наука;

соціально-побутовий комплекс − житлово-комунальне господарство, побутове обслуговування, торгівля і громадське харчування, зв'язки і пасажирський транспорт;

лікувально-оздоровчий комплекс, до якого віднесено медичне обслуговування, рекреаційно-туристичне обслуговування, фізичну культуру і спорт;

науковий комплекс [273].

Соціальні відносини виникають у процесі взаємодії, реалізації інтересів і задоволення потреб індивідів, соціальних груп або спільнот, об'єднуючи індивідів, їх розрізнені дії в єдине ціле, утворюючи суспільство як систему, як соціальну цінність, де визначальною цінністю є людина, її права та свободи [157]. Соціальна безпека забезпечується не лише соціальними гарантіями, а й заходами щодо запобігання ризика, загрозам і небезпекам для суспільства;

економічній сфері, де людина є джерелом економічної ініціативи, завдяки своїм розумовим здібностям створює товари та послуги, сама ж

економічна сфера є системою, що забезпечує виробництво, розподіл, обмін й споживання товарів і послуг [65]. Власне економіка є полісистемним утворенням, що має складну структуру: мікроекономіка досліджує, зокрема, економічну поведінку будь-якого індивіда чи суб'єкта господарювання; мезоекономіка є проміжним рівнем між мікро- та макроекономікою, об'єктом її дослідження є регіональна економіка, такі підсистеми національної економіки, як аграрно-промисловий комплекс, військово-промисловий комплекс, паливно-енергетичний комплекс і т. ін.; мезоекономіка вивчає зміст, структуру та поведінкові функції цих підсистем; макроекономіка – це економічна система на рівні народного господарства, досліджує умови, чинники та результати функціонування національної економіки як єдиного цілого; мегаекономіка є економічною системою на рівні світового господарства, досліджує систему, її зміст, структуру та поведінку суб'єктів на рівні міжнародних господарських зв'язків [137] В економічній сфері прослідковуються генетичні зв'язки її елементів, що так само притаманно сфері цивільної безпеки;

політичній сфері – активними учасниками політичного процесу можуть виступати як окремі індивіди (політичні лідери, впливові представник бізнес-структур, керівники громадсько-політичних організацій), групи (соціальні, етнічні, професійні, релігійні та ін.) та організації (окремі державні структури, політичні партії, групи тиску тощо) [193]. Сама ж політика − це багатовимірне соціальне явище.

Політична сфера оточена соціальним середовищем. Це середовище визначає різноманітність політичного життя, його якісну характеристику, політичні цінності. Політична сфера впливає на соціальне оточення, формує його цілі, принципи, вимоги до нього, реагує на зміни в ньому та ін. Межі впливу політичної сфери на соціальне середовище визначаються історичними етапами розвитку, політичною ситуацією, режимом політичного життя тощо. Так, якщо політична сфера підпорядковує собі функціонування економічної, соціальної та інших сфер, то встановлюється тоталітарний

режим. Наслідки такого тиску, як правило, катастрофічні. Політична сфера акумулює в собі все, що пов'язане з політикою, але визначальними серед них є види і форми політичних відносин і політичної діяльності, організаційні структури, політичні цінності й політичні та правові норми, що лежать в основі політичного функціонування суспільства. Найбільш повно політична сфера виражається через політичне життя суспільства [192].

Регуляторами суспільних відносин у сфері цивільної безпеки виступають принципи та норми права, елементи звичаїв, традиції, релігійні та моральні норми. У кожній історичній епосі право і мораль взаємодіяли як соціальні регулятори та розвивалися разом із суспільством як соціальні інститути.

Далі видається доцільним навести коротку характеристику ознак сфери цивільної безпеки:

1. Напрям державної політики. Державна політика традиційно визначається як мистецтво управління державою. Автори «політологічного енциклопедичного словника» вважають, що політика – це «організаційна, регулятивна і контрольна сфера суспільства, в межах якої здійснюється соціальна діяльність, спрямована головним чином на досягнення, утримання й реалізацію влади індивідами та соціальними групами задля здійснення власних запитів і потреб». Тобто, держава бере участь у формуванні сфери цивільної безпеки.

2. Невід'ємна складова національної безпеки. Саме поняття національної безпеки України визначено в законодавстві як «захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз». У цьому твердженні до цивільної безпеки відноситься друга частина визначення, а саме: забезпечення демократичного конституційного ладу та інших інтересів України (розуміємо, що держава сама по собі не має інтересів, оскільки є неживим організмом, а всі процеси відбуваються задля захисту інтересів українців (людини і громадянина) від

реальних і потенційних загроз. При цьому цивільна безпека, як і національна безпека, включає наявність квартетних структурних елементів, таких як: безпека, небезпека, ризик, загроза.

3. Включає в себе суспільні відносини у сферах… − самі по собі суспільні відносини складаються в процесі життєдіяльності людей, їх спілкування між собою та свідомості. За видами суспільні відносини загальноприйнято поділяти на основні, а саме духовні, економічні, політичні, соціальні, культурну, сімейно-побутові. Такі сфери суспільного життя перебувають у постійній взаємодії, а тому іноді є взаємозамінними. Усі перелічені види суспільних відносин − складові компоненти сфери цивільної безпеки. При цьому доцільно було б додати кіберпростір, екологічний та освітній вид суспільних відносин для повноти визначення сфери цивільної безпеки.

У людських суспільствах зустрічаються різні форми суспільних відносин. Така форма, як індивід та індивід, передбачає взаємодію як мінімум двоє людей (лікар− пацієнт, мати− дитина, покупець−власник магазину). Якщо взаємодія здійснюється між однією людиною і цілою групою (вчитель−клас, лектор−аудиторія), така форми суспільних відносин має назву індивід та група. Коли ж відбувається контакт між двома групами людей, мова йде про таку форми суспільних відносин, як група і група (дві команди грають у футбол, дві сили борються одна проти одної, два делегати обговорюють питання). Про суспільні відносини між людьми і культурою говоримо тоді, коли люди слухають радіо, дивляться телебачення, читають газети, переглядають фотографії чи відвідують виставки. До культури суспільства віднесено низку соціально-культурні заходів, зокрема радіо, телебачення, кіно, газети, книги, виставки, театр, драма, цирк, ярмарки тощо. Люди, свою чергою, здійснюють соціальну взаємодію і соціальні відносини з цими засобами масової комунікації, тобто відбувається взаємний процес між індивідуумами і культурою.

Форма суспільних відносин складається під впливом індивідуумів, які піклуються за об’єкти власності, під час спільного проживання на спільній території, а також при співпраці людей за певних умов.

4. Стан захищеності людини від будь-яких загроз. Мається на увазі від загроз, які можуть виникати за результатами діяльності людини, суспільства чи держави. Загрози техногенного та природничого характеру не перебувають під впливом людини чи держави.

5. Динамічна потреба в постійному оновленні форм і методів регулювання сфери цивільної безпеки.

Динамічний розвиток людства, технологій та нових сфер життя потребує постійної уваги задля вжиття превентивних заходів у напрямі цивільної безпеки. Очевидно, що з розвитком цивілізації форми та методи змінюються, а застарілі уже не потрібні. Наприклад, людині як соціальній істоті уже не потрібно самостійно добувати їжу шляхом полювання, для цього достатньо, зокрема, працювати та отримувати кошти для забезпечення себе і сім’ї. Водночас у часи коли все ж таки людина харчувалася за допомогою полювання, їй не потрібно було думати про такі загрози, як ядерне опромінення чи небезпека від опромінення мереж стільникового зв’язку, адже таких процесів у ті час не існувало. Цей довід є прикладом того, що динаміка форм і методів є постійно змінною.

Поєднання статики і динаміки у межах форм, методів, способів, що відповідають конкретному періоду.

6. Регулюється правовими, соціальними та іншими нормами: цивільна безпека є сферою, яка не може регулюватися тільки правовими чи тільки соціальними, або тільки ще якимись іншими нормами. Адже людина є соціальна істота, яка співіснує з іншими соціальним істотами. У різні моменти можуть виникати суперечки щодо того у кого більше права на щось або хто має перевагу у тому чи іншому питанні – на допомогу приходять правові норми. Однак не завжди є питання, у які норми права не втручаються: дозволено все, що не заборонено законом. У таких випадках на

допомогу приходять норми звичаїв і традицій, норми моралі. Якщо у нормах права одиницею виміру може бути, наприклад, стаття нормативного акта, то у нормах звичаїв і традицій такі елементи відсутні. Адже це неписані «закони» і трактування та реалізація їх щоразу можуть бути дещо змінені.

7. Наявність оборонного комплексу в сфері цивільної безпеки: Оборонний комплекс, який за своєю властивістю є процесом використання зброї, присутній як елемент сфери цивільної безпеки. Однак у теоретичному аспекті можна говорити тільки про його присутність, при цьому глибоко не розглядаючи його структуру та складові як елементи цивільної безпеки. Кожен військовий також є частиною сфери цивільної безпеки, однак така особа виступає спеціальним суб'єктом, на якого поширюються норми спеціального законодавства, що виходить за межі сфери цивільної безпеки.

8. Індекс людського розвитку: рівень розвитку та освіченості людини посідає фундаментальне місце у розумінні та досягненні максимального рівня цивільної безпеки. Адже якщо держава багата на якісний кадровий потенціал, який дає результати своє праці у вигляді наукових проривів, то і рівень усвідомлення загроз та небезпек може бути значно вищим, ніж у тій державі, де кадровий потенціал низького рівня чи взагалі відсутній. Водночас саме знання про процеси, події і явища дають змогу людині зробити якісні висновки для подальших дій. Звичайно, економічний фактор у напрямі забезпечення належного рівня життя, який є складовим компонентом при вимірі Індексу людського розвитку, теж має вагоме значення. Як і екологічна сфера життя людини – з високим рівнем опромінення чи забрудненості, виникає безпосередня загроза для життя та здоров'я людини, тому питання освіченості відходить на другий план. Насамперед постає питання убезпечення від реальної екологічної загрози, яка небезпечна для життя.

9. Можлива реалізація без втручання держави: не в усі питання життя людини може і має право втручатися держава. Візьмемо приклад сімейно-побутовий: кому у якій кімнаті спати у будинку, на якому ліжку, де

сидіти за столом якщо зібралась сім'я − усе це питання, що регулюються сімейними «уставами», можливо, вказівками батьків чи стосунками між собою членів сім'ї. Як спілкуватися з колегами і друзями в особистих відносинах, чи поважати сусіда і мати з ним добросусідські відносини, або робити вигляд, що його не існує, чи вітатися з усіма колегами коли приходиш на роботу, або тільки з тими з ким спілкуєшся – усе це за рамками нормативно-правового регулювання, це етичні, моральні та інші норми.

10. Включає в себе матеріальні й процесуальні норми (синергетика): самі по собі процесуальні норми є писаними правилами, які без людини, її дій не мають жодного значення. Залежно від дій людини та необхідності використовуються і застосовуються ті чи інші правові норми. Тобто життя і діяльність людини є предметом впливу процесуальних норм. Без різновиду сфер життєдіяльності не існуватиме різноманіття правових норм. Потрібно розуміти, що не всі елементи життєдіяльності людини можна регулювати правовими нормами, тому для цього також використовують норми звичаїв і традицій, водночас потрібно розуміти, що синергетичний підхід до матеріальних і процесуальних норм є фундаментальним. Без дії не буде процесу. Немає процесу – немає необхідності в нормативному регулюванні.

Підсумовуючи, зазначимо, що суб'єкти сфери цивільної безпеки та генетичні зв'язки структурних елементів пов'язані між собою за принципом піскового годинника: найвпливовішим суб'єктом у сфері цивільної безпеки є держава, а генетичний зв'язок до держави як суб'єкта сфери цивільної безпеки йде від людини.

Висновки до розділу 2

1. Аналізом генезису сучасних суспільних відносин встановлено, що цивільна безпека та необхідність її забезпечення є невід'ємною частиною національної безпеки України. Це підтверджується зацікавленістю з боку науковців і практиків до проблеми цивільної безпеки, що сприяє активізації

дослідження понятійно-термінологічного апарату, вирішенню відповідних практичних питань.

2. Плюралізм наукових інтерпретацій дефініцій «безпека», «цивільна безпека», «сфера цивільної безпеки» зумовлений об’єктивною складністю власне феномена безпеки (цивільної безпеки), потребою осмислення її в контексті вітчизняної загальної теорії права, соціальних і гуманітарних наук, проблемами формування міждисциплінарного розуміння цього терміна. Безпека розуміється як соціальне явище; стан об’єкта, що мінімізує виникнення небезпечних подій чи настання їх несприятливих наслідків; властивість або критерій якості соціальної системи; умова діяльності; система заходів, що забезпечують захист об’єкта від небезпечних впливів; соціальна мета, спрямована на стійкий і прогресивний розвиток системи; діяльність уповноважених суб’єктів у сфері цивільної безпеки.

3. Доктринальну інтерпретацію поняття «безпека», «цивільна безпека» досліджено в контексті вітчизняної загальної теорії права, соціальних і гуманітарних наук, що дало змогу з’ясувати загальне та відмінне між ними в площині їх залежності від предмета, методології, понятійно-категоріального апарату певної науки, окреслити проблеми міждисциплінарних підходів до визначення сфери цивільної безпеки. Констатовано, що наразі бракує міждисциплінарної інтерпретації розуміння безпеки та її сутності, спільної для соціальних і гуманітарних наук.

Здійснено класифікацію ключових категорій «безпеки», якими вона характеризується як: «відсутність неприпустимого ризику», «комплекс заходів», «запобігання», «відсутність ризику» чи «загрози» і «стан». Запропоновано один із варіантів групофікації, де безпека – це: 1) стан, у якому відсутні ризики і загрози; 2) стан, у якому комплекс заходів спрямовано на запобігання неприпустимих ризиків і загроз. Доведено, що у певних ситуаціях відсутність безпеки є критичною для життя і здоров’я людини, а в інших допустимою, з можливістю досягнення безпеки при усуненні недоліків.

Констатовано, що «безпека» і «загроза» є категоріями, що взаємовиключають одна одну за наявності однієї з них, тобто, якщо безпека – то загроза тільки потенційна, а якщо небезпека – то загроза наявна і потенційна, або така, що не перевищує встановлених стандартів або меж. Зроблено висновок, що: 1) стан, у якому відсутні ризики і загрози, – безпека, у якій можливі потенційні загрози; 2) стан, у якому комплекс заходів спрямовано та запобігання неприпустимих ризиків і загроз – безпека, у якій наявні реальні та потенційні загрози.

4. Встановлено, що еволюція поняття «безпека» посилила акцент міжнародного співробітництва не обмежуючись воєнним суперництвом і конфліктами, стали помітними транснаціональні загрози міжнародній, державній та особистій безпеці, які не можуть бути ліквідовані внаслідок односторонніх дій.

Сферу цивільної безпеки як багаторівневу ієрархію розглянуто шляхом поділу на такі рівні: мікробезпека – безпека людини/особистості/індивіда; мезобезпека – безпека сім'ї (2 і більше індивідів/особистостей/людей); макробезпека – безпека нації/суспільства і мегабезпека – міжнародна цивільна безпека/безпека світу. Запропонованою класифікацією доведено наявність зв'язку між її рівнями, що є свідченням того, що досягнення вищого, наступного рівня безпеки (мегабезпека – безпека світу) легше і якісніше може бути досягнуто через забезпечення її нижчих рівнів (безпека суспільства, сім'ї чи групи людей і безпека індивіда).

Запропоновано концепцію кожного з рівнів безпеки (мікро-, мезо-, мега-, макро-) та окреслено її теоретичні межі. Констатовано, що за умови належного досягнення рівня мікро- та мезобезпеки є ймовірність досягнення макро- та мегарівнів. Доведено, що два останні рівні безпеки у деяких аспектах залежать один від одного, адже макрорівень цивільної безпеки − це безпека нації/суспільства, а нормативно-правовий підхід до забезпечення цього рівня є досить важливим інструментом для врегулювання усіх необхідних питань.

5. Охарактеризовано механізм правового регулювання сфер життєдіяльності суспільства шляхом регулювання законодавчим інститутом, що є невід'ємним і важливим у формуванні потужного комплексу підходів до визначення сфери цивільної безпеки. Констатовано, що в нормативних актах бракує чіткого визначення суб'єкта та об'єкта у досягненні цивільної безпеки.

Аналізом нормативно-правових актів встановлено, що безпека розуміється переважно як «стан», тобто наявність або відсутність загроз, або як властивість об'єкта, який ризику не несе. Безпека − це процес, який потрібно забезпечувати комплексом заходів, при цьому не варто ототожнювати безпеку у загальну категорію, водночас потрібно пам'ятати, що безпека відповідає переважно на питання безпека «чого?» і безпека «яка?».

6. Зроблено висновок, що зовнішні загрози та явні небезпеки не допоможуть жодній з держав убезпечити населення своєї країни від багатьох небезпек. Для цього країни повинні співпрацювати і розвивати концепцію або стратегію забезпечення цивільної безпеки. Роль держави у забезпеченні цивільної безпеки поділено на теоретичну частину − нормативно-правове регулювання, або законність, і діяльнісну − у вигляді примусу. Констатовано, що ознака превенції притаманна і теоретичній, і діяльнісній частині сфери цивільної безпеки.

Акцентовано, що суб'єкти сфери цивільної безпеки та генетичні зв'язки структурних елементів пов'язані між собою за принципом пісочного годинника: найвпливовішим суб'єктом у сфері цивільної безпеки є держава, а генетичний зв'язок до держави як суб'єкта сфери цивільної безпеки йде від людини.

7. Окреслено структуру сфери цивільної безпеки, до якої віднесено: 1. Суб'єкти: держава; суспільство; людина. 2. Об'єкти – суспільні відносини у найбільш значимих сферах суспільного життя, зокрема духовній, соціальній, економічній, політичній. 3. Правові та неправові регулятори:

принципи та норми права, елементи звичаїв і традиції, релігійні та моральні норми. 4. Складові характеристики стану сфери цивільної безпеки: безпека−небезпека−ризик−загроза. 5. Форми, методи та способи (інструменти) забезпечення сфери цивільної безпеки: правові й неправові − законність і примус, рекомендації, заохочення, переконання, інформаційного впливу тощо.

Охарактеризовано ознаки сфери цивільної безпеки: 1. Напрям державної політики, тобто держава бере участь у формуванні сфери цивільної безпеки. 2. Невід'ємна складова національної безпеки, яку визначено в законодавстві як «захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз». 3. Включає в себе суспільні відносини (духовні, економічні, політичні, соціальні, культурні, сімейно-побутові). Для повноти визначення сфери цивільної безпеки до складових компонентів сфери цивільної безпеки запропоновано додати кіберпростір, екологічний та освітній вид суспільних відносин. 4. Стан захищеності людини від будь-яких загроз, що можуть виникати за результатами діяльності людини, суспільства чи держави. 5. Динамічна потреба в постійному оновленні форм і методів регулювання сфери цивільної безпеки. Акцентовано на поєднанні статики і динаміки у межах форм, методів, способів, що відповідають конкретному періоду. 6. Регулюється правовими, соціальними та іншими нормами. 7. Наявність оборонного комплексу в сфері цивільної безпеки, який за своєю властивістю є процесом використання зброї, присутній як елемент сфери цивільної безпеки. 8. Індекс людського розвитку: рівень розвитку та освіченості людини посідає фундаментальне місце у розумінні та досягненні максимального рівня цивільної безпеки. 9. Можлива реалізація без втручання держави. 10. Включає в себе матеріальні й процесуальні норми (синергетика).

РОЗДІЛ 3
МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД, СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ УДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ УПОВНОВАЖЕНИХ СУБ'ЄКТІВ У СФЕРІ ЦИВІЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

3.1. Міжнародно-правові стандарти організації та діяльності уповноважених суб'єктів у сфері цивільної безпеки

Цивільна безпека має важливе значення в контексті загального розвитку України та реалізації її національних інтересів. Багатоаспектність і комплексність дослідження теоретичних і практичних проблем забезпечення цивільної безпеки зробили її предметом дослідження фахівців різних напрямів діяльності, зокрема В. Абрамова, В. Богдановича, В. Горбуліна, І. Грицяка, М. Єжеєва, А. Качинського, В. Колесника, О. Копана, М. Криштановича, В. Ліпкана, В. Манжоли, В. Ортинського, М. Орищиної, Я. Пушака, В. Ребкало, О. Резник, Є. Романенко, А. Семенченка, Г. Ситника, А. Сіцінського, О. Суходолі, Є. Терещенко, В. Чалого, Л. Чекаленко, М. Флейчук, В. Франчука, М. Шевченка та ін.

Становлення теоретико-правової концепції безпеки України вимагає від учених здійснення фундаментальних досліджень цієї актуальної і важливої для практики сьогодення проблематики. Однак, зважаючи на те, що є певні наукові напрацювання та окремі наукові здобутки як вітчизняних, так і зарубіжних учених, присвячені різним проблемам системи забезпечення національної безпеки, варто зазначити, що в переважній більшості цих досліджень простежується лише постановочний аспект і залишаються значні прогалини, що стосуються формування цілісної системи знань щодо системи забезпечення національної безпеки України» [5, с. 224].

Проте наукові положення, викладені у проаналізованих нами наукових працях провідних учених, стали основою для подальшого осмислення проблем державної політики у сфері цивільної безпеки.

Поділяємо позицію тих науковців, котрі пропонують розуміти право суб'єкта на безпеку не тільки як право людини чи громадянина, а і як право інших суб'єктів права, що зумовлено, насамперед, нагальними потребами людини, соціальних груп і держави в захищеності власного існування та розвитку; потребою у збереженні життєвоважливих об'єктів і цінностей в оточуючому середовищі; поширенням й ускладненням небезпечних явищ; тощо.

Так, О. Б. Боднар пропонує визначати право людини на безпеку у вузькому розумінні як закріплену в законі систему прав (обов'язків), передбачену конституційно-правовими нормами сукупність юридичних можливостей та в широкому розумінні як комплексне, узагальнююче, інтегральне право, право на правопорядок, коли гарантуються, охороняються і захищаються права і свободи людини [47, с. 92].

Міжнародно-правові стандарти у сфері безпеки для людини поділяються на групи, які мають такі назви [302]:

- права та фундаментальні свободи людини;
- пенітенціарна система;
- правоохоронна діяльність;
- правосуддя;
- мир та розвиток;
- злочинність;
- громадянство;
- гуманітарне право;
- гендерні питання;
- боротьба з корупцією;
- інші юридичні документи;

Міцна та ефективна правова база є ядром багатогранної сфери цивільної безпеки. При цьому, національне законодавство має включати максимально можливу кількість міжнародних правових стандартів і забезпечувати наявність інструментів та механізмів їх виконання. Мова йде про базове законодавство з прав і фундаментальних свобод людини, міжнародне гуманітарне і кримінальне право, а також, антикорупційне законодавство, механізм нагляду, моніторингу та оцінки. Підхід до міжнародних правових стандартів має бути інклюзивним і відкритим. При цьому важливо враховувати локальну ситуацію держави та обставини, у яких вона перебуває (війна, збройний конфлікт і т. ін), адже закони не можна просто скопіювати. Для того, щоб законодавство про сферу безпеки було ефективним не тільки загалом, а й у конкретній ситуації, необхідні стратегічне мислення і планування, супроводження низкою коригувальних механізмів, які включають санкції, заборони і дієздатну судову систему. Окрім цього, важливе значення для виявлення, усунення та попередження зловживань мають механізми інформування та скарг, що є одним з інструментів, за допомогою яких держави, організації та окремі особи – цивільні можуть звернутися для захисту своїх прав і свобод.

Базові міжнародно-правові стандарти, які впливають на сферу безпеки, зокрема і на сферу цивільної безпеки, поділяються на категорії сфер застосування.

Категорія 1. Права та свободи людини. Ця категорія є однією з найбільших кількісних за сукупністю міжнародно-правових стандартів, до яких належать:

Загальна декларація прав людини, схвалена Генеральною асамблеєю ООН в грудні 1948 року, розроблена представниками з різним правовим і культурним походженням регіонів світу, як загальний стандарт досягнень для всіх народів і всіх націй. У документі вперше викладено основні права людини, які підлягають універсальному захисту. Загальновідомо понад сімдесят договорів з прав людини, які застосовуються сьогодні на постійній

основі на глобальному та регіональному рівнях і містять посилання у своїх преамбулах на Загальну декларацію прав людини як первинне джерело. ЇЇ ж власна преамбула завершується проголошенням «Загальної декларації прав людини загальним стандартом досягнення для всіх народів і всіх націй…» [352].

Статут Організації Об'єднаних Націй − міжнародна угода, що засновує міжнародну організацію ООН; підписаний 26 червня 1945 року в Сан-Франциско на заключному засіданні Конференції Об'єднаних Націй зі створення Міжнародної Організації п'ятдесятьма державами [277]. Документ кодифікує основні принципи міжнародних відносин − від суверенної рівності держав до заборони застосування сили в міжнародних відносинах [350].

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966) та факультативні протоколи до нього:

Перший факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (1966) визначає, що поправки набирають чинності, коли вони будуть затверджені Генеральною Асамблеєю Оганізації Об'єднаних Націй і прийняті більшістю у дві третини держав-учасниць цього Протоколу відповідно до їхніх конституційних процедур. З набранням поправками чинності, вони стають обов'язковими для тих держав-учасниць, які їх прийняли, інші держави-учасниці все ще зобов'язані дотримуватись положень цього Протоколу та будь-яких попередніх поправок, які вони прийняли [342].

У Другому факультативному протоколі до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (1989) мова йде про скасування смертної кари, що сприяє підвищенню людської гідності та поступальному розвитку прав людини й прогрес у реалізації права на життя [346].

Факультативний протокол (2008) [343] та Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966). У преамбулі документа йдеться, що «визнання притаманної гідності та рівних і невід'ємних прав усіх членів людської сім'ї є основою свободи, справедливості та миру; ідеал

вільних людей, які користуються свободою від страху та потреби, може бути досягнутий лише за умови створення умов, за яких кожен може користуватися своїми економічними, соціальними та культурними правами, а також своїми громадянськими і політичними правами; сприяти загальній повазі та дотриманню прав і свобод людини; усвідомлюючи, що особа, яка має обов'язки перед іншими особами та спільнотою, до якої вона належить, несе відповідальність прагнути до заохочення та дотримання прав, визнаних у цьому Пакті» [334].

Закріплені у Міжнародній конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (1965) положення визначають, що будь-яка доктрина переваги, заснована на расовій диференціації, є науково хибною, морально засудженою, соціально несправедливою та небезпечною, і що ні в теорії, ні на практиці немає виправдання расовій дискримінації. Дискримінація між людьми за ознакою раси, кольору шкіри чи етнічного походження є перешкодою для дружніх і мирних відносин між націями й здатна порушити мир і безпеку між народами та гармонію людей, які живуть пліч-о-пліч навіть у межах однієї і тієї самої держави. Існування расових бар'єрів суперечить ідеалам будь-якого людського суспільства. При цьому расова дискримінація, яка спостерігається в деяких регіонах світу, і політика уряду, заснована на расовій перевазі або нетерпимості, як-от політика апартеїду, сегрегації чи сепарації, є негативними явищами, з якими необхідно боротися [333].

Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації жінок (1979), до якої упродовж десяти років долучилися майже сто держав, з-поміж міжнародних договорів з прав людини посідає важливе місце в тому, щоб привернути увагу жіночої частини людства до проблем прав людини. Сам документ став кульмінацією більш ніж тридцятирічної роботи Комісії ООН зі статусу жінок, органу, створеного в 1946 р. для моніторингу становища жінок і захисту їхніх прав. Робота комісії відіграла важливу роль у висвітленні всіх сфер, у яких жінкам відмовляють у рівності з чоловіками. При цьому в документі приділено велику увагу найважливішій проблемі жінок, а саме

їхнім репродуктивним правам. Преамбула задає тон, стверджуючи, що «роль жінки в продовженні роду не повинна бути підставою для дискримінації» та закликає до правильного розуміння материнства як соціальної функції [320].

Факультативний протокол до Конвенції про ліквідацію дискримінації стосовно жінок (1999) закликає держави, які ще не ратифікували Конвенцію або не приєдналися до неї, зробити це якомога швидше [340].

Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження та покарання (1984), у якій йдеться про визнання рівних і невід'ємних прав усіх членів людської родини, що є основою свободи, справедливості та миру у світі. При цьому «катування» визначено як «будь-яку дію, за допомогою якої особі навмисно завдано тяжкого бою чи страждання, фізичного чи психологічного, з такими цілями, як отримання від неї чи від третьої особи інформації чи зізнання, покарання за вчинок, який він чи третя особа вчинили чи підозрюються у вчиненні, або залякування чи примусу до нього чи третьої особи, або з будь-якої причини, заснованої на будь-якому виді дискримінації, коли такий біль чи страждання завдано за спонуканням чи за згодою чи погодженням державної посадової особи чи іншої особи, яка виконує службові обов'язки» [319].

Факультативний протокол до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження та покарання (2002), у якому йде мова про необхідність додаткових заходів та посилення захисту осіб, позбавлених волі, від катувань та інших жорстоких випадків, нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження чи покарання, зобов'язавши кожну державу-учасницю уникати таких негативних явищ на будь-якій території, що знаходиться під їхніми юрисдикціями [339].

Конвенція про права дитини (1989) отримала найбільш широке міжнародне визнання серед усіх документів з прав людини, її ратифікували всі держави світу, за винятком двох. Конвенція поєднує в одному документі весь спектр прав людини, що стосуються дітей, – громадянських, політичних,

економічних, соціальних і культурних прав. Держави-учасниці вживають всіх необхідних заходів для забезпечення захисту дитини від усіх форм дискримінації або покарання на підставі статусу, діяльності, висловлюваних поглядів чи переконань дитини, батьків дитини, законних опікунів чи інших членів сім'ї [100]. Будучи впевненими, що сім'я, як основна група суспільства і природне середовище зростання та благополуччя всіх її членів, особливо дітей, повинна отримувати необхідний захист і допомогу, щоб вона могла повною мірою виконувати свої обов'язки в суспільстві та бути вихована в дусі ідеалів, проголошених Статутом Організації Об'єднаних Націй, зокрема, у дусі миру, гідності, толерантності, свободи, рівності та солідарності. Зростати в сімейному оточенні, в атмосфері щастя, любові та розуміння. Як зазначено в Декларації прав дитини, «дитина через свою фізичну та психічну незрілість потребує особливих гарантій та піклування, включаючи відповідний правовий захист, як до, так і після народження» [321].

У Факультативному протоколі до Конвенції про права дитини щодо втягування дітей у збройний конфлікт (2000) зазначено стурбованість шкідливим і поширеним впливом збройного конфлікту на дітей і довгостроковими наслідками, які він має для міцного миру, безпеки та розвитку. Документ засуджує напади на дітей у ситуаціях збройного конфлікту та прямих нападів на об'єкти, які охороняються міжнародним правом, включаючи місця, де зазвичай багато дітей, такі як школи та лікарні. Відзначаються прийняття Римського статуту Міжнародного кримінального суду, зокрема включення до нього як військового злочинного призову, або залучення дітей у віці до 15 років чи використання їх для активної участі у бойових діях на міжнародному рівні збройного конфлікту. Засуджується з найсерйознішим занепокоєнням вербування, навчання та використання дітей у військових діях у межах і за межами національних кордонів збройними групами, відмінними від збройних сил держави, і визнаючи відповідальність тих, хто вербує, навчає та використовує дітей у цьому відношенні [341].

Міжнародна конвенція про захист осіб від примусового зникнення (2006), посилаючись на Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права та інші відповідні міжнародні документи в галузі прав людини, гуманітарного права та міжнародного кримінального права, а також Декларацію про захист осіб від насильницьких зникнень, прийняту Генеральною Асамблеєю ООН у резолюції 47/133 від 18 грудня 1992 року, рішуче закликає запобігати насильницьким зникненням і боротися з безкарністю за злочини насильницького зникнення [332].

Міжнародна конвенція про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням і навчанням найманців підтверджує цілі та принципи, закріплені в Статуті ООН і Декларації про принципи міжнародного права щодо дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН. Акцентується на вербуванні, використанні, фінансуванні та навчанні найманців для діяльності, яка порушує принципи міжнародного права, такі як суверенної рівності, політичної незалежності, територіальної цілісності держав і самовизначення народів. Виказується переконання у необхідності розвитку та зміцнення міжнародного співробітництва між державами для запобігання, переслідування та покарання за такі злочини та висловлюється занепокоєння з приводу нової незаконної міжнародної діяльності, яка пов’язує наркоторговців і найманців у вчиненні насильницьких дій, що підривають конституційний лад держав. Висловлюється переконання, що прийняття конвенції проти вербування, використання, фінансування та навчання найманців сприятиме викоріненню цієї підлої діяльності, а питання не врегульовані конвенцією, мають регулюватися нормами та принципами міжнародного права [331].

Конвенцією про рівну винагороду (1951 № 100) ухвалено рішення про прийняття окремих пропозицій щодо принципу рівної оплати праці чоловіків і жінок за рівноцінну працю. Цей принцип може застосовуватися за допомогою національних законів або нормативних актів, законодавчо

встановленого механізму визначення заробітної плати, колективних договорів між роботодавцями та працівниками або поєднання цих різних засобів. При цьому термін «оплата праці» включає звичну, основну або мінімальну заробітну плату чи оклад і будь-які додаткові винагороди, які безпосередньо чи опосередковано виплачуються роботодавцем працівникові у грошовому еквіваленті чи у натуральній формі та виникають у зв'язку з роботою працівника. Зазначений термін відноситься до ставок винагороди, встановлених без дискримінації за статтю [328].

Конвенція про дискримінацію в галузі праці та занять (1958 № 111) бере до уваги, що Філадельфійська декларація підтверджує, що всі люди, незалежно від раси, віросповідання чи статі, мають право досягати свого матеріального добробуту та свого духовного розвитку в умовах свободи та гідності, економічної безпеки та рівних можливостей, і враховуючи, що дискримінація є порушенням прав, проголошених Загальною декларацією прав людини, прийняли зазначений документ у сфері зайнятості та занять [327].

У Декларації про раси та расові зобов'язання зазначено, що пам'ятаючи про процес деколонізації та інші історичні зміни, через які більшість народів, які раніше перебували під чужим правлінням, повернули свій суверенітет, зробивши міжнародне співтовариство універсальним і різноманітним цілим, створено нові можливості для викорінення лиха расизму та припинення його одіозних проявів у всіх аспектах соціально-політичного життя як на національному, так і міжнародному рівні. Істотна єдність людського роду, і, відповідно, фундаментальна рівність усіх людей і всіх народів, визнані в найвищих виразах філософії, моралі та релігії, відображають ідеал, до якого сьогодні зближуються етика і наука. Переконані, що всі народи і всі людські групи, незалежно від їх складу або етнічного походження, відповідно до своєї геніальності роблять свій внесок у прогрес цивілізацій і культур, які у своїй множинності та в результаті їхнього взаємопроникнення становлять спільне надбання людства [323].

Протокол про створення Комісії з примирення та добрих послуг, яка буде відповідальною за вирішення будь-яких спорів, які можуть виникнути між державами-учасницями Конвенції проти дискримінації в освіті. У протоколі йдеться про бажання сприяти реалізації Конвенції, враховуючи, що для цієї мети важливо створити Комісію з примирення та добрих послуг, яка буде відповідати за досягнення мирного врегулювання будь-яких спорів, які можуть виникнути між державами-учасницями Конвенції щодо її застосування та тлумачення [345].

Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на основі релігії чи переконань: беручи до уваги, що ігнорування та порушення прав людини та основних свобод, зокрема права на свободу думки, совісті, релігії чи будь-яких переконань, прямо чи опосередковано принесло людству війни та великі страждання, особливо там, де вони слугують засобами іноземного втручання у внутрішні справи інших держав і розпалюють ненависть між народами і державами, а також те, що релігія чи переконання для кожного, хто їх сповідує, є одним із основоположних елементів його концепції життя, і що свобода релігії чи переконань має повністю поважатися та гарантуватися. Сприяти розумінню, терпимості та повазі у питаннях, що стосуються свободи релігії чи переконань, досягненню цілей миру в усьому світі, соціальної справедливості та дружби між народами й ліквідації ідеологій чи практики колоніалізму і расової дискримінації [324].

Всесвітня конференція проти расизму (Дурбанська декларація і Програма дій) (2001), черпаючи натхнення в героїчній боротьбі народу Південної Африки проти інституціоналізованої системи апартеїду, а також задля рівності й справедливості, демократії, розвитку, верховенства права та поваги до прав людини, нагадуючи в цьому контексті про важливий внесок у цю боротьбу міжнародного співтовариства і, зокрема, ключову роль народів і урядів Африки, а також відзначаючи важливу роль, яку відіграють різні суб’єкти цивільного суспільства, включаючи неурядові організації, брати участь у цій боротьбі та в постійних зусиллях для боротьби з расизмом,

расовою дискримінацією, ксенофобією та пов’язаною з ними нетерпимістю, нагадуючи, що Віденська декларація та Програма дій, прийняті світом, і Всесвітню конференцію з прав людини (1993), закликає до швидкої та повної ліквідації усіх форм расизму, расової дискримінації, ксенофобії та пов’язаної з ними нетерпимості у світі [338].

Декларація про захист жінок і дітей при надзвичайних обставинах та під час збройних конфліктів закликає до суворого дотримання всіма державами-членами наступних положень:

1. Напади та бомбардування цивільного населення, що завдає незлічених страждань, особливо жінкам і дітям, які є найбільш уразливими членами суспільства, забороняються, такі дії засуджуються.

2. Застосування хімічної та бактеріологічної зброї під час військових дій є одним з найбільш грубих порушень Женевського протоколу 1925 року, Женевських конвенцій 1949 року та принципів міжнародного гуманітарного права й завдає великих втрат цивільному населенню, у тому числі беззахисним жінкам і дітям, і будуть суворо засуджені.

3. Усі держави повністю дотримуються своїх зобов’язань згідно з Женевським протоколом 1925 року та Женевськими конвенціями 1949 року, а також іншими інструментами міжнародного права щодо дотримання прав людини під час збройних конфліктів, які пропонують важливі гарантії захисту жінок і дітей.

4. Держави, які беруть участь у збройних конфліктах, військових операціях на чужих територіях або військових операціях на територіях, які все ще перебувають під колоніальним пануванням, докладуть усіх зусиль, щоб захистити жінок і дітей від спустошливої війни. Необхідно вжити всіх необхідних заходів для забезпечення заборони переслідування, катування, покарання, принижуючого гідність поводження та насильства, особливо щодо тієї частини цивільного населення, яка складається з жінок і дітей.

5. Розглядаються всі форми репресій, жорстокого й нелюдського поводження з жінками та дітьми, включаючи ув'язнення, тортури, розстріли,

масові арешти, колективні покарання, руйнування помешкань і примусове виселення, вчинені воюючими сторонами під час військових дій або на окупованих територіях.

Жінки та діти, які належать до цивільного населення та опинилися в умовах надзвичайної ситуації й збройного конфлікту в боротьбі за мир, самовизначення, національне визволення та незалежність, або які проживають на окупованих територіях, не можуть бути позбавлені притулку, їжі, медичної допомоги. Допомога чи інші невід'ємні права забезпечуються відповідно до положень Загальної декларації прав людини, Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права, Декларації прав дитини чи інших документів міжнародного права [326].

Декларація про усунення насильства проти жінок визнає нагальну потребу в універсальному застосуванні до жінок прав і принципів щодо рівності, безпеки, свободи, цілісності та гідності всіх людей, а також, що ефективне впровадження цієї Конвенції спільно з Декларацією про ліквідацію насильства щодо жінок зміцнить і доповнить негативний процес у сфері насильства проти жінок. Адже насильство щодо жінок є проявом історично нерівних відносин влади між чоловіками та жінками, які призвели до домінування та дискримінації жінок з боку чоловіків і до перешкоджання повному розвитку жінок, а можливості жінок досягти юридичної, соціальної, політичної та економічної рівності в суспільстві тривалий час були обмежені. Саме ж «насильство» відповідно до положень цієї Декларації розуміється як: «фізичне, сексуальне, та психологічне… яке має місце в сім'ї, включаючи побиття, сексуальне насильство над дітьми жіночої статі в сім'ї, насильство, пов'язане з приданим, зґвалтування подружжям, каліцтво жіночих статевих органів та інші традиційні практики, що завдають шкоди жінкам, позашлюбне насильство та насильство, пов'язане з експлуатацією… яке має місце серед населення, включаючи зґвалтування, сексуальне насильство,

сексуальні домагання та залякування на роботі, в навчальних закладах та інших місцях, торгівлю жінками та примусову проституцію [325].

Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями (Правила Нельсона Мандели). Відповідно до положень Мінімальних стандартних правил в'язні (засуджені) мають право:

− на окреме ліжко відповідно до національних чи місцевих норм, а також забезпечення окремими постільними речами;

− на якісне триразове харчування їжею, достатньо калорійною для підтримання його здоров'я і сил;

− на своєчасне надання медичної допомоги та у разі необхідності − забезпечення його належним лікуванням;

− на виплату компенсацій у зв'язку з каліцтвом, отриманим на виробництві, або професійного захворювання;

− на нормований робочий день, відповідно до національного законодавства та забезпечення права на відпочинок;

− на пільги, які передбачені кримінально-виконавчим законодавством окремої держави (на умовно-дострокове звільнення, звільнення від покарання у зв'язку з хворобою тощо);

− на повагу до честі та гідності, недопускання застосування до них жорстких, нелюдських або принизливих видів покарання за дисциплінарні проступки;

− на вільний доступ до інформації, яка стосується його прав та обов'язків, роз'яснення порядку подання скарг на дії (бездіяльність) працівників виправного закладу до вищих органів;

− на задоволення своїх релігійних потреб;

− на негайне інформування членів своєї сім'ї про своє ув'язнення або переведення в інший заклад [149].

Жіночі установи повинні мати особливі приміщення для догляду за вагітними жінками і породіллями.

Умови тримання осіб, засуджених до позбавлення волі, не повинні:

− додатково призводити до обмежень, зумовлених фактом ізоляції;

− обмежувати права і свободи людини і громадянина.

Таким чином, Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями становлять міжнародно-правовий інститут захисту прав людини, засудженої до позбавлення волі, як елемент єдиної системи міжнародного кримінально-виконавчого права [149].

Підводячи проміжні висновки, варто зазначити, що міжнародно-правові стандарти в сучасній міжнародній практиці є основою для формування національного законодавства, зокрема мова йде про національні стандарти, запровадження й правове регулювання яких відбувається як на законодавчому, так і підзаконному рівнях.

Процес становлення міжнародно-правових стандартів організації та діяльності уповноважених суб'єктів у сфері цивільної безпеки пов'язаний з розробкою та ухваленням міжнародних актів універсального характеру, у яких питання цивільної безпеки були стандартизовані через відповідні форми та механізми.

Наступною групою нормативних актів міжнародної стандартизації є так звана група, яка має назву «Пенітенціарна система». До вказаної групи входять сім документів, а саме:

Основні принципи поводження з ув'язненими.

Сукупність принципів захисту всіх осіб, які зазнали будь-якої форми затримання чи ув'язнення.

Правила ООН, що стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених волі.

Декларація про захист усіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження та покарання.

Принципи медичної етики, пов'язані з роллю працівників охорони здоров'я, особливо лікарів, у захисті ув'язнених або затриманих осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження та покарання.

Принципи ефективного розслідування та документування катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження та покарання.

Запобіжники, що гарантують захист прав осіб, яким загрожує смертна кара.

Третьою групою міжнародно-правових стандартів є «Правоохоронна діяльність», яка включає два документи: Кодекс поведінки правоохоронців [318] та Основні принципи застосування сили і вогнепальної зброї правоохоронцями [317].

Варто зазначити, що загальний стан правоохоронної діяльності, її підпорядкування прийнятим Україною в межах міжнародного співтовариства правилам і зобов'язаннями визначають загальновизнані принципи і норми міжнародного права та міжнародні договори, що підпорядковані принципу сумлінного виконання міжнародних зобов'язань.

Наступною групою є «Правосуддя». До складу правових норм у цій групі належать такі документи:

Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй у відношенні заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням (Токійські правила).

Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила).

Настанови з поводження з дітьми у системі кримінальної юстиції.

Керівні принципи ООН щодо попередження злочинності серед неповнолітніх (Ер-Ріядські керівні принципи).

Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою.

Основні принципи незалежності судових органів.

Основні принципи ролі адвокатів.

Настанови щодо ролі прокурорів.

Принципи ефективного попередження та розслідування позасудових, свавільних і швидких страт.

Декларація про захист усіх осіб від примусового зникнення.

Основні принципи і керівні положення, що стосуються права на правовий захист і відшкодування збитку.

Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від примусового зникнення.

Правила ООН щодо поводження з жінками-ув'язненими і заходів покарання, не пов'язаних з позбавленням волі, для правопорушниць (Бангкокські правила).

Оновлений комплекс принципів підтримки та захисту прав людини через заходи боротьби з безкарністю.

Зважаючи на зобов'язання України як суб'єкта міжнародного права захищати права людини, роль міжнародно-правових стандартів у сфері цивільного захисту при здійсненні правосуддя є вкрай важливою. Упровадження сучасних європейських принципів правосуддя передбачає застосування норм міжнародного права, імплементованих у національне законодавство.

До групи нормативних актів «Мир та розвиток» віднесено:

Декларацію про право народів на мир.

Декларацію про право на розвиток.

Принципи статусу національних інститутів (Паризькі принципи).

Декларацію про права та обов'язки осіб, груп і органів суспільства заохочувати та захищати загальновизнані права та фундаментальні свободи людини.

Декларацію ООН щодо освіти та навчання у галузі прав людини.

Група під назвою «Злочинність» міжнародно-правовим стандартом визначає один документ − Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності.

Міжнародно-правові стандарти групи «громадянство» регулюються:

Конвенцією про скорочення безгромадянства.

Конвенцією про статус апатридів.

Конвенцією про статус біженців.

Протоколом щодо статусу біженців.

Декларацією прав людини для осіб, що не є громадянами країни, де вони проживають.

Група з питань «гуманітарне право» включає до свого складу:

Конвенцію про запобігання злочину геноциду та покарання за нього.

Конвенцію про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства.

Принципи міжнародного співробітництва при виявленні, арешті, видачі та покаранні осіб, винних у військових злочинах і злочинах проти людства.

Статут Міжнародного трибуналу по колишній Югославії.

Статут Міжнародного трибуналу по Руанді.

Римський статут Міжнародного кримінального суду.

Женевську конвенцію про поводження з військовополоненими.

Женевську конвенцію про захист цивільного населення під час війни.

Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I).

Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв неміжнародних збройних конфліктів (Протокол II).

Основою забезпечення гендерної рівності та сталого розвитку суспільства є поєднання політики гендерного інтегрування в усіх сферах життя і за всіма напрямами суспільного розвитку [186].

Гендерні питання регулюються низкою міжнародних актів, як то.

ОЕСР, Реформування та керівництво сферою безпеки: Поліція і добрі практики, DCD/DAC (2003)30/REV3.

ОЕСР, Серія настанов та довідкових матеріалів Комітету допомоги розвитку: Реформування та керівництво системою безпеки (2005).

Комісія Європейських співтовариств, Повідомлення Комісії для Ради Європейського парламенту: Концепція підтримки Європейськими співтовариствами реформування сфери безпеки (2006).

Рада ЄС, Висновки Ради щодо заохочення гендерної рівності та гендерного залучення при врегулювання криз (2006).

Рада безпеки ООН (РБ ООН), заява голови Ради безпеки ООН (S/PRST/2007/3).

Генеральна асамблея ООН і РБ ООН, «Забезпечення миру та розвитку: роль Організації Об'єднаних Націй у підтримці реформування сфери безпеки», доповідь Генерального секретаря, A/62/659–S/2008/39.

Четверта всесвітня конференція зі становища жінок, Пекінська декларація і платформа дій A/CONF.177/20 та A/CONF.177/20/Add.1

Віндхукська декларація і Намібійський план дій з забезпечення інтегрування гендерної проблематики при проведенні багатокомпонентних операцій на підтримку миру (S/2000/693).

Резолюція РБ ООН 1325 «Жінки, мир і безпека» (S/RES/1325).

Резолюція РБ ООН 1674, S/RES/1674 (2006).

Резолюція РБ ООН 1820 «Жінки, мир і безпека» (S/RES/1820).

Резолюція РБ ООН 1888 «Жінки, мир і безпека» (S/RES/1888).

Резолюція РБ ООН 1889 «Жінки, мир і безпека» (S/RES/1889).

РБ ООН, «Жінки, мир і безпека», доповідь Генерального секретаря (S/2010/498).

РБ ООН, заява голови Ради безпеки, S/PRST/2010/22.

РБ ООН 1960 «Жінки, мир і безпека» (S/RES/1960).

Резолюція Європейського парламенту про участь жінок у мирному вирішенні конфліктів (2000/2025(INI)).

Парламентська асамблея Ради Європи, Попередження та вирішення конфліктів: роль жінок, Резолюція 1385.

Європейська комісія, Повідомлення Комісії для Ради, Європейського парламенту, Європейського соціально-економічного комітету та Комітету регіонів «До реакції ЄС на ситуації вразливості», COM(2007) 643 final.

Рада ЄС і Європейська комісія, Комплексний підхід до виконання ЄС резолюцій Ради безпеки ООН 1325 та 1820 «Жінки, мир і безпека».

Секретаріат Ради, Виконання резолюції РБ ООН 1325, підсиленої резолюцією РБ ООН 1820, у контексті ЄПБО.

Європейський парламент, Резолюція з гендерного залучення у зовнішніх відносинах ЄС та побудові миру/державотворенні, 2008/2198(INI).

Генеральний секретаріат Ради ЄС, Індикатори комплексного підходу до виконання ЄС резолюцій Ради безпеки ООН 1325 і 1820 «Жінки, мир і безпека», 11948/10.

Організація з безпеки та співробітництва у Європі (ОБСЄ), План дій ОБСЄ з підтримки гендерної рівності (MC.DEC/14/04).

Організація Північноатлантичного Договору (НАТО), Директива штабу двох стратегічних командувань BiSC 40-1, урахування резолюції РБ ООН 1325 і гендерних перспектив у командній структурі НАТО, включаючи заходи захисту під час збройного конфлікту.

Міжпарламентський Союз, Резолюція, яким чином парламенти можуть і повинні забезпечувати ефективні шляхи боротьби з насильством над жінками в усіх сферах.

Відтак, рівність – це забезпечення однакових можливостей доступу до державних гарантій для всіх громадян незалежно від статі, віку, інвалідності, місця проживання, раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, мовних, належності до маломобільних груп або інших ознак [186].

Підсумовуючи, зазначимо, що сьогодні одним з найбільш пріоритетних завдань реалізації державної гендерної політики в Україні є впровадження у національне законодавство основних міжнародних стандартів і норм [312].

До міжнародних стандартів боротьби з корупцією віднесено:

Конвенцію ООН проти корупції.

Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності.

Документ Монтре про відповідні міжнародно-правові зобов'язання і добрі практики для держав щодо функціонування приватних воєнних і охоронних компаній під час збройного конфлікту (Генеральна асамблея ООН і Міжнародний комітет Червоного хреста).

Резолюцію Генеральної асамблеї 51/59: Міжнародний кодекс поведінки державних посадових осіб.

Кримінальну конвенцію Ради Європи проти корупції.

Цивільну конвенцію Ради Європи проти корупції.

Конвенцію Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом.

Резолюцію Ради Європи (97) 24 про двадцять керівних принципів боротьби з корупцією.

Конвенцію Ради Європи про доступ до офіційних документів.

Рекомендацію Ради Європи Rec (2002)10.

Конвенцію ЄС про боротьбу з корупцією серед посадових осіб Європейських співтовариств або посадових осіб держав-членів ЄС.

Конвенцію ЄС про захист фінансових інтересів Європейських співтовариств.

Європейську конвенцію про видачу правопорушників.

Кодекс поведінки ОБСЄ щодо військово-політичних аспектів безпеки.

Конвенцію ОЕСР про боротьбу проти підкупу іноземних посадових осіб у міжнародних ділових операціях, 1997.

Рекомендацію ОЕСР про подальшу боротьбу проти підкупу іноземних посадових осіб, 2009.

Настанови ОЕСР з доброї практики внутрішнього контролю, етики та виконання, 2010.

Кращі практики прозорості бюджетів ОЕСР, 2002.

Кодекс належної практики забезпечення фінансової прозорості (Міжнародний валютний фонд).

Міжамериканську конвенцію проти корупції.

Конвенцію Африканського Союзу з попередження і боротьби з корупцією.

Міжнародні стандарти вищих органів фінансового контролю INTOSAI.

Лімську декларацію керівних принципів аудиту INTOSAI.

Керівні принципи внутрішнього контролю в державному секторі INTOSAI.

Кодекс етики INTOSAI.

Резолюцію про співпрацю та спільну відповідальність у глобальній боротьбі з організованою злочинністю, зокрема, контрабандою наркотиків, зброї, торгівлею людьми та транскордонним тероризмом (Міжпарламентський Союз).

Група «інші юридичні документи» містить такі міжнародно-правові стандарти, як:

Європейська конвенція з прав людини (ECHR, 1950).

Американська конвенція з прав людини (IACHR, 1969).

Африканська хартія прав людини і народів (ACHPR, 1981).

OECD (2005) Security Sector Reform and Governance: Policy and Good practice.

OECD-DAC Handbook on Security Sector Reform: Supporting Security and Justice.

Група «інструменти» містить посилання на електронні ресурси Женевського центру управління сектором безпеки на їхньому сайті https://www.dcaf.ch/, які мають назви:

DCAF (2011) Legislating for the Security Sector Toolkit: Understanding Military Justice.

DCAF (2011) Legislating for the Security Sector Toolkit: Principles Governing the Administration of Justice through Military Tribunals.

DCAF (2011) Legislating for the Security Sector Toolkit: The South African Military Discipline Supplementary Measures Act.

DCAF (2011) Legislating for the Security Sector Toolkit: The Colombian Military Criminal Code.

DCAF (2015), Training Manual on Police Integrity.

DCAF (2012), Toolkit on Police Integrity.

DCAF (2011), Legislating for the Security Sector Toolkit: The European Code of Police Ethics.

DCAF (2011), Legislating for the Security Sector Toolkit: 10 Basic Human Rights Standards for Law Enforcement Officials.

DCAF (2011), Legislating for the Security Sector Toolkit: Police Legislation Model: The Swedish Police Act.

DCAF (2011), Legislating for the Security Sector Toolkit: Police Legislation Model: The Japanese Police Law and The Police Duties Execution Law.

DCAF (2011), Legislating for the Security Sector Toolkit: Police Legislation Model: Republic of South Africa Police Service Act 68, 1995.

DCAF (2009), Legislating for the Security Sector Toolkit: International Police Standards guidebook on Democratic Policing.

OHCHR (1997), International Human Rights Standards for Law Enforcement: A Pocket Book on Human Rights for the Police.

DCAF (2015), Legislating for the Security Sector Toolkit: International Standards for Financial Oversight in the Security Sector.

Ганс Борн, Ейдан Уіллз (2012) Нагляд за діяльністю розвідувальних служб: практичний посібник.

DCAF (2011), Збірник практичних рекомендацій – Правові норми для сектору безпеки. Посібник: Розуміння підзвітності розвідки.

DCAF (2011), Legislating for the Security Sector Toolkit: Compilation of Good Practices for Intelligence Agencies and their Oversight.

DCAF (2011), Legislating for the Security Sector Toolkit: The Canadian Security Intelligence Service Act.

DCAF (2011), Legislating for the Security Sector Toolkit: The Netherlands Intelligence and Security Services Act.

DCAF (2011), Legislating for the Security Sector Toolkit: The Argentinian National Intelligence Law.

Ханс Борн, Ієн Лей (2005) Підзвітність спецслужб: Правові норми, досвід і рекомендації.

DCAF, NATO (2015) Контроль та керівництво: Парламенти та управління в секторі безпеки.

Hans Born (2015) Парламентський контроль за сферою безпеки.

DCAF (2015) Financial Oversight of the Security Sector a Toolkit for Trainers.

Council of Europe Commissioner for Human Rights (2015), Issue Paper on Democratic and Effective Oversight of National Security Services.

Ганс Борн, Ейдан Уіллз (2012) Нагляд за діяльністю розвідувальних служб: практичний посібник.

DCAF, UNDP (2008) Гражданский контроль над сектором безопасности. Пособие для организаций гражданского общества.

Ханс Борн, Ієн Лей (2005) Підзвітність спецслужб: Правові норми, досвід і рекомендації.

Консультативна група DCAF у секторі міжнародної безпеки (ISSAT) надає практичну підтримку міжнародній спільноті у покращенні безпеки та правосуддя в постраждалих від конфлікту та нестабільних державах. ISSAT співпрацює з групою держав-членів та інституцій для розробки та просування ефективних практик і принципів реформування системи безпеки та правосуддя, допомагаючи членам нарощувати свій потенціал, підвищувати ефективність і якість програм реформування сектору безпеки, а також сприяти координації та узгодженості міжнародної допомоги для процесів реформування сектору безпеки, керованих державою [322].

1. NATO-DCAF, (2010). Виховання доброчесності та боротьба з корупцією в оборонному секторі. Збірник прикладів (компендіум) позитивного досвіду [322].

2. «OECD, UNODC, The World Bank, (2013), Anti-corruption ethics and compliance Handbook for Business2».

3. «OECD (2010), Good Practice Guidance on Internal Controls, Ethics and Compliance».

4. «OECD (2008), OECD Glossaries. Corruption. A glossary of international standards in criminal law».

5. «European Partners against Corruption, European contact point network against corruption (2011), Anti-Corruption Authority Standards».

Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) − міжнародна організація, яка працює над розробкою кращої політики для кращого життя. Разом з урядами, політиками та громадянами працює над встановленням міжнародних стандартів, що ґрунтуються на фактах, і пошуках рішень для низки соціальних, економічних та екологічних проблем. Від покращення економічних показників і створення робочих місць до сприяння якісної освіти та боротьби з міжнародними ухиленнями від сплати податків, надає унікальний форум і центр знань для даних і аналізу, обміну досвідом, передового досвіду та консультацій щодо державної політики та встановлення міжнародних стандартів [348].

Підсумовуючи викладене у підрозділі, акцентуємо увагу на тому, що процес становлення міжнародно-правових стандартів організації та діяльності уповноважених суб’єктів у сфері цивільної безпеки пов’язаний з розробкою та ухваленням міжнародних актів універсального характеру, у яких питання цивільної безпеки були стандартизовані через відповідні форми та механізми.

Механізм утворення міжнародно-правових стандартів організації та діяльності уповноважених суб’єктів у сфері цивільної безпеки у своєму розвитку пройшов два головних етапи:

1) колективне усвідомлення важливості міжнародно-правових стандартів організації та діяльності уповноважених суб'єктів у сфері цивільної безпеки;

2) юридичне закріплення міжнародно-правових стандартів організації та діяльності уповноважених суб'єктів у сфері цивільної безпеки.

Забезпечення міжнародно-правових стандартів організації та діяльності уповноважених суб'єктів у сфері цивільної безпеки реалізується через:

а) контрольну діяльність міжнародних органів у сфері цивільного захисту;

б) імплементацію міжнародно-правових стандартів організації та діяльності уповноважених суб'єктів у сфері цивільної безпеки в національне законодавство.

Інституційний контрольний механізм щодо реалізації міжнародно-правових стандартів організації та діяльності уповноважених суб'єктів у сфері цивільної безпеки має універсальний та регіональний вимір.

Міжнародно-правові стандарти в сучасній міжнародній практиці є основою для формування національного законодавства, зокрема мова йде про національні стандарти, запровадження й правове регулювання яких відбувається як на законодавчому, так і підзаконному рівнях.

Варто зазначити, що загальний стан правоохоронної діяльності, її підпорядкування прийнятим Україною в межах міжнародного співтовариства правилам і зобов'язаннями визначають загальновизнані принципи і норми міжнародного права та міжнародні договори, що підпорядковані принципу сумлінного виконання міжнародних зобов'язань.

Зважаючи на зобов'язання України як суб'єкта міжнародного права захищати права людини, роль міжнародно-правових стандартів у сфері цивільного захисту при здійсненні правосуддя є вкрай важливою. Упровадження сучасних європейських принципів правосуддя передбачає застосування норм міжнародного права, імплементованих у національне законодавство.

Основою забезпечення гендерної рівності та сталого розвитку суспільства є поєднання політики гендерного інтегрування в усіх сферах життя і за всіма напрямами суспільного розвитку.

Отже, наведений перелік міжнародно-правових стандартів достатньо повно відображає основні напрями міжнародного регулювання сфери цивільної безпеки. Важливими елементом механізму застосування зазначених у підрозділі міжнародно-правових стандартів є діяльність міжнародних органів у напрямі забезпечення цивільної безпеки.

Виходячи з міжнародно-правових стандартів забезпечення цивільної безпеки, держава покладає на себе зобов'язання не вживати дій, що сприяють виникненню загрози безпеці людини; намагатися створити сприятливі умови для реалізації прав всіх і кожного.

3.2 Досвід трансформації правових засад організації та діяльності уповноважених суб'єктів у сфері цивільної безпеки країн Східної Європи в процесі євроінтеграції та можливості його використання в Україні

Забезпечення цивільної безпеки є однією з основних функцій держави. З метою ефективного функціонування системи цивільного захисту у всіх країнах світу діють уповноважені суб'єкти, які відповідають за здійснення державної політики в галузі цивільної безпеки. В контексті євроінтеграції країн Східної Європи процес трансформації правових засад організації та діяльності уповноважених суб'єктів у сфері цивільної безпеки має важливе значення для забезпечення безпеки національного рівня та сприяння здійсненню загальних європейських стандартів.

У рамках євроінтеграції країни Східної Європи зобов'язалися до упровадження європейських стандартів у сфері цивільного захисту, зокрема, щодо організації та діяльності уповноважених суб'єктів. Процес трансформації правових засад цих суб'єктів має на меті забезпечення належного рівня захисту населення та інфраструктури в разі виникнення

надзвичайних ситуацій. У контексті євроінтеграції важливим є створення уніфікованих правових та організаційних засад, які б дозволяли вирішувати проблеми цивільного захисту на рівні країн та у міжнародному співтоваристві.

У цьому підрозділі нами буде розглянуто досвід трансформації правових засад організації та діяльності уповноважених суб'єктів у сфері цивільної безпеки.

В процесі євроінтеграції країн Східної Європи, зокрема і України, значна увага приділяється трансформації правових засад організації та діяльності уповноважених суб'єктів у сфері цивільної безпеки. Упровадження європейських стандартів в цій сфері є важливим кроком у напрямі забезпечення високого рівня безпеки населення та ефективного управління ризиками.

Трансформація правових засад та організаційної структури уповноважених суб'єктів у сфері цивільної безпеки передбачає удосконалення системи превентивних і реагувальних заходів, а також вдосконалення взаємодії між державними органами та недержавними організаціями, зокрема з громадськістю.

З огляду на це досліджувана нами тема є актуальною не тільки для країн Східної Європи, але й для інших країн, які прагнуть до європейської інтеграції. Розглянемо досвід трансформації правових засад та організаційної структури уповноважених суб'єктів у сфері цивільної безпеки в країнах Східної Європи, а також можливості його впровадження в Україні.

Євроінтеграційні процеси супроводжуються не тільки економічними та політичними змінами, а й змінами в правовій сфері, зокрема, у сфері цивільної безпеки. Країни Східної Європи, які пройшли шлях євроінтеграції, відзначили трансформацію правових засад організації та діяльності уповноважених суб'єктів у сфері цивільної безпеки.

У цьому контексті важливо проаналізувати діяльність уповноважених суб'єктів у країнах Східної Європи, дослідити їхню структуру, функції,

завдання та результати діяльності. Розуміння цих питань допоможе забезпечити ефективну роботу уповноважених суб’єктів у сфері цивільної безпеки, а також вдосконалити національну стратегію забезпечення безпеки громадян в регіоні Східної Європи.

Варто зауважити, що місцеві та регіональні органи влади в країнах ЄС відіграють важливу роль у системах захисту населення від надзвичайних ситуацій. Порядок їх взаємодії та вжиття заходів щодо реагування на загрози регулюється не лише національним законодавством, а й законодавством ЄС та міжнародними угодами. У низці країн ЄС місцеві та регіональні органи влади несуть правову й політичну відповідальність за захист населення, зазвичай вони є першим рівнем державного управління у сфері реагування й ліквідації наслідків стихійних лих [223].

Також у ЄС діє Механізм цивільного захисту (EU Civil Protection Mechanism). Згідно зі ст. 214 Лісабонського договору [349] ЄС має низку зобов’язань щодо захисту та надання допомоги жертвам стихійних або техногенних катастроф у всьому світі. Договір передбачає підтримку та координацію систем цивільного захисту держав-членів (ст. 196), а також надає повноваження інституціям ЄС визначати необхідні для цього заходи.

Основою Механізму цивільного захисту ЄС є Координаційний центр реагування на надзвичайні ситуації (Emergency Response Coordination Centre, ERCC), який узгоджує питання надання допомоги країнам, що постраждали від надзвичайних ситуацій, зокрема щодо виділення матеріальних ресурсів та спеціалізованого обладнання, проведення експертизи, формування й відрядження груп цивільного захисту.

Зважаючи на те, що Східна Європа включає в себе багато країн з різними системами управління та рівнем розвитку, уповноважені суб’єкти у сфері цивільної безпеки в кожній країні мають свої особливості.

Уповноважені суб'єкти у сфері цивільної безпеки в Східній Європі відіграють важливу роль у забезпеченні безпеки та захисту населення та державних інтересів. Відтак, кожна країна має свою структуру управління

цивільної безпеки та військової оборони, яка складається з різних уповноважених суб'єктів.

Як нами вказувалося вище, цивільна безпека є одним з найважливіших аспектів безпеки держави, яка включає у себе заходи з попередження надзвичайних ситуацій, їх ліквідації та наслідків, а також забезпечення життєдіяльності населення та розвитку інфраструктури. У сфері цивільної безпеки країн Східної Європи, які охоплюють такі держави, як Україна, Білорусь, Молдова, росія, Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина, Румунія, Болгарія, Словенія, Хорватія, Боснія і Герцеговина, Сербія, Чорногорія, Албанія та Косово Молдова, Румунія, Болгарія, Угорщина, Чехія, Словаччина, Польща, Україна, функціонують уповноважені суб'єкти, що відповідають за здійснення заходів з цивільної безпеки.

Попри національні відмінності й особливості організації сфери цивільного захисту, зумовлені безпековою ситуацією, історичним розвитком, географічним розташуванням, геофізичними та кліматичними умовами, основними акторами у процесах кризового реагування й цивільного захисту в переважній більшості країн виступають:

− органи центральної, регіональної і місцевої адміністративної влади (як організатори);

− пожежні й аварійно-рятувальні служби (професійні та волонтерські), центри екстреної допомоги;

− поліція (у т. ч. місцева), структури цивільної оборони, громадські групи самооборони та охорони порядку;

− служби охорони здоров'я (медичні заклади, швидка допомога, національні організації Червоного Хреста);

− комунальні служби та компанії життєзабезпечення, транспортні та телекомунікаційні служби й компанії, ЗМІ, державні та приватні організації і підприємства (у т. ч. адміністрації портів та аеропортів) [223 с. 48].

Привертає увагу широка участь волонтерів, неурядових організацій, приватного сектору (за деякими винятками), інколи й науковців на етапах оцінки ризиків, планування заходів протидії та відновлення.

Збройні сили зазвичай залучаються в разі необхідності за нестачі сил, засобів і ресурсів у цивільному секторі, але діють під керівництвом цивільної влади та беруть участь у плануванні заходів [223 с. 48].

Враховуючи те, що Україна є країною, що має багато проблем у сфері цивільної безпеки, важливо вивчити та використати досвід трансформації правових засад організації та діяльності уповноважених суб'єктів в країнах Східної Європи, які вже є успішними у цьому напрямі. Україна може взяти на озброєння кращі практики та підходи інших країн Східної Європи, здійснити необхідні реформи та поліпшити свою систему цивільної безпеки. Це допоможе забезпечити безпеку громадян, захистити їх від небезпек та знизити ризики виникнення надзвичайних ситуацій в Україні.

Значний прогрес у розвитку системи цивільної безпеки та її організації. здійснено країнами Балтії − Литвою, Латвією та Естонією. Приклади трансформації системи безпеки країн Балтії показують, що цей процес можливий та ефективний. Нові правові засади в цих країнах відповідають стандартам Європейського Союзу, забезпечують належний рівень безпеки громадян і розвиток економіки, вдосконалюють інфраструктуру та розвивають міжнародну співпрацю з іншими країнами.

Концепція національної безпеки Латвії ураховує загрози не лише національній безпеці Латвії, а й колективній безпеці країн НАТО і ЄС. Країною запроваджено міжнародний стандарт якості ISO 9001 для керівництва оперативними підрозділами, що сприяє підвищенню ефективності їхньої роботи та взаємодії з іншими суб'єктами. Система цивільного захисту є складовою системи національної безпеки, що формується органами державної влади та місцевого самоврядування.

Органи управління цивільною безпекою в країни поділяються на два рівні: національний та регіональний.

Національним органом управління цивільною безпекою є Державна пожежно-рятувальна служба Латвійської Республіки (National Fire and Rescue Service), яка відповідає за ліквідацію пожеж та надання допомоги у разі надзвичайних ситуацій. Національне агентство з ліквідації наслідків стихійних лих (National Disaster Management Agency) забезпечує координацію дій міністерств, відомств та інших організацій у разі надзвичайних ситуацій, таких як природні катастрофи, техногенні аварії, забезпечує розробку та реалізацію державної політики у сфері цивільної безпеки, здійснює попередження та запобігання загроз цивільної безпеки. Закон «Про цивільний захист і стан стихійного лиха» визначає компетенцію системи цивільного захисту та суб'єктів управління стихійними лихами щодо забезпечення безпеки та захисту людей, навколишнього середовища та майна у разі стихійного лиха чи загроз.

Прем'єр-міністр відповідає за функціонування системи та виконання поставлених завдань, а Державна пожежно-рятувальна служба Латвії, яка підпорядковується Міністерству внутрішніх справ, управляє, координує та контролює роботу системи.

У разі кризи рада з кризового управління, яку очолює прем'єр-міністр і підтримує секретаріат ради з кризового управління, координує військово-цивільне співробітництво та оперативні заходи державних адміністративних установ для забезпечення швидкого реагування та координації єдиних та своєчасних дій.

На регіональному рівні органи управління цивільною безпекою в Латвії включають у себе відділи надзвичайних ситуацій, які діють на рівні муніципалітетів. Вони забезпечують координацію та контроль за діяльністю органів управління цивільною безпекою у регіонах та місцевостях, а також відповідають за підготовку населення до дій у разі надзвичайних ситуацій.

Комісія з цивільного захисту територій створена та керована муніципальною владою, співпрацює з органами місцевого самоврядування та

відповідає за координацію заходів цивільного захисту у разі стихійного лиха на відповідних адміністративних територіях.

Усі ці органи взаємодіють та координують свої дії для забезпечення безпеки населення та запобігання надзвичайним ситуаціям у країні.

Органи управління цивільної безпеки у Литві включають в себе декілька рівнів. Так, найвищим органом є Міністерство внутрішніх справ Литовської Республіки, яке забезпечує державну політику в сфері цивільної безпеки, при якому створено Пожежно-рятувальний департамент, який забезпечує захист населення від пожеж і надзвичайних ситуацій, пов'язаних з техногенними катастрофами. Департамент забезпечує розвиток, координацію та контроль за діяльністю усіх служб та організацій, які займаються цивільною безпекою, відповідає за планування, організацію та контроль за заходами з підготовки до надзвичайних ситуацій та їх управлінням, а також здійснює державний контроль за станом та розвитком цивільного захисту.

На регіональному рівні в Литві функціонує 10 районних штабів цивільної оборони та в Клайпедській області створено Регіональний центр управління кризами.

Естонська Рада Порятунку (Rescue Board), яка є частиною Міністерства внутрішніх справ, відповідає за державну політику у сфері цивільної безпеки, здійснює централізоване керівництво діяльністю з питань цивільної безпеки, забезпечує координацію рятувальних операцій, попередження та ліквідацію надзвичайних ситуацій, а також здійснює розробку та впровадження заходів з підготовки населення та підприємств до дій в надзвичайних ситуаціях.

Також діють відповідні регіональні та місцеві органи управління цивільною безпекою, що забезпечують координацію та контроль за діяльністю організацій та служб на місцевому рівні.

Як в Литві, так і в Естонії також створені окремі служби, що відповідають за забезпечення цивільного захисту під час війни. У Литві − це Національна агенція цивільного захисту, а в Естонії − Центр національної оборони.

Як нами наголошувалось вище, важливим аспектом організації цивільної безпеки є співпраця з громадськістю та волонтерськими організаціями. У Литві прикладом такої співпраці є Національна асоціація волонтерських організацій з цивільного захисту, а в Естонії − Естонська організація волонтерської рятувальної служби (Estunian Voluntary Rescue Association Päästeliit) та Естонська асоціація рятувальників (Päästeliit).

Узагальнюючи досвід країн Балтії, можна сказати, що у всіх трьох країнах відбувалися трансформації правових засад організації та діяльності уповноважених суб'єктів у сфері цивільної безпеки під час процесу євроінтеграції. У Литві, Естонії та Латвії було проведено серію реформ, спрямованих на забезпечення відповідності національних стандартів безпеки стандартам Європейського Союзу. Були створені нові органи державного управління, які отримали компетенції у галузі цивільної безпеки, а також були внесені зміни до чинних законодавчих актів. Ураховуючи специфіку кожної країни та вимоги ЄС, країнами Балтії успішно розроблено нові стратегії із забезпечення цивільної безпеки. Органи управління цивільної безпеки були зміцнені та забезпечені необхідними ресурсами для ефективного виконання своїх завдань. Також було внесено зміни у систему попередження та реагування на надзвичайні ситуації, зокрема шляхом забезпечення більш ефективної співпраці між різними службами та органами влади.

Особливу увагу країни зосереджують на підготовці населення до дій у разі надзвичайних ситуацій. З цією метою створені спеціальні державні органи, які відповідають за проведення навчань з цивільної безпеки та захист населення, розроблено системи оповіщення та інформування населення Наприклад, в Латвії − це Агентство з питань цивільної апаратно-технічної безпеки та допомоги, в Литві − Державна протипожежна та апаратно-технічна служба, а в Естонії − Агентство з питань рятувальних операцій та громадської безпеки, якими проводяться масштабні навчання та тренування.

Отже, країни Балтії відзначаються високим рівнем організації та діяльності у сфері цивільної безпеки. Їх досвід може бути корисним для інших країн, в тому числі України, що мають свої виклики у цій сфері. Важливим є постійне вдосконалення законодавства та організаційних структур, а також забезпечення належного фінансування цих заходів.

Наступною країною, яка відзначилась успішною трансформацією правових засад організації та діяльності уповноважених суб'єктів у сфері цивільної безпеки в процесі євроінтеграції, є Польща.

Аналізуючи систему цивільного захисту Республіки Польща, науковці вказують на розгалуженість органів управління (Головна комендатура пожежної охорони, Служби водного та гірського порятунку, Цивільна оборона, а також їх підрозділи на регіональному та місцевому рівнях, які підпорядковані місцевим органам влади). Загальну координацією здійснює Міністерство внутрішніх справ і адміністрації, у структурі якого діють, зокрема, Бюро з питань ліквідації наслідків стихійних лих і Департамент кризового управління та оборонних справ [248, с. 134]. Міністерство координує роботу різних структур, таких як пожежна охорона, поліція, служба аварійної медичної допомоги та інші.

Варто зазначити, що впродовж останніх років Польща активно вдосконалює свою систему цивільного захисту з урахуванням європейських стандартів. У 2016 р. Польща ухвалила новий Закон «Про цивільний захист», що ураховував європейські стандарти, згідно з яким було створено Національну службу порятунку (Narodowe Służby Ratownictwa), що об'єднала різні служби допомоги та рятування в одну структуру. Новий закон також передбачає розробку мережі штабів цивільного захисту на рівні громад та повітів, що дозволяє краще координувати дії у випадку надзвичайних ситуацій. Того ж року створено Національний центр управління кризовими ситуаціями, який забезпечує ефективну координацію між різними секторами держави під час кризових ситуацій. Крім того, у країні існує система обов'язкового страхування від нещасних випадків та професійних

захворювань, що забезпечує права та інтереси робочих груп і сприяє підвищенню рівня безпеки праці.

У 2019 р. Польща переглянула свою Національну стратегію безпеки, в якій зазначено, що країна продовжуватиме активну співпрацю з ЄС та НАТО. Одним із прикладів успішної реформи цивільного захисту в Польщі є створення Центральної Рятувальної Служби (Centralna Służba Ratownictwa), яка забезпечує координацію діяльності різних відомств, що займаються рятувальними роботами в разі катастроф і надзвичайних ситуацій. Ця Служба має широкий спектр функцій, включаючи збір та аналіз інформації про надзвичайні ситуації, розробку та виконання планів дій у разі катастроф, надання громадянам необхідної допомоги, забезпечення взаємодії з іншими відомствами та організаціями тощо.

Наразі Міністерство внутрішніх справ і адміністрації працює над проєктом закону про цивільний захист і стан стихійного лиха, який вводить два нових стани: надзвичайний стан і стан підвищеної готовності, окрім стану стихійного лиха, яким, за Конституцією Польщі, можна обмежувати права та свободи громадян. Проєктом акта передбачено створення Державного цільового фонду цивільного захисту.

Стратегічні інтереси Республіки Польща визначають стратегічні цілі у сфері безпеки, до яких віднесено: вдосконалення інтегрованої системи національної безпеки, особливо її елементів управління, включаючи забезпечення необхідними ресурсами й можливостями; забезпечення національної безпеки через вдосконалення рятувальної та пожежної систем, системи моніторингу та повідомлення щодо попередження про загрози та ліквідацію наслідків стихійних лих, а також здійснення юридичних та організаційних рішень у сфері цивільного захисту та цивільної оборони [160].

Система національної безпеки включає: 1) підсистема управління; 2) виконавчі підсистеми; 3) підсистеми забезпечення. Головним завданням підсистеми управління є забезпечення прийняття та виконання важливих

рішень та дій з метою збереження національної безпеки. Крім того, на цю підсистему покладені завдання, пов'язані з відстеженням джерел, видів, напрямів і масштабності загроз. До виконавчих підсистем відносять інструменти, які є у розпорядженні органів управління, призначені для виконання завдань у сфері національної безпеки, забезпечуючи зовнішню і внутрішню безпеки країни. Основним завданням виконавчих підсистем є раннє прогнозування і запобігання загрозам безпеки країни, а в разі їх настання – протидія негативним наслідкам. Підсистемами забезпечення вважаються всі інші сили і засоби держави, що застосовуються на додаток до своєї основної функції та беруть безпосередню участь у забезпеченні безпеки в різних формах [160].

Уповноваженим суб'єктом у сфері цивільної безпеки є Головний інспекторат цивільного захисту, який забезпечує планування, координацію та контроль за діяльністю суб'єктів цивільного захисту в разі надзвичайних ситуацій.

У країні також діє національна система цивільного захисту, яка включає в себе державні та місцеві органи управління цивільного захисту, рятувальні та інші служби. Система забезпечує координацію дій у разі надзвичайних ситуацій, розробку та впровадження планів невідкладних заходів, проведення навчань і тренувань для підвищення рівня готовності до дій у разі надзвичайних ситуацій.

Окрім того, у Польщі також функціонують добровільні організації та громадські ініціативи, які займаються питаннями цивільного захисту та надання допомоги в разі надзвичайних ситуацій, зокрема Громадський корпус цивільного захисту, який залучає волонтерів для проведення навчань і тренувань з питань цивільного захисту, а також надання допомоги в разі надзвичайних ситуацій.

Впровадження позитивного польського досвіду діяльності уповноважених суб'єктів у сфері цивільної безпеки є досить важливим для забезпечення безпеки громадян та майна в разі надзвичайних ситуацій.

Розвиток цих систем є постійним процесом, оскільки надзвичайні ситуації можуть виникати в будь-який час і в будь-якому місці. Тому важливо продовжувати працювати над зміцненням систем цивільного захисту, вдосконалювати методи та засоби реагування на надзвичайні ситуації та співпрацювати зі структурами з інших країн для обміну досвідом і координації заходів у разі потреби.

У Румунії система цивільного захисту організована на державному рівні та має на меті забезпечення безпеки населення, майна та довкілля в разі надзвичайних ситуацій. Для цього у країні створено Департамент цивільного захисту та пожежної охорони, який відповідає за організацію та координацію дій у разі надзвичайних ситуацій; Службу надзвичайних ситуацій, яка відповідає за організацію системи цивільного захисту, попередження та ліквідацію наслідків надзвичайних ситуацій, а також за захист населення від них; Національний центр управління кризовими ситуаціями та реагування на надзвичайні ситуації, який відповідає за координацію та моніторинг ситуації в країні в разі надзвичайних ситуацій. Центр також забезпечує обмін інформацією та співпрацю з міжнародними організаціями та іншими державами.

Також діє система місцевого управління цивільного захисту, яка включає в себе місцеві органи управління, рятувальні та інші служби. Система забезпечує проведення навчань і тренувань, розробку та впровадження планів невідкладних заходів, а також координацію дій у разі виникнення надзвичайних ситуацій.

У Румунії також функціонують добровільні організації та громадські ініціативи з питаннями цивільного захисту та надання допомоги в разі надзвичайних ситуацій, зокрема добровільна організація «Червоний Хрест», яка займається наданням першої медичної допомоги та підтримки в разі надзвичайних ситуацій, а також проводить навчання й тренування з питань надзвичайних ситуацій для громадян.

Узагальнюючи досвід Польщі та Румунії, зазначимо, що в обох країнах створені державні та місцеві органи управління цивільного захисту, які координують роботу різних служб у разі надзвичайних ситуацій, проводять навчання й тренування задля підвищення рівня готовності до дій в разі надзвичайних ситуацій. Також діють добровільні організації та громадські ініціативи, які доповнюють роботу офіційних органів і забезпечують надання допомоги та підтримки в разі надзвичайних ситуацій. Також діють різні служби та організації, які займаються конкретними питаннями цивільного захисту, наприклад, вогнеборці, рятувальники, медичні служби, служби безпеки на дорогах та інші. Окрім того, наявні міжнародні домовленості та налагоджена співпраця з іншими країнами у питаннях цивільного захисту та надзвичайних ситуацій.

У Чехії уповноваженим суб’єктом у сфері цивільної безпеки є Міністерство внутрішніх справ, яке відповідає за забезпечення безпеки громадян і майна в країні, забезпечує координацію дій між поліцією, пожежною охороною, рятувальними службами та іншими організаціями. У підпорядкуванні міністерства перебуває Державна пожежна охорона (Hasičský záchranný sbor), яка відповідає за запобігання та ліквідацію пожеж, рятування людей та майна, а також за виконання завдань в рамках системи цивільної безпеки.

У 2015 р. Чехія ухвалила Закон «Про цивільний захист», яким передбачено функціонування системи забезпечення цивільного захисту населення. З цією метою створено центральний орган управління кризовими ситуаціями, який координує діяльність уповноважених суб'єктів у разі кризових ситуацій, а також забезпечує планування та розробку державних програм з цивільного захисту та сприяє розвитку міжнародного співробітництва з питань цивільного захисту. До складу Національної системи управління кризовими ситуаціями входять різні відомства та організації (на місцевому, регіональному та національному рівні), такі як Міністерство оборони, Міністерство здоров'я, Міністерство транспорту,

інфраструктури та зв'язку, Національна служба безпеки. У рамках цієї системи в кожному регіоні країни створені кризові штаби, які відповідають за координацію дій під час надзвичайних ситуацій. Також, в країні діє система оповіщення населення про надзвичайні ситуації, що дозволяє швидко інформувати громадян та забезпечувати їхню безпеку. Також розвинена система добровільного пожежного захисту, яка допомагає подолати надзвичайні ситуації природного і техногенного характеру. Крім того, в країні діє добровільна організація громадського контролю за цивільним захистом − Чеська Рада цивільного захисту.

У Чехії створено Центральну комісію з контролю за ядерною та радіаційною безпекою, яка забезпечує моніторинг і контроль за дотриманням правил в галузі ядерної та радіаційної безпеки. Також у країні діє система обов'язкового страхування цивільної відповідальності за шкоду, заподіяну в результаті надання послуг або використання техніки, що забезпечує захист прав громадян.

Уповноваженим суб’єктом у сфері цивільної безпеки в Хорватії є Міністерство внутрішніх справ та підпорядковане йому Державне управління захисту і порятунку, яке відповідає за планування, координацію та контроль за діяльністю суб’єктів цивільного захисту в разі надзвичайних ситуацій, а також за захист населення та майна від них. Також діє Національна система управління кризовими ситуаціями, до складу якої входять Міністерство оборони, Міністерство здоров'я та інші відомства.

Організаційна структура системи цивільного захисту включає регіональні та місцеві органи, а також відповідних представників державних органів, місцевих влад і громадських організацій.

В країні діють також національні аварійно-рятувальні служби, які забезпечують координацію дій різних служб та організацій у випадку надзвичайних ситуацій. Ці служби, на відміну від Державної пожежної охорони, можуть бути задіяні не тільки в разі пожеж, але й у разі природних катастроф, аварій на водних і повітряних об'єктах, зсувів, повеней тощо.

Також функціонують місцеві аварійно-рятувальні служби, які забезпечують безпеку жителів у конкретних місцевостях. Кожен округ має свою власну аварійно-рятувальну службу, яка може бути задіяна в разі надзвичайних ситуацій у межах свого територіального обслуговування.

Хорватія як член Європейського Союзу та НАТО бере участь у багатьох міжнародних програмах, проєктах та ініціативах з питань цивільної безпеки, в тому числі з підвищення рівня захисту від тероризму, кібербезпеки, зменшення ризиків природних катастроф та інших надзвичайних ситуацій.

Таким чином, у Хорватії діє комплексна система управління цивільною безпекою, яка включає в себе різні органи та служби, що забезпечують безпеку громадян та ефективну реакцію на надзвичайні ситуації.

Словацька Республіка також має свою систему управління цивільною безпекою, яка забезпечує безпеку громадян і реагує на надзвичайні ситуації.

Уповноваженим суб'єктом у сфері цивільної безпеки є Міністерство внутрішніх справ, яке згідно з Законом «Про цивільний захист» забезпечує координацію дій між поліцією, пожежною охороною, рятувальними службами та іншими організаціями, відповідає за захист населення та майна від надзвичайних ситуацій, а також за попередження та ліквідацію наслідків цих ситуацій. Окрім того, діє Національна система управління кризовими ситуаціями, яка включає в себе Міністерство оборони, Міністерство здоров'я та інші відомства та організації.

Важливою складовою системи управління цивільною безпекою є Пожежно-рятувальна служба Словацької Республіки (Hasičský a záchranný zbor Slovenskej republiky), яка відповідає за запобігання та ліквідацію пожеж, рятування людей та майна, а також за виконання завдань в рамках системи цивільного захисту в разі надзвичайних ситуацій.

Пожежно-рятувальній службі підпорядкована Державна пожежна академія (Hasičská akadémia), яка забезпечує підготовку фахівців у галузі пожежної безпеки. Крім того, в Словаччині діє Національний центр

управління кризовими ситуаціями (Národné centrum riadenia krízových situácií), який координує діяльність різних органів та служб у разі надзвичайних ситуацій. В кожному окрузі країни діє кризовий штаб, який відповідає за координацію дій під час надзвичайних ситуацій. Також, у країні діє система оповіщення населення, що дозволяє швидко інформувати громадян та забезпечувати їхню безпеку.

Місцеву аварійно-рятувальну службу в Словаччині представляють місцеві пожежні та рятувальні корпуси, які відповідають за безпеку на своїй території та реагують на надзвичайні ситуації.

У Словаччині також існує система добровільного пожежного захисту, яка допомагає подолати природні й техногенні надзвичайні ситуації.

Уповноважені суб'єкти у сфері цивільної безпеки Словацької Республіки співпрацюють між собою та з іншими країнами Європейського Союзу задля забезпечення належного захисту населення та майна від різних загроз.

У Молдові уповноваженим суб'єктом у сфері цивільної безпеки є Міністерство внутрішніх справ, яке координує діяльність державних органів та служб у сфері цивільного захисту, забезпечує взаємодію зі структурами з інших країн у разі надзвичайних ситуацій та проводить роботу з превентивних заходів з метою попередження надзвичайних ситуацій.

У Болгарії уповноваженим суб'єктом у сфері цивільної безпеки є Міністерство внутрішніх справ (Министерство на вътрешните работ), яке відповідає за безпеку населення та майна в разі надзвичайних ситуацій, а також за координацію роботи різних суб'єктів у цій сфері, включаючи інші міністерства та відомства.

У Молдові та Болгарії також розвинені національні системи цивільного захисту на місцевому, регіональному та національному рівнях управління, які включають різні суб'єкти та органи влади, що забезпечують планування,

координацію та контроль за діяльністю у сфері цивільного захисту в разі надзвичайних ситуацій.

У цих країнах уповноважені суб'єкти у сфері цивільної безпеки забезпечують безпеку громадян та майна в разі надзвичайних ситуацій, координують діяльність різних суб'єктів та органів у цій сфері та проводять превентивні заходи для попередження надзвичайних ситуацій.

Важливим аспектом у сфері цивільної безпеки в Молдові та Болгарії є взаємодія зі структурами з інших країн, а також участь у міжнародних програмах і проєктах. Наприклад, Молдова є членом Ради Європи, що дозволяє їй брати участь у різних програмах, пов'язаних зі зміцненням безпеки та стійкості в регіоні. Також Молдова бере участь у програмі Європейського Союзу «Цивільний захист та допомога в надзвичайних ситуаціях», яка має на меті забезпечення ефективної реакції на надзвичайні ситуації на території Європейського Союзу та покращення співпраці між країнами.

Своєю чергою, Болгарія є членом НАТО, тому бере участь у міжнародних місіях і проєктах, пов'язаних з цивільним захистом та безпекою населення. Також країна є активним учасником регіональної співпраці у сфері цивільного захисту в рамках Південно-Східної Європи.

В Угорщині діє уповноважений суб'єкт у сфері цивільної безпеки − Національне управління кризового управління (Országos Katasztrófavédelmi Főigazgatóság), яке забезпечує координацію та управління діями у разі надзвичайних ситуацій, які можуть виникнути на території країни, таких як природні катастрофи, техногенні аварії, терористичні акти тощо, здійснює розробку та впровадження державних програм і планів з питань попередження та ліквідації надзвичайних ситуацій.

У Словенії цивільна безпека забезпечується Словенським агентством з навколишнього середовища (Agencija Republike Slovenije za Okolje), яке здійснює моніторинг екологічної ситуації в країні та координує дії у разі надзвичайних ситуацій, пов'язаних зі зміною клімату, природними

катастрофами, техногенними аваріями та іншими подіями; проводить роз'яснювальну роботу серед населення щодо питань екології та ризиків, пов'язаних зі зміною клімату.

Проведеним аналізом діяльності уповноважених суб'єктів у сфері цивільної безпеки країн Східної Європи встановлено, що в цих країнах створено спеціальні органи, які відповідають за забезпечення цивільної безпеки. Вони мають різні функції та завдання, проте всі працюють для досягнення спільної мети − забезпечення безпеки та захисту населення.

Загалом уповноважені суб'єкти у сфері цивільної безпеки країн Східної Європи забезпечують захист населення та інфраструктури в разі надзвичайних ситуацій, пов'язаних з природними катастрофами, техногенними аваріями, терористичними актами та іншими подіями. Вони також здійснюють роботу з попередження та мінімізації їх наслідків.

Варто відзначити, що у кожній країні є свої пріоритети та проблеми в сфері цивільної безпеки. Проте всі вони керуються спільною метою − забезпечення безпеки населення та національної території, що передбачає розробку і впровадження ефективних стратегій та дієвих механізмів управління ризиками.

Таким чином, можна зробити висновок, що досвід діяльності уповноважених суб'єктів у сфері цивільної безпеки країн Східної Європи в Україні можна використовувати на кількох рівнях.

Рівень національної безпеки. Україна, як і більшість країн Східної Європи, стикається зі специфічними загрозами національній безпеці, такими як військові конфлікти, тероризм, кібератаки тощо. Важливо впроваджувати позитивний досвід окремих країн, які вирішували такі проблеми.

Рівень регіональної безпеки. Україна має досвід у співпраці з сусідніми країнами в галузі цивільної безпеки, зокрема у питаннях ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій та попередження їх виникнення. Цей досвід успішно використовується в регіонах.

Рівень міжнародної безпеки. Україна співпрацює з різними міжнародними організаціями в галузі цивільної безпеки, такими як ООН, Європейський Союз, НАТО тощо. Україна може використовувати досвід інших країн, які також співпрацюють з цими організаціями.

Отже, досвід організації та діяльності уповноважених суб'єктів у сфері цивільної безпеки країн Східної Європи вбачається корисним на різних рівнях, включаючи національний, регіональний та міжнародний. Цей досвід можна використовувати як для попередження надзвичайних ситуацій, так і для їх ліквідації та зменшення негативного впливу на населення.

Імплементація в Україні досвіду розглянутих країн у сфері цивільної безпеки передбачає:

аналіз та адаптацію законодавства. Україна може аналізувати законодавство країн-партнерів з метою впровадження кращих практик у сфері цивільної безпеки та їх адаптації до національного контексту;

обмін досвідом. Україна може проводити обмін досвідом з країнами-партнерами в рамках співпраці між уповноваженими суб'єктами. Це дозволить переносити передові практики та інновації на національний рівень;

розробка та впровадження нових технологій. Україна може використовувати досвід країн-партнерів для розробки та впровадження нових технологій, які допоможуть покращити систему цивільної безпеки;

зміцнення співпраці. Україна може зміцнювати співпрацю з країнами-партнерами в рамках міжнародних організацій, таких як Європейський Союз, НАТО та Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ), для обміну передовим досвідом й підвищення якості спільних проєктів;

розвиток партнерства з громадськістю. Україна може співпрацювати з громадськістю та неприбутковими організаціями, які займаються питаннями цивільної безпеки, для забезпечення більш ефективного захисту населення від різних загроз.

Щоб імплементувати досвід управління цивільною безпекою в Україні необхідно спочатку провести аналіз ситуації в країні та окреслити основні

проблеми, які потрібно вирішити. На основі аналізу можна визначити, які конкретні рішення, процедури та технології можуть бути використані для покращення системи цивільної безпеки в Україні.

Однією з можливостей є вивчення досвіду розглянутих країн та адаптація його до умов і потреб України. Для цього можна провести обмін досвідом з представниками країн-партнерів, відвідати їхні навчальні заклади та тренінги, а також реалізувати спільні проєкти та програми.

Крім того, важливим елементом є залучення міжнародної допомоги та експертів у галузі цивільної безпеки. Це може включати надання фінансової підтримки, послуг консультантів та експертів, а також навчальні й тренінгові програми.

Не менш важливим є підвищення рівня обізнаності та навичок у сфері цивільної безпеки серед населення та державних службовців, що дозволить не тільки зменшити кількість нещасних випадків, а й уникнути паніки та хаосу в надзвичайних ситуаціях. Таким чином, важливо забезпечити доступність інформації про загрози та ризики, а також про дії, які необхідно здійснити у разі надзвичайних ситуацій. З цією метою доцільно проводити інформаційні кампанії, тренінги та семінари, організовувати демонстрації й практичні заняття. Також можуть бути задіяні засоби масової інформації, такі як телебачення, радіо, газети, а також соціальні мережі та інтернет-ресурси.

Відтак, імплементація досвіду розглянутих країн у систему управління цивільною безпекою в Україні потребує комплексного підходу та співпраці з країнами-партнерами й міжнародними організаціями.

Успішна імплементація досвіду розглянутих країн в Україні також передбачає урахування особливостей внутрішньої та зовнішньої політики країни. Крім того, варто звернути увагу на специфіку галузі цивільної безпеки, а саме на проблемні питання, з якими стикаються вітчизняні владні органи, та знайти оптимальні шляхи їх вирішення. Також варто пам’ятати, що кожна країна має свої особливості та традиції в організації цивільного захисту, що обумовлено її історією, географічним положенням та

економічним розвитком., тому необхідно адаптувати взяті зразки і методи до власних потреб та умов.

Упровадження європейських стандартів в цій сфері є важливим кроком у напрямку забезпечення високого рівня безпеки населення та ефективного управління ризиками. Своєю чергою, трансформація правових засад організації та діяльності уповноважених суб'єктів у сфері цивільної безпеки як важливий елемент процесу євроінтеграції країн Східної Європи передбачає удосконалення системи превентивних і реагувальних заходів, а також вдосконалення взаємодії між державними органами та недержавними організаціями, зокрема з громадськістю; впровадження міжнародних стандартів та найкращих практик у цій сфері, створення ефективної системи управління цивільною безпекою й забезпечення її прозорої та ефективної діяльності. Україна може взяти на озброєння досвід країн Східної Європи та впровадити його у своїй національній системі цивільної безпеки.

Досвід показує, що процес трансформації не є швидким і легким, а вимагає значних зусиль з боку держави та її органів. Проте Україна має потенціал для успішної трансформації своєї системи цивільної безпеки відповідно до європейських стандартів. Для цього необхідно забезпечити належний рівень фінансування та зосередити увагу на підготовці кадрів з високим рівнем професійної підготовки. Також потрібно здійснювати систематичний моніторинг та аналіз стану безпеки, впроваджувати новітні технології та методики, а також співпрацювати з партнерами з Європейського Союзу та інших країн для обміну досвідом та взаємної підтримки.

Упровадження досвіду країн Східної Європи у сфері цивільної безпеки може стати вагомим кроком у забезпеченні безпеки для громадян України та допоможе підвищити ефективність управління кризовими ситуаціями в країні. Однак для цього необхідно не тільки вивчити досвід країн-партнерів, але й розробити власну стратегію розвитку цієї сфери та прийняти відповідні законодавчі акти. Українське законодавство повинно відповідати вимогам

європейських стандартів і забезпечувати ефективний захист населення від небезпек та катастроф. Крім того, потрібно забезпечити належний рівень професійної підготовки фахівців у галузі цивільної безпеки та вдосконалення системи їх кваліфікації. У цьому аспекті можна вивчати досвід східноєвропейських країн щодо організації навчань і тренувань, розвитку науково-технічного потенціалу та впровадження інноваційних технологій.

Важливим є набутий Україною досвід в галузі державного управління щодо захисту населення і територій, запобігання, готовності й реагування на пожежі та інші надзвичайні ситуації в умовах тривалої війни проти російського агресора, що може бути важливим для вивчення іншими країнами-партнерами.

3.3 Стан і перспективи реформування уповноважених суб'єктів у сфері цивільної безпеки в Україні

Складовою частиною процесів забезпечення цивільної безпеки є формування сприятливих умов для реалізації життєвоважливих для суспільства й особи інтересів, прав і свобод людини та громадянина, забезпечення яких є пріоритетним завданням діяльності сил безпеки, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб та громадськості (уповноважених суб'єктів), які здійснюють узгоджені заходи щодо реалізації та захисту національних інтересів від впливу загроз. Функціональність цивільного сектору безпеки забезпечується шляхом розроблення політики, стратегії та доктрини діяльності суб'єктів забезпечення цивільної безпеки. У процесі здійснення організаційних заходів, спрямованих на реалізацію суб'єктами забезпечення цивільної безпеки своїх функцій, необхідно враховувати загальну для кожного із цих суб'єктів сукупність заходів, виконання яких дає змогу досягти необхідного рівня ефективності у справі захисту національних інтересів від впливу загроз [143, с. 224−229].

Сьогодні внаслідок тривалої збройної агресії та інших об’єктивних чинників сектор національної безпеки загалом і сектор цивільної безпеки, зокрема, перебувають у кризовому стані. Система цивільного захисту населення й територій України потребує ще більш тісної співпраці з відповідними європейськими структурам, зокрема й у межах Механізму цивільного захисту Європейського Союзу [143, с. 224−229].

Цивільний захист є однією з найважливіших сфер діяльності держави, оскільки від нього залежить безпека та життя громадян у разі надзвичайних ситуацій, таких як пожежі, стихійні лиха, техногенні аварії тощо. Україна не є винятком, тому важливо забезпечувати ефективну роботу уповноважених суб'єктів у цій сфері. Останнім часом в Україні проводяться реформи з метою покращення організації та координації діяльності уповноважених суб'єктів у цивільному захисті. У цьому контексті важливо розглянути основні напрями реформування та їх вплив на стан безпеки населення в Україні.

Уповноважені суб’єкти у сфері цивільної безпеки в Україні − це організації та установи, які здійснюють заходи з попередження та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій на території України, забезпечують безпеку громадян, території та майна в разі виникнення надзвичайних ситуацій, таких як природні катастрофи, техногенні аварії, терористичні акти та інші події, мають свої відповідні функції та повноваження залежно від їхньої спеціалізації та мети діяльності.

Відтак, цивільний захист забезпечується суб’єктами, які уповноважені захищати населення, майно, території та навколишнє природне середовище.

Одним з найважливіших завдань уповноважених суб’єктів у сфері цивільної безпеки є попередження та прогнозування надзвичайних ситуацій, а також швидке та ефективне реагування на них з метою забезпечення безпеки людей, зменшення матеріальних збитків і відновлення звичайного життя після катастрофи чи аварії. Також до завдань уповноважених суб’єктів належить надання допомоги постраждалим і координація роботи всіх служб у разі виникнення надзвичайної ситуації.

Відповідно до Конституції України керівництво в досліджуваній сфері покладено на Президента України, який: повинен забезпечувати національну безпеку та державну незалежність; є Верховним головнокомандувачем Збройних Сил України та очолює Раду національної безпеки і оборони України; затверджує Стратегію національної безпеки України, Стратегію воєнної безпеки України, доктрини, концепції тощо у сфері національної безпеки та оборони; має і реалізує право законодавчої ініціативи щодо питань національної безпеки й оборони та здійснює інші повноваження (Розділ V Основного Закону) [102].

Відповідно до Кодексу цивільного захисту України органи управління цивільного захисту − органи виконавчої влади, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, виконавчі органи міських, районних у містах (у разі їх створення), селищних та сільських рад, керівні органи підприємств, установ та організацій, а також їх структурні підрозділи (посадові особи), призначені для здійснення безпосереднього керівництва діяльністю у сфері цивільного захисту відповідно до компетенції [97].

Цивільний захист забезпечується з урахуванням особливостей, визначених Законом України «Про національну безпеку України» [215], суб'єктами, уповноваженими захищати населення, території, навколишнє природне середовище і майно, згідно з вимогами КЦЗУ − у мирний час, а також в особливий період − у межах реалізації заходів держави щодо оборони України.

Суб'єктами забезпечення цивільного захисту є центральні органи виконавчої влади, інші державні органи, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування, суб'єкти господарювання, громадські організації.

Координацію діяльності органів виконавчої влади у сфері цивільного захисту у межах своїх повноважень здійснюють:

1) Рада національної безпеки і оборони України;

2) Кабінет Міністрів України.

Отже, координаційну функцію у сфері безпеки покладено на Раду національної безпеки і оборони України, що координує діяльність органів виконавчої влади, розглядає пропозиції щодо застосування спеціальних економічних, обмежувальних заходів тощо в особливий період, у кризових ситуаціях і за умов воєнного чи надзвичайного стану, коли є загроза національній безпеці України [218].

Відтак, уповноважені суб'єкти у сфері цивільної безпеки в Україні можуть бути різних типів, залежно від їх функціональної спрямованості та місця в системі управління цивільним захистом.

Одним з основних уповноважених суб'єктів у сфері цивільної безпеки в Україні є Міністерство внутрішніх справ (МВС) України, яке забезпечує правопорядок, громадський порядок та безпеку громадян, відповідає за забезпечення правопорядку під час надзвичайних ситуацій та може залучатись до їх ліквідації разом із Державною службою України з надзвичайних ситуацій (далі − ДСНС), яка як уповноважений суб'єкт у сфері цивільної безпеки забезпечує організацію та здійснення заходів з попередження та ліквідації надзвичайних ситуацій, а також відновлення після них нормальної життєдіяльності населення та економіки, координує діяльність інших уповноважених суб'єктів, які беруть участь у ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій.

Також у сфері цивільної безпеки діє Національна гвардія України (НГУ), яка є резервом Збройних Сил України та може залучатись до захисту громадського порядку, а також під час надзвичайних ситуацій.

Щодо виконання своїх завдань уповноважені суб'єкти здійснюють низку заходів, зокрема це:

забезпечення безпеки людей, їхнього майна та довкілля у разі загрози життю, здоров'ю, майну, а також під час екологічних катастроф;

вивчення стану безпеки в регіонах і на певних об'єктах, а також прогнозування можливих загроз;

розробка та впровадження заходів щодо запобігання та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій;

контроль за дотриманням вимог пожежної та техногенної безпеки на об'єктах різного призначення;

розробка та впровадження систем моніторингу стану довкілля, виявлення та ліквідації екологічних загроз;

здійснення превентивних заходів щодо запобігання актів тероризму та інших злочинних дій;

взаємодія з іншими державними органами, місцевими органами влади та громадськістю щодо забезпечення цивільної безпеки;

підготовка та проведення навчальних заходів з питань цивільної безпеки;

здійснення інших заходів забезпечення цивільної безпеки відповідно до законодавства України.

Уповноважені суб’єкти у сфері цивільної безпеки мають значний вплив на забезпечення безпеки в Україні та здійснюють свою діяльність у суворій відповідності до вимог законодавства та міжнародних стандартів.

Іншою групою уповноважених суб'єктів у сфері цивільної безпеки є громадські організації та благодійні фонди. Вони можуть здійснювати різноманітні проєкти та ініціативи з питань безпеки населення, сприяти підвищенню громадської свідомості щодо можливих ризиків і небезпек, проводити різні заходи з профілактики та реагування на ймовірні небезпечні ситуації.

Крім того, до уповноважених суб’єктів у сфері цивільної безпеки в Україні відносяться також державні та комунальні служби з питань цивільного захисту та екстреного реагування. Ці організації забезпечують функціонування системи захисту населення від надзвичайних ситуацій і природних катастроф, проводять навчання та тренування з рятувальних та захисних дій, розробляють плани дій в разі надзвичайних ситуацій тощо.

Усі уповноважені суб’єкти у сфері цивільної безпеки взаємодіють між собою та з іншими відповідними організаціями та службами, щоб забезпечити належний рівень захисту населення від різних небезпек. Важливим елементом роботи усіх уповноважених суб’єктів є регулярне навчання та підвищення кваліфікації, а також оновлення матеріально-технічної бази та забезпечення необхідним обладнанням і засобами захисту.

Одним з важливих завдань уповноважених суб’єктів у сфері цивільної безпеки є реагування на надзвичайні ситуації та захист населення від них. У разі виникнення надзвичайних ситуацій уповноважені суб’єкти повинні бути готові до оперативного реагування та надання необхідної допомоги населенню. Для цього вони мають розробляти плани надзвичайних ситуацій та проводити тренування і навчання з питань цивільного захисту.

Крім того, уповноважені суб’єкти займаються моніторингом ситуації у сфері цивільної безпеки та забезпеченням відповідного стану об’єктів критичної інфраструктури. Вони також беруть участь у розробці та впровадженні заходів щодо попередження надзвичайних ситуацій та мінімізації їх наслідків.

Уповноважені суб’єкти забезпечують виконання вимог законодавства у сфері цивільного захисту, зокрема щодо планування, координації та контролю за заходами з цивільного захисту; забезпечують збереження матеріальних і культурних цінностей в умовах надзвичайних ситуацій та здійснюють роботи з відновлення пошкодженого майна.

У загальному розумінні, уповноважені суб’єкти у сфері цивільної безпеки відіграють важливу роль у забезпеченні безпеки населення та національної безпеки загалом, виконують важливі функції забезпечення безпеки громадян та захисту від небезпек.

У сучасних умовах держава здійснює реформування системи цивільного захисту, зокрема, шляхом розвитку та вдосконалення механізмів співпраці між уповноваженими суб’єктами, вдосконалення системи управління в умовах надзвичайних ситуацій. Перспективи реформування

уповноважених суб'єктів у сфері цивільної безпеки в Україні залежать від багатьох факторів, зокрема від політичної волі влади, стану економіки, міжнародного контексту та інших факторів. Один з головних напрямків реформування у сфері цивільної безпеки в Україні − вдосконалення правової бази та визначення ролі та функцій уповноважених суб’єктів. Також важливим є забезпечення відповідної матеріально-технічної бази та розвиток відповідних інфраструктурних заходів, що дозволить підвищити ефективність діяльності цих інституцій.

Так, реформування у сфері цивільної безпеки може передбачати:

удосконалення нормативно-правової бази, включаючи визначення ролі та функцій уповноважених суб’єктів, їх повноважень та обов'язків;

забезпечення потрібної матеріально-технічної бази для ефективної роботи уповноважених суб'єктів, включаючи придбання техніки, забезпечення належних умов праці тощо;

підвищення кваліфікації та професійної підготовки працівників уповноважених суб’єктів;

розвиток міжнародного співробітництва та обмін досвідом з країнами-партнерами.

Загалом реформування уповноважених суб'єктів у сфері цивільної безпеки в Україні може стати важливим кроком у підвищенні ефективності захисту населення та розвитку країни загалом.

Стан реформування уповноважених суб’єктів у сфері цивільної безпеки в Україні є постійною роботою і завжди потребує вдосконалення. Наразі можемо вести мову про окремі позитивні кроки у напрямі реформування системи цивільного захисту в Україні, а саме:

прийняття Кодексу цивільного захисту України, що регулює відносини, пов’язані із захистом населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій, реагуванням на них, функціонуванням єдиної державної системи цивільного захисту, та визначає повноваження органів державної влади, Ради міністрів Автономної

Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, права та обов'язки громадян України, іноземців та осіб без громадянства, підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності;

зміна структури органів цивільного захисту;

зміна структури управління державними запасами та складами матеріальних резервів;

впровадження нових стандартів управління ризиками та захисту населення;

розробка та впровадження нових програм з підготовки населення до дій в умовах надзвичайних ситуацій.

Однак, деякі питання ще потребують вирішення, зокрема:

удосконалення механізмів управління системою цивільного захисту;

забезпечення достатнього фінансування системи цивільного захисту;

підвищення ефективності роботи уповноважених суб'єктів у сфері цивільної безпеки;

поліпшення системи контролю та нагляду за дотриманням вимог у сфері цивільного захисту.

Таким чином, реформування уповноважених суб'єктів у сфері цивільної безпеки є важливим та актуальним завданням для України. Необхідно продовжувати розвивати та удосконалювати систему цивільного захисту з метою забезпечення безпеки громадян та ефективного захисту населення від надзвичайних ситуацій.

Україна докладає максимум зусиль задля гармонізації нормативно-правової бази у сфері надзвичайних ситуацій із нормами і правилами Європейського Союзу.

Прикладом плідної співпраці та впровадження кращих практик є підписання Спільної заяви стосовно підтримки зусиль України щодо приєднання до Механізму цивільного захисту Європейського Союзу 5 вересня 2022 р., за участі керівництва Державної Пожежної Служби Республіки Польща, Естонської Ради Порятунку, Державної Пожежно-

Рятувальної Служби Латвійської Республіки та Пожежно-Рятувального Департаменту при Міністерстві внутрішніх справ Литовської Республіки, а також МВС і ДСНС України.

Україна, як офіційно визнаний кандидат у члени Європейського Союзу, звернулася до Європейської Комісії із запитом щодо приєднання до Механізму цивільного захисту Європейського Союзу. У документі наголошено на наявності спільного розуміння між Учасницями Спільної заяви та Державною службою України з надзвичайних ситуацій щодо збереження людського життя та зменшення матеріальних та економічних втрат від лиха будь-якого характеру, як основного призначення свого функціонування в системах Урядів усіх держав-членів ЄС, органів Європейського Союзу і України.

Варто зазначити, що головною метою приєднання до Механізму цивільного захисту Європейського Союзу є повноцінна участь Державної служби України з надзвичайних ситуацій у Єдиній інформаційній системі екстреної комунікації Механізму цивільного захисту (CECIS), що використовується країнами – членами Європейського Союзу для інформування центру про наявні національні сили країн – членів Європейського Союзу (модулі), їх склад і можливості, обладнання [189, с. 130−134].

Досвід співпраці з Механізмом цивільного захисту Європейського Союзу свідчить про те, що повноцінна участь України в ньому потенційно сприятиме зміцненню спроможності України в ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій природного й техногенного характеру та запобіганні їм на національному та міжнародному рівнях із залученням національних сил країн – членів Європейського Союзу за підтримки Координаційного центру реагування на надзвичайні ситуації Механізму цивільного захисту Європейського Союзу, а також сприятиме координованому наданню гуманітарної допомоги постраждалому населенню [189, с. 130–134].

Зважаючи на важливість ролі уповноважених суб'єктів у сфері цивільної безпеки в Україні, необхідно забезпечити ефективне функціонування цієї системи. Для цього потрібно здійснити низку заходів:

удосконалити нормативно-правову базу, що регулює діяльність уповноважених суб'єктів (внесення змін до чинних законодавчих актів, а також розробка нових нормативно-правових актів, які б враховували сучасні виклики і загрози);

підвищити кваліфікацію фахівців, які працюють у сфері цивільної безпеки, що передбачає забезпечення доступу до сучасної освіти та тренінгів, які б допомогли фахівцям розвивати свої знання і навички;

розвивати інфраструктуру у сфері цивільної безпеки. Необхідно забезпечити належний рівень матеріально-технічної бази уповноважених суб'єктів, а також розробити систему інформаційного забезпечення, яка б допомогла швидко та ефективно реагувати на загрози;

посилювати співпрацю між уповноваженими суб'єктами. Необхідно створити механізми співпраці між різними суб'єктами у сфері цивільної безпеки, які б допомогли ефективніше координувати їхні дії та забезпечити належний рівень безпеки для громадян;

забезпечити дотримання правил безпеки серед населення (проведення систематичної роботи з населенням щодо популяризації знань з питань цивільного захисту).

Своєю чергою, уповноважені суб'єкти [у сфері цивільної безпеки в Україні реформуються з метою забезпечення ефективності їх діяльності та оптимізації функціонування системи цивільного захисту загалом. Реформування уповноважених суб'єктів у сфері цивільної безпеки є важливим етапом вдосконалення системи захисту населення від надзвичайних ситуацій в Україні. Виконання завдань реформи дозволить забезпечити більш ефективне та координоване дієве реагування на надзвичайні ситуації, зменшити їх наслідки та зберегти життя та здоров'я громадян.

Сучасні негативні фактори, виклики і загрози потребують системного реагування та адекватної трансформації сил безпеки та цивільного захисту, перегляду змісту, обсягів і методів здійснення заходів із захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій, пожеж та інших небезпечних подій з метою створення умов для розвитку безпечного середовища життєдіяльності як основи забезпечення громадської безпеки та цивільного захисту.

Результатом системного підходу до зміцнення безпеки та вдосконалення цивільного захисту повинно стати досягнення відчуття захищеності людей від загроз криміногенного характеру, виникнення надзвичайних ситуацій, пожеж та інших небезпечних подій, формування на території України безпекового середовища, що сприятиме підвищенню якості життя [280].

Однак, необхідно відзначити, що реформування уповноважених суб'єктів у сфері цивільного захисту в Україні є процесом довгостроковим і потребує значних зусиль та ресурсів. Це важливе завдання, яке потребує комплексного та системного підходу, як то розробка ефективної стратегії, яка враховуватиме всі аспекти діяльності у цій сфері, забезпечить високий рівень підготовки та компетентності представників уповноважених суб’єктів, з урахуванням міжнародно-правових стандартів організації та діяльності уповноважених суб’єктів у сфері цивільної безпеки. Таке реформування, своєю чергою, має важливе соціально-економічне значення для країни. Забезпечення належного рівня безпеки населення, підвищення ефективності реагування на надзвичайні ситуації та запобігання їх настанню може позитивно впливати на інвестиційний клімат країни, покращувати економічний розвиток і забезпечувати належні умови для життя та діяльності громадян.

Загалом, реформування уповноважених суб'єктів у сфері цивільного захисту є важливим кроком у забезпеченні безпеки населення в Україні. Воно дозволить покращити якість підготовки та реагування на надзвичайні ситуації, забезпечити більш ефективну координацію робіт між різними

органами та відомствами, що беруть участь у захисті населення. Однак, успішне реформування вимагає значних зусиль і ресурсів, а також залучення громадськості та науково-експертного середовища до процес, зокрема важливими є:

правильна координація між різними органами та відомствами, що беруть участь у захисті населення, що передбачає розробку чітких процедур та алгоритми дій у випадку надзвичайних ситуацій та забезпечення регулярних навчань і тренувань для забезпечення готовності. З цією метою можуть бути створені спільні комітети, робочі групи тощо між різними суб'єктами. Також можуть бути розроблені єдині плани дій та координаційні схеми, що дозволять ефективно взаємодіяти та координувати свої дії у разі надзвичайних ситуацій;

створення єдиного механізму управління взаємодією між усіма уповноваженими суб'єктами, що діють у сфері цивільного захисту. Для цього можуть бути створені спільні робочі групи та комітети, які будуть координувати діяльність уповноважених суб'єктів з питань запобігання та ліквідації надзвичайних ситуацій;

вдосконалення система збору та аналізу інформації про потенційні загрози та ризики виникнення надзвичайних ситуацій. Для цього можна використовувати сучасні технології, такі як системи моніторингу та прогнозування надзвичайних ситуацій на основі штучного інтелекту та аналізу даних;

забезпечення ефективної комунікації з громадськістю та забезпечення доступу до інформації про стан безпеки в країні та про заходи, які здійснюються уповноваженими суб'єктами з питань цивільного захисту. Це може включати в себе використання різних каналів зв'язку, таких як соціальні мережі, мобільні додатки, телефонні гарячі лінії та ін.;

залучення громадськості до діяльності з цивільного захисту та підвищення її готовності до надзвичайних ситуацій. Це може бути досягнуто шляхом проведення навчань, тренінгів, семінарів та інших заходів, які

допоможуть покращити знання та навички, необхідні для ефективних дій у разі надзвичайної ситуації. З цією метою також можуть проводитись інформаційні кампанії та заходи, спрямовані на підвищення рівня обізнаності населення щодо небезпек і правил поведінки в надзвичайних ситуаціях. Також можуть створюватись громадські ради, які будуть здійснювати контроль за діяльністю уповноважених суб'єктів у сфері цивільного захисту та вносити пропозиції щодо їх роботи;

забезпечення фінансування та необхідних ресурсів для діяльності уповноважених суб’єктів у сфері цивільного захисту. Це передбачає необхідність вдосконалення технічного оснащення, покращення матеріально-технічної бази, підвищення кваліфікації та забезпечення необхідних ресурсів для ефективної діяльності;

розробка механізмів регулювання фінансової діяльності уповноважених суб’єктів, що дозволить забезпечити ефективне використання виділених коштів і зменшити можливість корупційних проявів;

підвищення рівня взаємодії з міжнародними організаціями та відповідними інституціями інших країн у сфері цивільного захисту (створення робочих груп, проведення спільних тренінгів, семінарів та інших заходів). Така взаємодія є важливою для забезпечення національної безпеки та готовності до реагування на транскордонні надзвичайні ситуації й дозволить забезпечити обмін досвідом і найкращими практиками у сфері цивільного захисту та підвищити ефективність заходів, спрямованих на запобігання та ліквідацію надзвичайних ситуацій.

Ураховуючи ці фактори, можна стверджувати, що успішне реформування уповноважених суб'єктів у сфері цивільного захисту в Україні залежить від детальної розробки та реалізації комплексної стратегії, яка враховує всі аспекти діяльності у цій сфері. Залучення в цей процес широкого кола зацікавлених сторін, включаючи громадськість, може значно сприяти ефективному реформуванню уповноважених суб'єктів у сфері цивільного захисту в Україні.

Підсумовуючи викладене у підрозділі, варто зазначити, що успішне реформування уповноважених суб’єктів у сфері цивільної безпеки в Україні залежить від ефективної координації та взаємодії між усіма відповідальними структурами та вдосконалення системи навчання й підвищення кваліфікації працівників.

Метою реформування уповноважених суб'єктів у сфері цивільної безпеки в Україні є покращення системи захисту населення від надзвичайних ситуацій та забезпечення ефективної роботи уповноважених органів і служб у цій галузі. Крім того, реформування має сприяти забезпеченню належного рівня безпеки та зменшенню ризику виникнення надзвичайних ситуацій. Основні завдання реформи полягають у вдосконаленні системи координації роботи уповноважених суб’єктів, у підвищенні кваліфікації працівників, впровадженні сучасних технологій та забезпеченні належного фінансування діяльності у цій галузі. Виконання мети реформи дозволить зменшити наслідки надзвичайних ситуацій та зберегти життя і здоров’я громадян.

Реформування уповноважених суб’єктів у сфері цивільного захисту є важливим елементом впровадження європейських стандартів у системі цивільного захисту в Україні, зокрема, важливим є досвід Європейського Союзу, який активно співпрацює з Україною в рамках програми підтримки реформ, а також країн-членів НАТО, які надають підтримку Україні у сфері цивільного захисту та безпеки.

Усі перераховані вище заходи сприятимуть підвищенню рівня безпеки населення та зменшенню можливостей виникнення надзвичайних та кризових ситуацій. Отже, реформування уповноважених суб'єктів у сфері цивільного захисту в Україні є складним і багатогранним процесом, спрямованим на покращення системи управління, забезпечення ефективності та відповідності сучасним викликам. Це важливий етап у підвищенні ефективності системи цивільного захисту в Україні, посиленні рівня безпеки населення та захисту його життя і здоров’я в умовах надзвичайних ситуацій,

зменшенні ризиків виникнення надзвичайних ситуацій та забезпеченні ефективного реагування на них у разі потреби.

Реформування уповноважених суб'єктів у сфері цивільного захисту є важливою складовою національної безпеки та розбудови стійкого суспільства. Важливо пам'ятати, що у цивільному захисті головне місце належить попередженню небезпеки та зменшенню її наслідків. Тому, зокрема, для українського суспільства важливо продовжувати інтеграцію до європейської спільноти та використовувати передовий світовий досвід у цій сфері. Також потрібно забезпечувати постійне оновлення матеріально-технічної бази, забезпечення необхідним обладнанням та інструментарієм усіх уповноважених суб'єктів, а також професійне навчання фахівців.

Узагальнюючи, можна сказати, що реформування уповноважених суб'єктів у сфері цивільного захисту є важливою складовою стійкості національної безпеки та розвитку країни. Це передбачає покращення системи попередження та реагування на надзвичайні ситуації, зміцнення взаємодії між уповноваженими суб'єктами, забезпечення ефективної координації та інформаційної роботи з населенням.

Висновки до розділу 3

1. Констатовано, що міжнародно-правові стандарти в сучасній міжнародній практиці є основою для формування національного законодавства, зокрема мова йде про національні стандарти, запровадження й правове регулювання яких відбувається як на законодавчому, так і підзаконному рівнях. Встановлено, що процес становлення міжнародно-правових стандартів організації та діяльності уповноважених суб'єктів у сфері цивільної безпеки пов'язаний з розробкою та ухваленням міжнародних актів універсального характеру, у яких питання цивільної безпеки були стандартизовані через відповідні форми та механізми.

Розкрито етапи розвитку механізму утворення міжнародно-правових стандартів організації та діяльності уповноважених суб'єктів у сфері цивільної безпеки: 1) колективне усвідомлення важливості міжнародно-правових стандартів організації та діяльності уповноважених суб'єктів у сфері цивільної безпеки; 2) юридичне закріплення міжнародно-правових стандартів організації та діяльності уповноважених суб'єктів у сфері цивільної безпеки.

Наголошено, що забезпечення міжнародно-правових стандартів організації та діяльності уповноважених суб'єктів у сфері цивільної безпеки реалізується через: а) контрольну діяльність міжнародних органів у сфері цивільного захисту; б) імплементацію міжнародно-правових стандартів організації та діяльності уповноважених суб'єктів у сфері цивільної безпеки в національне законодавство.

2. Розглянуто досвід трансформації правових засад та організаційної структури уповноважених суб'єктів у сфері цивільної безпеки в країнах Східної Європи (Латвії, Литви, Естонії, Польщі, Румунії, Чехії, Хорватії, Словацької Республіки, Молдови, Болгарії, Угорщини, Словенії), а також можливості його впровадження в Україні. Проведеним аналізом діяльності уповноважених суб'єктів у сфері цивільної безпеки країн Східної Європи встановлено, що в цих країнах створено спеціальні органи, що відповідають за забезпечення цивільної безпеки, які мають різні функції та завдання, проте вони всі працюють для досягнення спільної мети − забезпечення безпеки та захисту населення.

Зроблено висновок, що досвід діяльності уповноважених суб'єктів у сфері цивільної безпеки країн Східної Європи в Україні можна використовувати на кількох рівнях. На рівні національної безпеки доцільним є впровадження позитивного досвіду інших країн у подоланні загроз національній безпеці, зокрема тероризму, військових конфліктів, кібератак тощо. На рівні регіональної безпеки важливо зміцнювати співпрацю з сусідніми країнами в галузі цивільної безпеки, зокрема у питаннях ліквідації

наслідків надзвичайних ситуацій та попередження їх виникнення. На рівні міжнародної безпеки Україна співпрацює з різними міжнародними організаціями в галузі цивільної безпеки, такими як ООН, Європейський Союз, НАТО тощо та використовує досвід інших країн, які також співпрацюють з цими організаціями.

3. Акцентовано, що трансформація правових засад організації та діяльності уповноважених суб'єктів у сфері цивільної безпеки як важливий елемент процесу євроінтеграції країн Східної Європи передбачає удосконалення системи превентивних і реагувальних заходів, а також вдосконалення взаємодії між державними органами та недержавними організаціями, зокрема з громадськістю; впровадження міжнародних стандартів та найкращих практик у цій сфері, створення ефективної системи управління цивільною безпекою й забезпечення її прозорої та ефективної діяльності.

4. Досліджено стан і перспективи реформування уповноважених суб'єктів у сфері цивільної безпеки в Україні. Доведено, що сьогодні внаслідок тривалої збройної агресії та інших об'єктивних чинників сектор національної безпеки загалом і сектор цивільної безпеки, зокрема, перебувають у кризовому стані. Система цивільного захисту населення й територій України потребує ще більш тісної співпраці з відповідними європейськими структурами, наприклад, у межах Механізму цивільного захисту Європейського Союзу.

Уповноважені суб'єкти у сфері цивільної безпеки в Україні − це організації та установи, які здійснюють заходи з попередження та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій на території України, забезпечують безпеку громадян, території та майна в разі виникнення надзвичайних ситуацій, таких як природні катастрофи, техногенні аварії, терористичні акти та інші події, мають свої відповідні функції та повноваження залежно від їхньої спеціалізації та мети діяльності.

5. Встановлено, що реформування у сфері цивільної безпеки передбачає, зокрема: удосконалення нормативно-правової бази, що регулює діяльність уповноважених суб'єктів (внесення змін до чинних законодавчих актів, а також розробка нових нормативно-правових актів, які б враховували сучасні виклики і загрози); підвищення кваліфікації фахівців, які працюють у сфері цивільної безпеки (забезпечення доступу до сучасної освіти та тренінгів, які б допомогли фахівцям розвивати свої знання і навички); розвиток інфраструктури у сфері цивільної безпеки (забезпечення належного рівня матеріально-технічної бази уповноважених суб'єктів, розробка системи інформаційного забезпечення, яка б допомогла швидко та ефективно реагувати на загрози); посилення співпраці між уповноваженими суб'єктами (створення механізмів співпраці між різними суб'єктами у сфері цивільної безпеки, які б допомогли ефективніше координувати їхні дії та забезпечити належний рівень безпеки для громадян); забезпечення дотримання правил безпеки серед населення (проведення систематичної роботи з населенням щодо популяризації знань з питань цивільного захисту).

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено вирішення важливого наукового завдання щодо обґрунтування теоретико-правових засад і розроблення практичних рекомендацій щодо удосконалення механізму забезпечення цивільної безпеки в контексті реформування уповноважених суб'єктів у сфері цивільної безпеки в Україні. Отримані в процесі дослідження результати дають змогу сформулювати такі висновки:

1. В еволюції поняття безпеки виокремлено кілька основних етапів: античний період – безпека має міфологічне забарвлення і щоб її досягти наслідували віру в концепцію магії; період Середньовіччя – все суще є творінням Бога і нічого не існує без Бога, безпека в тому числі; у період Ренесансу або Відродження безпека людини стає більш пов'язаною не просто з безпекою суспільства, а вже з безпекою більш зрілого громадянського суспільства та виробництвом; у Нову епоху відбувається зародження теоретичних основ сучасної сфери цивільної безпеки. Ідея рівності між собою усіх людей сприяє усвідомленню права на повагу до своєї честі й гідності, рівноправності, піднесення життя людини на п'єдестал життєвих цінностей.

2. Здійснено аналіз загальновідомих етапів становлення України, її території і громадян у контексті цивільної безпеки через історичні дати та події, що відбувалися на території сучасних українських земель, деякі з яких раніше були частиною інших держав. Класичні рамки періодизації історії новітнього часу (1914 р. − сьогодення) у формуванні цивільної безпеки на території, що відноситься до сучасної України, умовно поділено на три етапи: перший – Перша світова війна (1914−1918 рр.); другий − Україна у складі СРСР та Велика вітчизняна війна (1919−1991 рр.); третій – Україна за часів її суверенності та незалежності (1991 р. − дотепер).

3. З огляду на предмет дослідження, його мету і завдання, розроблено та використано такі методологічні підходи, як історичний, герменевтичний,

системний, аналогії, логіки, класифікації, аналізу, синтезу, індукції, дедукції, аналогії, акціологічний, діяльнісний, соціально-юридичний, які становлять методологічну основу дисертаційного дослідження сфери цивільної безпеки.

4. Проаналізовано наявні наукові підходи до тлумачення поняття та розуміння ключових ознак цивільної безпеки. На підставі проведеного дослідження встановлено, що цивільна безпека − це комплекс заходів та дій, спрямованих на забезпечення безпеки громадян, їх прав та свобод, держави загалом, які можуть виникнути внаслідок природних катастроф, техногенних аварій, терористичних актів, конфліктів тощо. Це включає у себе попередження виникнення небезпечних ситуацій, готовність і реагування на них, а також відновлення після надзвичайних ситуацій та допомогу потерпілим.

Плюралізм наукових інтерпретацій дефініцій «безпека», «цивільна безпека», «сфера цивільної безпеки» зумовлений об’єктивною складністю власне феномена безпеки (цивільної безпеки), потребою осмислення її в контексті вітчизняної загальної теорії права, соціальних і гуманітарних наук, проблемами формування міждисциплінарного розуміння цього терміна. Безпека − соціальне явище; стан об’єкта, що мінімізує наявність або можливість виникнення небезпечних подій та настання їх несприятливих наслідків; властивість або критерій якості соціальної системи; умова діяльності; система заходів, що забезпечують захист об’єкта від небезпечних впливів; соціальна мета, спрямована на стійкий і прогресивний розвиток системи; діяльність уповноважених суб’єктів у сфері цивільної безпеки.

Доктринальну інтерпретацію поняття «безпека», «цивільна безпека» досліджено в контексті вітчизняної загальної теорії права, соціальних і гуманітарних наук, що дало змогу з’ясувати загальне та відмінне між ними в площині їх залежності від предмета, методології, понятійно-категоріального апарату певної науки, окреслити проблеми міждисциплінарних підходів до визначення сфери цивільної безпеки. Констатовано, що наразі бракує

міждисциплінарної інтерпретації розуміння безпеки та її сутності, спільної для соціальних і гуманітарних наук.

5. Охарактеризовано механізм правового регулювання сфер життєдіяльності суспільства шляхом регулювання законодавчим інститутом, що є невід'ємним і важливим у формуванні потужного комплексу підходів до визначення сфери цивільної безпеки. Констатовано, що в нормативних актах бракує чіткого визначення суб'єкта та об'єкта у досягненні цивільної безпеки.

Аналізом нормативно-правових актів встановлено, що безпека розуміється переважно як «стан», тобто наявність або відсутність загроз, або як властивість об'єкта, який ризику не несе. Безпека − це процес, який потрібно забезпечувати комплексом заходів, при цьому не варто ототожнювати безпеку у загальну категорію, водночас потрібно пам'ятати, що безпека відповідає переважно на питання безпека «чого?» і безпека «яка?».

6. Окреслено структуру сфери цивільної безпеки, до якої віднесено: 1. Суб'єкти: держава; суспільство; людина. 2. Об'єкти – суспільні відносини у найбільш значимих сферах суспільного життя, зокрема духовній, соціальній, економічній, політичній. 3. Правові та неправові регулятори: принципи та норми права, елементи звичаїв і традиції, релігійні та моральні норми. 4. Складові характеристики стану сфери цивільної безпеки: безпека−небезпека−ризик−загроза. 5. Форми, методи та способи (інструменти) забезпечення сфери цивільної безпеки: правові й неправові − законність і примус, рекомендації, заохочення, переконання, інформаційного впливу тощо.

Охарактеризовано ознаки сфери цивільної безпеки: 1. Напрям державної політики, тобто держава бере участь у формуванні сфери цивільної безпеки. 2. Невід'ємна складова національної безпеки, яку визначено в законодавстві як «захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших

національних інтересів України від реальних та потенційних загроз». 3. Включає в себе суспільні відносини (духовні, економічні, політичні, соціальні, культурні, сімейно-побутові). Для повноти визначення сфери цивільної безпеки до складових компонентів сфери цивільної безпеки запропоновано додати кіберпростір, екологічний та освітній вид суспільних відносин. 4. Стан захищеності людини від будь-яких загроз, що можуть виникати за результатами діяльності людини, суспільства чи держави. 5. Динамічна потреба в постійному оновленні форм і методів регулювання сфери цивільної безпеки. Акцентовано на поєднанні статики і динаміки у межах форм, методів, способів, що відповідають конкретному періоду. 6. Регулюється правовими, соціальними та іншими нормами. 7. Наявність оборонного комплексу в сфері цивільної безпеки, який за своєю властивістю є процесом використання зброї, присутній як елемент сфери цивільної безпеки. 8. Індекс людського розвитку: рівень розвитку та освіченості людини посідає фундаментальне місце у розумінні та досягненні максимального рівня цивільної безпеки. 9. Можлива реалізація без втручання держави. 10. Включає в себе матеріальні й процесуальні норми (синергетика).

7. Встановлено, що процес становлення міжнародно-правових стандартів організації та діяльності уповноважених суб’єктів у сфері цивільної безпеки пов’язаний з розробкою та ухваленням міжнародних актів універсального характеру, у яких питання цивільної безпеки були стандартизовані через відповідні форми та механізми.

Розкрито етапи розвитку механізму утворення міжнародно-правових стандартів організації та діяльності уповноважених суб’єктів у сфері цивільної безпеки: 1) колективне усвідомлення важливості міжнародно-правових стандартів організації та діяльності уповноважених суб’єктів у сфері цивільної безпеки; 2) юридичне закріплення міжнародно-правових стандартів організації та діяльності уповноважених суб’єктів у сфері цивільної безпеки.

Наголошено, що забезпечення міжнародно-правових стандартів організації та діяльності уповноважених суб'єктів у сфері цивільної безпеки реалізується через: а) контрольну діяльність міжнародних органів у сфері цивільного захисту; б) імплементацію міжнародно-правових стандартів організації та діяльності уповноважених суб'єктів у сфері цивільної безпеки в національне законодавство.

8. Проведеним аналізом діяльності уповноважених суб'єктів у сфері цивільної безпеки країн Східної Європи (Латвії, Литви, Естонії, Польщі, Румунії, Чехії, Хорватії, Словацької Республіки, Молдови, Болгарії, Угорщини, Словенії) встановлено, що створені в цих країнах спеціальні органи, які відповідають за забезпечення цивільної безпеки, мають різні функції та завдання, проте вони всі працюють для досягнення спільної мети − забезпечення безпеки та захисту населення.

Зроблено висновок, що досвід діяльності уповноважених суб'єктів у сфері цивільної безпеки країн Східної Європи в Україні можна використовувати на кількох рівнях. На рівні національної безпеки доцільним є впровадження позитивного досвіду інших країн у подоланні загроз національній безпеці, зокрема тероризму, військових конфліктів, кібератак тощо. На рівні регіональної безпеки важливо зміцнювати співпрацю з сусідніми країнами в галузі цивільної безпеки, зокрема у питаннях ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій та попередження їх виникнення. На рівні міжнародної безпеки Україна співпрацює з різними міжнародними організаціями в галузі цивільної безпеки, такими як ООН, Європейський Союз, НАТО тощо та використовує досвід інших країн, які також співпрацюють з цими організаціями.

9. Досліджено стан і перспективи реформування уповноважених суб'єктів у сфері цивільної безпеки в Україні. Уповноважені суб'єкти у сфері цивільної безпеки в Україні − це організації та установи, які здійснюють заходи з попередження та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій на території України, забезпечують безпеку громадян, території та майна в разі

виникнення надзвичайних ситуацій, таких як природні катастрофи, техногенні аварії, терористичні акти та інші події, мають свої відповідні функції та повноваження залежно від їхньої спеціалізації та мети діяльності.

Встановлено, що реформування у сфері цивільної безпеки передбачає, зокрема удосконалення нормативно-правової бази, що регулює діяльність уповноважених суб'єктів (внесення змін до чинних законодавчих актів, а також розробка нових нормативно-правових актів, які б враховували сучасні виклики і загрози); підвищення кваліфікації фахівців, які працюють у сфері цивільної безпеки (забезпечення доступу до сучасної освіти та тренінгів, які б допомогли фахівцям розвивати свої знання і навички); розвиток інфраструктури у сфері цивільної безпеки (забезпечення належного рівня матеріально-технічної бази уповноважених суб'єктів, розробка системи інформаційного забезпечення, яка б допомогла швидко та ефективно реагувати на загрози); посилення співпраці між уповноваженими суб'єктами (створення механізмів співпраці між різними суб'єктами у сфері цивільної безпеки, які б допомогли ефективніше координувати їхні дії та забезпечити належний рівень безпеки для громадян); забезпечення дотримання правил безпеки серед населення (проведення систематичної роботи з населенням щодо популяризації знань з питань цивільного захисту).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамов В. І., Афоніна О. Г. Національна безпека як філософська категорія. *Державне управління: теорія та практика.* 2010. № 1. С. 1–7.

2. Акімова Л. М. Механізм державного управління забезпеченням економічної безпеки в Україні: монографія. К., 2018. 323 с.

3. Антична література: навч. посіб. для студ. заоч. форми навч. Київ: Київ. славістич. ун-т, 2008. 210 с.

4. Антологія української юридичної думки: в 6 т. / заг. ред. Ю. С. Шемшученко ; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. К.: Видавничий Дім «Юридична книга», 2002. ISBN 966-7791-22-X. Т. 1: Загальна теорія держави і права, філософія та енциклопедія права / упоряд. В. Д. Бабкін та ін.; відп. ред. В. Д. Бабкін, І. Б. Усенко. К.: б.в., 2002. 568 с. ISBN 966-7791-18-2

5. Антонов В. О. Конституційно-правові засади національної безпеки України: монографія / наук. ред. Ю.С. Шемшученко. Київ: ТАЛКОМ, 2017. 576 с.

6. Балух В. Процеси над відьмами: традиції та регіональна специфіка. *Релігія та соціум.* 2013. № 1. С. 37–45.

7. Баскаков А. Я., Туленков Н. В. Методологія наукового дослідження: навч. посіб. 2-ге вид., випр. Київ: МАУП, 2004. 216 с.

8. Батиргареєва В. С. Рецидивна злочинність в Україні: соціально-правові та кримінологічні проблеми: монографія. Харків: Право, 2009. 576 с.

9. Бацуровська І. Методологічні підходи до розвитку професійної компетентності магістрів в умовах масових відкритих дистанційних курсів. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.* Серія: Проблеми методики фізико-математичної і технологічної освіти. 2015. Вип. 7(3). С. 7−13. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nz_pmfm_2015_7%283%29__4

10. Башук В. В. Національна безпека держави в умовах формування громадянського суспільства: філософсько-правове дослідження: дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.12 – філософія права / Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2014. 19 с.

11. Бебик В. М. Базові засади політології: історія, теорія, методологія, практика: монографія. 2-е вид., стереотип. К.: МАУП, 2001. 384 с.

12. Безпека життєдіяльності: навч. посіб / С. О. Ковжога, О. Д. Малько, А. М. Полєжаєв; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Х.: Право, 2010. 224 с. URL: http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/8120/1/BGD_Kovgoga_2010.pdf

13. Безпека та небезпека у стародавніх віруваннях. URL: https://www.br.com.ua/referats/ Bgd/74041-1.html.

14. Безпекознавство.
URL: https://uk.freejournal.org/836107/1/bezpekoznavstvo.html.

15. Бесчастний А. В. Економічна безпека України у контексті світової економічної кризи. *Економіка і держава.* 2009. № 15. С. 67–69.

16. Бєлай С. В. Дослідження сутності та протидії кризовим ситуаціям за масовою участю населення у системі забезпечення національної безпеки. *Честь і закон.* 2013. № 2. С. 4−10. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chiz_2013_2_3

17. Білека А. А., Дулгерова О. М. До проблеми нормативно-правового регулювання цивільної безпеки в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* 2018. №1. С. 145–147.

18. Білий В. І., Михальчук В. М. Основні напрями забезпечення національної безпеки держави. *Інвестиції: практика та досвід.* 2021. № 17. С. 92−98.

19. Блистів Т. І., Колесник В. Т., Пригунов П. Я., Карпова К. В. Концептуальні підходи до визначення методологічної функції законодавчого

забезпечення національної безпеки України. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2015. № 4. С. 13−26. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/uazt_2015_4_3

20. Бойко Г. В. Сторінками великої перемоги (до 70-ої річниці перемоги від нацистських загарбників) / Національна академія внутрішніх справ. 2015. С. 4–6. URL: https://elar.naiau.kiev.ua/bitstream.pdf

21. Бойченко М. І. Соціально-філософське бачення системоутворюючого характеру світогляду. *Вісник НТУУ «КПІ».* Філософія. Психологія. Педагогіка. 2010. № 3. С. 20.

22. Борис О. П. Розвиток системи державного управління у сфері цивільного захисту в період новітньої історії України. *Інвестиції: практика та досвід.* 2018. № 24. С. 84–89.

23. Брест-Литовський мирний договір. *Український інститут національної пам'яті.* 1918. URL: http://www.memory.gov.ua/publication/brest-litovskii-mirnii-dogovir.

24. Бригінець О. О. Правове забезпечення фінансової безпеки України: автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.07. Ірпінь, 2017. 36 с.

25. Бутенко Л. Л. Культура наукового мислення як передумова успішності діяльності науково-педагогічних працівників. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика.* 2015. № 2. С. 27–39.

26. В’ятрович В. Голодомор 1932−1933 рр. Комуністичний геноцид в Україні. *Український інститут національної пам'яті*. URL: http://www.memory.gov.ua/sites/default/files/broshure_ukr_golodomore_0.pdf.

27. Вавринчук М. П. Етнополітична безпека у системі національної безпеки України на етапі сучасного державотворення: монографія. Київ: Правова єдність, 2009. 288 с

28. Важинський С. Е., Щербак Т. І. Методика та організація наукових досліджень: навч. посіб. / Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка. Суми, 2016. 260 с.

29. Варунків Л. Інстинкти як детермінанти поведінки людини в інноваційному процесі. *Law & Psychology.* (Львів, 21–23 листоп. 2013 р.) / Національний університет «Львівська політехніка». 2013. С. 60−63. URL: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/26968/1/026-060-063.pdf.

30. Васильєв С. В. Загально-правові та спеціальні методи дослідження джерел цивільного процесуального права. *Університетські наукові записки.* 2013. № 3. С. 127−131.

31. Васильців Т. Г. Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізми зміцнення: монографія. Львів: Арал, 2008. 384 с.

32. Ващенко І. В. Феномен національної безпеки у сучасному розумінні. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.* 2012. № 2 (1). С. 30−37.

33. Верховна Рада України *Офіційний вебпортал парламенту України. Законодавство України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/termin/sps

34. Ветютнєв Ю. Методологічні проблеми розуміння істини як правової цінності. *Право України*. 2014. № 1. С. 106.

35. Віднянський С. В. Чому та як Українська РСР стала однією з країн-засновниць ООН? *Український історичний журнал*. 2015. № 5. С. 172−174.

36. Вовк О. Українська історіографія холодноярської повстанської організації (кінець 1910-х − початок 1920-х рр.) *Педагогічні науки: теорія, інноваційні технології.* 2016. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=pednauk_2016_5_15.

37. Вознюк А. А. Теоретичні та практичні проблеми кримінальної відповідальності за створення злочинних об’єднань та участь у них як посягання на громадську безпеку: дис. … доктора юрид. наук: спец. 12.00.08

– кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / НАВС. К., 2018. 652 с. URL: http://elar.naiau.kiev.ua/handle/123456789/7675

38. Вонсович О. Стан національної безпеки України в сучасній геополітичній ситуації. *Політичний менеджмент.* 2012. № 1–2. С. 177–185.

39. Вортнюк М. Фонд ім. Фрідріха Еберта: представництво в Україні. *Парадигма людської безпеки: теорія та практика.* URL: https://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/07749.pdf

40. Всесвітня Організація Охорони Здоров'я: *офіційний вебсайт.* URL: https://www.who.int/ru/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019.

41. Гарен Е. Проблеми італійського Відродження: вибрані роботи. К., 1986. 392 с.

42. Гетьманчук М. П. Шлях Нестора Махна в еміграції: через Румунію і Польщу у 1921–1925 рр. / Національний університет «Львівська політехніка». 2008. С. 108.

43. Гнатенко В. Загрози економічній безпеці держави в умовах глобалізації. *Аспекти публічного управління.* 2021. Т. 9. № 1. С. 55–62.

44. Голіков І. В. Сутність і еволюція поняття економічна безпека. *Проблеми економіки.* 2014. № 1. С. 309–314.

45. Голованова І. А. Медицина середньовіччя. URL: http://www.umsa.edu.ua/kafhome/socmed/lecture/socmed/lekt_istoriya_serednyovicha.pdf.

46. Головащенко С. І. Біблієзнавство. Вступний курс. Київ: Либідь, 2001. 496 с.

47. Голод-геноцид 1932–1933 рр. в Україні: матеріали до навчального курсу / Інститут історії України НАН України; Національний університет «Києво-Могилянська академія». Київ, 2006. 264 с.

48. Горбатюк С. Є. Еволюція феномена безпеки від стародавніх політико-правових учень до сучасної наукової думки. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України.* Серія: Державне

управління. 2016. № 2. С. 28−35. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnaddy_2016_2_6

49. Горбаченко Ю. М. Забезпечення цивільної безпеки в Україні: сучасний стан і перспективи : монографія / за заг. ред. О. М. Тищенка, Т. М. Кришталь. Черкаси: Видавець Чабаненко Ю. А., 2018. 420 с.

50. Грабченко А. І., Гаращенко Я. М., Федорович В. О. Методи наукових досліджень: навч. посіб. Харків: НТУ «ХПІ», 2009. С. 14–15.

51. Гребеньков Г. В., Назимко Є. С. Методологія кримінально-правових досліджень: наук.-практ. посіб. / Донецький юридичний інститут; МВС України. Донецьк: «Цифрова типографія», 2012. 202 с.

52. Григоренко Т. О. Голод 1921−1923 років на Черкащині / Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України. 2013. С. 35–39.

53. Гурняк О. Г. Конституційно-правові основи репресій військовослужбовців у другій половині 30-х років XX століття на території України. *Європейські перспективи.* 2013. № 10. С. 19–21.

54. Данілова Е. І. Концепція системного підходу до управління економічною безпекою підприємства: монографія. Вінниця: Європейська наукова платформа, 2020. 342 с.

55. Декларація прав людини і громадянина. URL: http://wikipedia.org/wiki/

56. Державна політика забезпечення національної безпеки України: основні напрямки та особливості здійснення: монографія / Криштанович М.Ф., Пушак Я.Я., Флейчук М.І., Франчук В.І. Львів: Сполом, 2020. 418 с.

57. Державотворчий процес в УНР доби Директорії (кінець 1918−1920 рр.). URL: http://shron1.chtyvo.org.ua/Hai-Nyzhnyk_Pavlo/Derzhavotvorchyi_protses_v_UNR_doby_Dyrektorii.pdf.

58. Дзьобань О. Національна безпека в умовах соціальних трансформацій: методологія дослідження та забезпечення: монографія. Харків: Константа, 2006. 440 с.

59. Доповідь ПРООН про стан людського розвитку за 2019 рік. URL: https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/presscenter/pressreleases/2019/ukraine-ranks-mid-table-in-undps-2019-human-development-report.html.

60. Дроботов С. А. Політичний вимір національної безпеки України. *Науковий вісник публічного та приватного права.* 2020. Вип. 2. С. 31−36.

61. Духовне, його місце і роль у житті. URL: https://pidru4niki.com/12470304/filosofiya/duhovna_sfera_suspilstva.

62. Економічна безпека держави: сутність та напрями формування: монографія / Л. С. Шевченко, О. А. Гриценко, С. М. Макуха та ін. / за ред. д-ра екон. наук, проф. Л. С. Шевченко. Х.: Право, 2009. 312 с.

63. Економічна безпека та фінансові розслідування: концепти, прагматика, інструментарій забезпечення : колективна монографія. / За заг. ред. д.е.н., доц. Вівчар О. І. Тернопіль: Економічна думка, 2019. 395 с.

64. Економічна безпека України: монографія / Федоренко В.Г., Грищенко І.М., Новікова О.Ф., Ольшанська О.В., та ін.; за ред. В. Г. Федоренка, І. М. Грищенка, Т. Є. Воронкової. К.: ТОВ «ДКС центр», 2017. 462 с.

65. Економічна сфера суспільства. URL: https://stud.com.ua/57202/filosofiya/ekonomichna_sfera_suspilstva.

66. Енциклопедія сучасної України. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=20527.

67. Етнополітична безпека України: політико-правові механізми протидії етнополітичній дезінтеграції держави: наук. записка / В. Горбатенко, Ю. Шемшученко, І. Кресіна, О. Стойко; Національна академія наук України. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. 2015. 80 с. URL: http://idpnan.org.ua/files/etnopolitichna-bezpeka-ukrayini.pdf

68. Європарламент прийняв резолюцію до 80-ї річниці початку Другої світової війни. *Офіційний веб сайт Українського інституту національної пам'яті.* 24.09.2019. URL: https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/yevroparlament-pryynyav-rezolyuciyu-do-80-yi-richnyci-pochatku-drugoyi-svitovoyi-viyny

69. Євсюкова О. В. Правова практика становлення принципів побудови, функцій та повноважень місцевих рад. *Науковий вісник Академії муніципального управління.* Серія: Управління. 2013. № 2. С. 376–385.

70. Єжов С. М. Науковий образ світу. Історія. Мегасвіт: навч. посіб. / М-во освіти і науки України, Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ: Київ. ун-т, 2017. 126 с.

71. Живко З. Б. Економічна безпека підприємства: сутність, механізм забезпечення та управління: монографія. Львів: Ліга-Прес, 2012. 256 с.

72. Жоль К. К. Методи наукового пізнання та логіка для юристів: навч. посіб. Київ: Атіка, 2001. С. 12.

73. Забезпечення національної безпеки України в умовах входження України до Європейського та Євроатлантичного просторів: монографія / В. І. Абрамов, С. О. Борисевич, А. В. Дацюк, Р. Р. Марутян та ін.; за заг. ред. Ю.В. Мельника, Л. М. Шипілової. Київ : НАДУ, 2019. 110 с.

74. Загальна декларація прав людини. *Законодавство України.* 1948. URL: https://zakon.rada. gov.ua/laws/show/995_015.

75. Загурська-Антонюк В. Ф. Полістратегія та правове регулювання політики національної безпеки. *Інвестиції: практика та досвід.* 2020. № 19−20. С. 134−140.

76. Закон «Про заснування Української Академії наук в м. Києві». *Державні утворення на території України (1917−1920).* 1918. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0710300-18.

77. Закони «Про тимчасовий державний устрій України». *Державний Вістник.* 1918. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0004300-18.

78. Заплатинський В. М. Історична основа безпеки життєдіяльності / Національний авіаційний університет. URL: http://aboz-ua./konferens/ARTkonf/A14.pdf.

79. Зацерковний В. І., Тішаєв І. В., Демидов В. К. Методологія наукових досліджень: навч. посіб. / НДУ ім. М. Гоголя Ніжин, 2017. 236 с.

80. Зачосова Н. В., Коваленко А. О. Методологія наукових досліджень проблем забезпечення економічної безпеки держави. *Економіка та держава*. 2017. № 11. С. 56−59.

81. Звіт про ситуацію з короновірусом-1. *Офіційний сайт Всесвітньої Організації Охорони Здоров'я.* 2020. URL: https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200121-sitrep-1-2019-ncov.pdf?sfvrsn=20a99c10_4.

82. Здіорук С., Палінчак М. Вплив московського патріархату на національну ідентичність у контексті війни росії супроти України. 2022. С. 366−377. URL: http://ud.gdip.com.ua/wp-content/uploads/2022/12/41-2022.pdf

83. Зозуля І. Українська нація та її безпека: новий погляд на національну безпеку України. *Право України*. 2004. № 5. С. 141–145.

84. І все ж − вона обертається. 2014. URL: https://lodb.org.ua/bibliotekaryam/metodychnyj-portfel/i-vse-zh-vona-obertaetsya.

85. І Універсал Української Центральної Ради до українського народу, на Україні й по-за Україною сущою / Українська Центральна Рада. 1917. URL: http://gska2.rada.gov.ua/site/const/universal-1.html.

86. ІІ Універсал Української Центральної Ради / Українська Центральна Рада. 1917. URL: http://gska2.rada.gov.ua/site/const/universal-2.html.

87. ІІІ Універсал Української Центральної Ради / Українська Центральна Рада. 1917. URL: http://gska2.rada.gov.ua/site/const/universal-3.html.

88. IV Універсал Української Центральної Ради / Українська Центральна Рада. 1918. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001300-18.

89. Істореографія створення Конституції України. URL: https://www.archives.gov.ua/Publicat/Pointers/GSNTI_15_2.pdf.

90. Історія вчень про державу і право: підручник / за ред. проф. Г. Г. Демиденка, проф. О. В. Петришина. Харків: Право, 2009. 256 с.

91. Історія Загальної декларації прав людини: навч. посіб. / Київська школа прав людини та демократії. URL: https://www.undp.org/content/dam/ukraine/docs/DG/HumanRightsDeclBook_CCL_%20%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B9.pdf.

92. Історія психології: від античності до початку XX століття: навч. посіб. / Авт-уклад. О. П. Коханова. К.: НВП «Інтерсервіс», 2016. 235 с.

93. Картина світу Середньовіччя. Періодизація літератури Середніх віків. URL: http://www-philology.univer.kharkov.ua/katedras/prof_sites/stovba/stovba_lection_1.pdf.

94. Качинський А. Б. Індикатори національної безпеки: визначення та застосування їх граничних значень: монографія. К.: НІСД, 2013. 104 с.

95. Класифікація методів наукових досліджень на рівні суб'єктів агробізнесу / Г. М.Чорний, Л. М. Худолій, Я. С. Ларіна, І. А. Міщенко. Економіка АПК. 2015. № 2. С. 15–18.

96. Ковтонюк А. М. Основні концепції права в інтегративній юриспруденції. *Університетські наукові записки*. 2007. № 4 (24). С. 17–21.

97. Кодекс цивільного захисту України від 02 жовт. 2012 р. № 5403-VI. Редакція від 05.10.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17/ed20150211#Text.

98. Козловський А. А. Гносеологія і методологія права: проблеми співвідношення. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2010. Вип. 75. С. 5–9.

99. Колесников О. В. Основи наукових досліджень: навч. посіб. Кн. 2. Київ: Центр учбової літератури, 2011. 144 с.

100. Конвенція про права дитини від 20 листоп. 1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

101. Конституція (основний закон) Української соціалістичної радянської республіки. *XI Всеукраїнський з'їзд рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів.* 1929. URL: http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1929.html.

102. Конституція України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.

103. Конституція України. Науково-практичний коментар: станом на 20 трав. 2018 р. / Я. О. Берназюк, А. Г. Бірюкова, Ю. О. Буглак та ін.; за заг. ред. К. І. Чижмарь, О. В. Лавриновича. К.: Професіонал, 2018. 296 с.

104. Конституція Української Народної Республіки (Статут про державний устрій, права і вільності УНР). *Державні утворення на території України (1917−1920) (Державні утворення (1917−1920))*. 1918. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002300-18.

105. Коптєва О. Безпека людини як концепція міжнародного права. URL: https://instzak.com/index.php/journal/article/download/522/541

106. Корж Г. І. Розвиток ціннісного ставлення до власного здоров'я у майбутніх фахівців з цивільної безпеки: дис. … докт. філ.: 015. Львів, 2020. 232 с.

107. Корж І. Г. Державна безпека: методологічні підходи до системи складових понять. URL: http://ippi.org.ua/sites/default/files/12kifisp.pdf.

108. Корчевська Л. О. Філософсько-історичний підхід вивчення економічної безпеки підприємства. *Вісник Хмельницького національного університету.* 2014. № 3. С. 106.

109. Косевцов В. О., Бінько І. Ф. Концепція національної безпеки: між тоталітаризмом і демократією. *Підтекст*. 1996. № 3(7). С. 14−22.

110. Косілова О. І. Політична безпека в системі національної безпеки України. *Правова інформатика.* 2011. № 1 (29). URL:

https://ippi.org.ua/kosilova-oi-politichna-bezpeka-v-sistemi-natsionalnoi-bezpeki-ukraini

111. Костенко О. М. Культура і закон – у протидії злу: монографія. Київ: Атіка, 2008. С. 96−99.

112. Красівський О., Підбережник Н. Етнополітичні виклики національній безпеці України. *Наукові записки.* 2020. Вип. 3−4. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2020/06/krasivskyi_etnopolitychni.pdf.

113. Красніцька Г. М. Україна під час Другої світової та Великої вітчизняної воєн. *Гілея: науковий вісник:* збірник наук. праць. 2015. № 98. С. 65–66.

114. Красносілецький Д. Антибільшовицький рух повстанських загонів «Холодного Яру» в 1921−1922 рр. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.* Серія: Історичні науки. 2009. Вип. 12. С. 140−149. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz_i_2009_12_18

115. Кротова Т. Предметний світ Ренесансу як втілення духу гуманістичної епохи. *Вісник Львівської національної академії мистецтв.* 2016. Вип. 21. С. 3−16. URL: https://lnam.edu.ua/files/Academy/nauka/visnyk/pdf_visnyk/21/01.pdf.

116. Крушельницька О. В. Методологія і організація наукових досліджень: наук. посіб. Київ: Кондор, 2003. 206 с.

117. Культурологія: теорія та історія культури: навч. посіб. / За ред. І. І. Тюрменко. 3-тє вид., перероб. та доп. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 370 с.

118. Кульчицький С. Утворення СРСР: нові погляди. *Україна:культурна спадщина, національна свідомість, державність.* 2006. № 15. С. 684–690.

119. Куракін О. М., Романов М. Ю. Генеза поняття «Громадянське суспільство». *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2015. № 35. С. 29−33.

120. Куценко В., Удовиченко В., Опалєва І. Освіта як фактор стабільності та національної безпеки України. *Економіка України*. 1998. № 1. С. 12–21.

121. Кучук А. Акціологічний підхід до дослідження правових явищ. *Підприємництво, господарство і право.* 2016. № 9. С. 116–117.

122. Кушніренко І. Реформи Нестора Махна: історичне дослідження. Запоріжжя, 2018. 260 с.

123. Лепісевич П. М. Правовий статус центральних органів державної влади в «другій УНР» доби Директорії. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.* 2012. № 2. С. 14–17.

124. Лисенко О. «В сім'ї вольній, новій...» Україна після нацистської окупації / Національна академія наук України. 2014. URL: http://history.org.ua/LiberUA/978-966-02-7373-3/978-966-02-7373-3.pdf.

125. Лисенко О. Є., Перехрест О. Г. Демографічні втрати України у роки Другої світової війни. До 70-ї річниці перемоги над нацизмом у Європі. *Архіви України*. 2015. № 3. С. 8−34. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ay_2015_3_4

126. Литвинов О. М. Соціально-правовий механізм протидії злочинності в Україні: монографія. Харків: Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2008. 276 с.

127. Литвинов О. М. Філософсько-правова думка у США напередодні здобуття незалежності, або про те, чи може бути корисним історичний досвід інших країн для сучасної України. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка.* 2010. № 1. С. 40−45.

128. Ліпкан В. А. Адміністративно-правове регулювання національної безпеки України: монографія. К.: Текст, 2008. 440 с.

129. Ліпкан В. А. Загальнонаукові методи націобезпекознавства. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. 2003. № 4. С. 26–33.

130. Ліпкан В. А. Національна безпека України: нормативно-правові аспекти забезпечення: монографія. Київ: Текст, 2003. 180 с.

131. Лук'янова Г. Ю. Методологічні основи дослідження права у сучасній юридичній науці. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.* 2011. № 4. С. 33−43.

132. Лукашевич О. Філософська герменевтика й проблеми теоретичного джерелознавства. *Totallogy-XXI. Постнекласічні дослідження.* 2013. № 29. С. 318−333.

133. Луппова Н. І. Дефініція поняття «Безпека» як основа функціонування підприємства. *Інформаційна та економічна безпека (INFECO-2010):* тези доповідей III Міжнар. наук.-практ. конф. URL: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:fXcFA-wSlrMJ:www.hups.mil.gov.ua/periodic-app/article/7470/soi_2010_3_61.pdf+&cd=3&hl=uk&ct=clnk&gl=ua.

134. Лучко С. В. Методологія дослідження пенітенціарної системи України. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля*. Серія: Юридичні науки. 2013. № 2. С. 151. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdujn_2013_2_29

135. Людина. *Енциклопедія сучасної України. Encyclopedia of modern Ukraine.* URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=59900

136. Майданчик для перекладів запозичених слів. URL: https://slovotvir.org.ua/.

137. Макроекономіка як наука. URL: https://azov-academy.ucoz.org/publ/informacionnoe_obespechenie_distancionnogo_obuchenija/makroehkonomika_economics_lekcii/makroekonomika_jak_nauka/11-1-0-10

138. Манжул І. В. Визначення методів пізнання в науковій літературі. *Бюлетень Міністерства юстиції України.* 2012. № 11. С. 11−17. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmju_2012_11_4

139. Мартин О. М. Економічна безпека як складова національної безпеки. *Наукові записки Національного університету «Острозька*

академія». Серія «Економіка». 2013. С. 68−74. URL: https://ecj.oa.edu.ua/articles/2013/n22/14.pdf

140. Марцин В. С., Міценко Н. Г., Даниленко О. А. Основи наукових досліджень: навч. посіб. Л.: Ромус-Поліграф 2002. 128 с.

141. Масовець В. П. Особливості функціонування механізмів забезпечення релігійної безпеки України в умовах гібридної війни. *Державне управління.* 2018. С. 111−115. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/14_2018/25.pdf

142. Матвєєва Т. О. Французька революція 1789−1794 років. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2017. № 1. С. 14–17.

143. Мельник В. І. Роль цивільного захисту в забезпеченні національної безпеки України в умовах євроінтеграції. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2022. № 4. С. 224−229. DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.4.2.35

144. Мельничук О. Методологічні підходи та принципи дослідження права людини на освіту. *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 11. С. 3−4.

145. Миньківська М. В. Педагогічне прогнозування в умовах інноваційного розвитку загальноосвітнього навчального закладу. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки.* 2015. № 1. С. 118–124.

146. Митрофаненко Ю. Холодний Яр в історії Української революції 1917−1920-х рр.: історіографічна традиція та сучасні інновації осмислення URL:
http://shron1.chtyvo.org.ua/Mytrofanenko_Yurii/Kholodnyi_Yar_v_istorii_Ukrainskoi_revoliutsii_1917_1920-kh_rr.pdf.

147. Михайлов В. М. Поняття «безпека» і «цивільна безпека» у міждисциплінарному науковому дискурсі. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи.* 2020. Вип. 1 (17). С. 78−83.

148. Мицик Ю. А., Здіорук С. І. Московський патріархат. *Енциклопедія Сучасної України*: онлайн / гол. редкол.: І. М. Дзюба,

А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2019. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=68689

149. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями від 30 серп. 1955 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212#Text

150. Монреальська декларація. Право людини на безпеку. URL: http://avionics.nau.edu.ua/files/doc.

151. Москвін Б. Ю. Економічна безпека фінансових інституцій в умовах воєнного стану в Україні. *Економіка і організація управління.* 2022. № 2 (46). С. 110–119.

152. Мошак О. В. Правовий зміст принципу субсидіарності в умовах євроінтеграції України. *Lex Portus.* 2017. № 3. С. 35 – 48.

153. Набуті форми організації поведінки. URL: https://pidruchniki.com/1663111659850/meditsina/nabuti_formi_organizatsiyi_povedinki.

154. Надольний І. Ф. Світогляд − ключова проблема пізнання та діяльності людини. *Вісник НАДУ при Президентові України.* 2015. № 4. С. 50−56.

155. Національна безпека у філософсько-правовому дискурсі: монографія / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, Є. М. Білоусов, Ю. Ю. Калиновський, І.В. Яковюк. Харків: б/в, 2019. 244 с.

156. Національна безпека: світоглядні та теоретико-методологічні засади. монографія / за заг. ред. О. П. Дзьобаня. Харків: Право, 2021. 776 с.

157. Недюха М. П. «Суспільні відносини» та «Соціальні відносини» як поняття політико-правової науки. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України.* 2018. Вип. 2. С. 188−200. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipiend_2018_2_15

158. Неліп М. І., Трофименко М. М. Криза полісних засад людського життя в рефлексіях стоїків та епікурейців. *Теорія та історія держави та права. Філософія права.* 2010. № 2. С. 47.

159. Нестеренко В. Національна політика української держави. *Вісник КНЛУ.* 2012. № 17. С. 88–91.

160. Нікіпєлова Є. М. Державне управління безпековою політикою Республіки Польща: досвід для України: дис. ... канд. наук держ. упр.: 25.00.05 / Національнийуніверситет цивільного захисту України. Харків, 2019. 286 с. URL: https://nuczu.edu.ua/images/topmenu/science/spetsializovani-vcheni-rady/DISNikipelova.pdf

161. Олешко С., Біла О. Історичний ракурс уявлення про жінку в різні епохи. *Наукові записки Національного університету імені Богдана Хмельницького*. 2016. № 2. С. 141–147.

162. Олійник В. І. Загальносоціальні заходи запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони державної таємниці. *Юридична наука*. 2020. № 11. С. 172−176.

163. Олійник В. І. Методологія дослідження кримінально-правової охорони державної таємниці. *Вісник Національної академії прокуратури України.* 2015. № 3 (41). С. 58–62.

164. Олійник Т. І. Економічна безпека суб'єкта господарювання: сутність та підходи до визначення. *Інвестиції: практика та досвід.* 2019. № 18. С. 42−46. URL: http://www.investplan.com.ua/?op=1&z=6825&i=7

165. Омельчук Л. В. Сутнісні характеристики економічної безпеки страхової компанії з позиції теорії безпекознавства. *Ефективна економіка:* електронне фахове видання. 2018. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/10_2018/156.pdf.

166. Онищук І. І. Методологія й техніка дослідження правового моніторингу. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка».* 2015. С. 148−155.

167. Організація Об’єднаних Націй: *офіційний вебсайт.* URL: https://www.un.org/ru/sections/un-charter/chapter-i/index.html

168. Орел М. Г. Визначення основних компонентів моделі забезпечення політичної безпеки. *Інвестиції: практика та досвід.* 2019. № 6. С. 111−115.

169. Орел М. Г. Принципи, підходи та чинники розробки ефективної стратегії забезпечення політичної безпеки України *Державне управління: удосконалення та розвиток.* 2017. № 8. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1110

170. Орел М. Г. Розроблення стратегії забезпечення політичної безпеки: теоретичний аспект. *Держава та регіони.* Серія: «Державне управління». 2017. № 4 (60). С. 61−66.

171. Орел Ю. В. Історичний метод та проблеми періодизації законодавства про кримінально-правову охорону нормальної діяльності органів і установ пенітенціарної служби України. *Форум права.* 2014. № 4. С. 227−331.

172. Орлов Ю. В. Політико-кримінологічна теорія протидії злочинності: монографія. Харків: ДісаПлюс, 2016. 656 с. ISBN 978-617-7384-13-6

173. Освіта на основі життєвих навичок Адвокаційний модуль для керівних кадрів. URL: http://dlse.multycourse.com.ua/ua/page/19/115.

174. Основи методології та організації наукових досліджень: навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів і ад'юнктів / за ред. А. Є. Конверського. К.: Центр учбової літератури, 2010. 352 с.

175. Основи цивільної оборони та цивільного захисту в Україні. URL: https://pidru4niki.com/14170120/bzhd/osnovi_tsivilnoyi_oboroni_tsivilnogo_zahistu_ukrayini.

176. Павлов Ю. В. «Кінець історії» чи постісторія (Ф. Фукуяма та Ж. Бодрійяр). *Філософські читання*: матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 24−25 квіт. 2001 р.). Київ: УДУХТ, 2001. С. 33–34.

177. Павлютін Ю. М. Політична безпека в системі заходів із забезпечення національної безпеки. *Честь і закон.* 2020. № 4 (75). С. 49−55. http://chiz.nangu.edu.ua/article/view/220566/220211

178. Палагін О., Кургаєв О. Міждисциплінарні наукові дослідження: оптимізація системно-інформаційної підтримки. *Вісник Національної академії наук України.* 2009. № 3. С. 15.

179. Палінчак М. М., Галда П. П., Лешанич М. М. Релігійний фактор у міжнародних відносинах: навч. посіб. / Ужгородський національний університет. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2015. 296 с.

180. Пасічник В. Філософська категорія безпеки як основа нової парадигми державного управління національною безпекою. *Демократичне врядування:* наук. вісник. 2011. Вип. 7. URL: https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2022/feb/26947/pasichnyk.pdf

181. Пендюра М. М. Правове забезпечення національної безпеки України в умовах євроінтеграції. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. 2005. № 2. С. 86–94.

182. Петрова Л. В. Методологія провознавства: філософський дискурс. *Третій Міжнародний конгрес україністів* (Харків, 26−29 серп. 1996 р.). Харків: Правознавство, 1996. С. 23−29.

183. Пиріг Р. Діяльність урядів гетьманату Павла Скоропадського: персональний вимір. К., 2016. 518 с. (Інститут історії України НАН України).

184. Пирожков С. І. Концептуальні підходи до формування системи національної безпеки України. *Стратегічна панорама*. 2003. № 1. С. 100−112.

185. Пирожков С., Селіванов В. Національна безпека України: сучасне розуміння. *Вісник Академії наук України*. 1992. № 9. С. 3–10.

186. Питання гендерної рівності. 03 вересня 2020 р. URL: https://tax.gov.ua/baneryi/zabezpechennya-rivnih-prav-ta-mojlivostey-jinok-i-cholovikiv/432409.html

187. Пілюшенко В. Л., Шкрабак І. В., Словенко Е. І. Наукове дослідження: організація, методологія, інформаційне забезпечення: навч. посіб. Київ: Лібра, 2004. 344 с.

188. Платон Держава / пер. з давньогр. Д. Коваль. Київ: Основи, 2000. 355 с.

189. Подскальна О. А. Приєднання України до механізму цивільного захисту Європейського Союзу – один із пріоритетів її європейського вибору. *Інвестиції: практика та досвід.* 2015. № 19. С. 130–134.

190. Познанська К. В. Множинність теорій і парадигм теоретичної соціології. Славута: зб. наук. праць з гуманітарних дисциплін. URL: http://slavutajournal.com.ua/arxiv-nomeriv/slavuta-vipusk-4-5-2011/mnozhinnist-teorij-i-paradigm-teoretichno%D1%97-sociologi%D1%97/.

191. Політика історичної пам’яті в контексті національної безпеки Украї ни: аналіт. доповідь / Яблонський В. М., Лозовий В. С., Валевський О. Л., Здіорук С. І., Зубченко С. О. та ін.; за заг. ред. В. М. Яблонського. Київ: НІСД, 2019. 144 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-09/dopovid_polityka_druk_03.pdf

192. Політична сфера, її суть, структура, місце і роль в суспільстві. URL: https://textbooks.studio/uchebnik-teoriya-politiki/politichna-sfera-jiji-sut-struktura-mistse-rol.html.

193. Політична сфера: основні поняття. URL: https://stud.com.ua/24330/politologiya/politichna_sfera_osnovni_ponyattya.

194. Політичні вчення у Франції. URL: http://www.aboz-ua.narod.ru/konferens/ARTkonf/ A14.pdf.

195. Політологія: мультимедійний навч. підруч. / Національна академія внутрішніх справ. URL: https://arm.naiau.kiev.ua/books/politolog(2018-11-14)/lec/lec1.html

196. Полуда В. А. Статус військовополонених в нацистських таборах на території рейхскомісаріату «Україна» та в зоні військової окупації. *Гілея: науковий вісник:* зб. наук. праць. 2015. № 98. С. 67–71.

197. Поняття та сутність безпеки людини, екологічної безпеки та надзвичайної ситуації. URL: https://nuczu.edu.ua/images/menu/it-tehnologii/publish/9700.html.

198. Постійне представництво України при відділенні ООН та інших міжнародних організаціях в Женеві: *офіційний вебсайт*. URL: https://geneva.mfa.gov.ua/posolstvo/2612-who.

199. Правове забезпечення фінансової безпеки України: монографія / В. Т. Білоус, О. О. Бригінець, О. В. Драган та ін. Ірпінь: Ун-т ДФС України, 2020. 428 с.

200. Причепій Є. М., Черній А. М., Чекаль Л. А. Філософія. Київ: Академвидав, 2009. 592 с. (ВЦ «Академія», «Альма-матер»; кн. 3).

201. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства з питань цивільного захисту: Закон України від 17 лют. 2022 р. № 2081-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2081-20#Text

202. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07 груд. 2017 р. № 2229-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text

203. Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права Збройних Сил України: Наказ Міністерства оборони України від 23 берез. 2017 р. № 164. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17.

204. Про затвердження Кодексу системи передачі: Постанова Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг від 14 берез. 2018 р. № 309. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0309874-18/ed20180314#Text.

205. Про затвердження Положення про систему управління безпекою польотів на авіаційному транспорті: Наказ Державної служби України з нагляду за забезпеченням безпеки авіації від 25 листопада 2005 року № 895 (Наказ втратив чинність (згідно з наказом Державної авіаційної служби

України від 27 грудня 2019 р. № 1817). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0754-03/ed20060127/find?text=%C1%E5%E7%EF%E5%EA%E0#Text.

206. Про затвердження Положення про систему управління безпекою руху на залізничному транспорті: Наказ Міністерства інфраструктури України від 24 груд. 202 р. № 842. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0351-21#Text

207. Про затвердження Положення про систему управління безпекою руху поїздів у Державній адміністрації залізничного транспорту України: Наказ Міністерства інфраструктури України від 01 квіт. № 27 (Наказ втратив чинність на підставі Наказу Міністерства інфраструктури № 842 (z0351-21) від 24 груд. 2020 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1232-04/ed20110704/find?text=%C1%E5%E7%EF%E5%EA%E0#Text.

208. Про затвердження Положення про технічне обслуговування устаткування підприємств гірничо-металургійного комплексу: Наказ Міністерства промислової політик України від 15 черв. 2004 р. № 285. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0807-04/ed20091106/find?text=%C1%E5%E7%EF%E5%EA%E0#Text.

209. Про затвердження Правил сертифікації суб'єктів, що надають послуги з аеронавігаційного обслуговування: Наказ Міністерства транспорту та зв'язку України від 22 січ. 2007 р. № 42. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0104-07/ed20111229/find?text=%C1%E5%E7%EF%E5%EA%E0#Text.

210. Про затвердження Правил супроводження в контрольованих зонах авіапідприємств матеріальних цінностей і пасажирів: Наказ Державного департаменту авіаційного транспорту України Міністерства внутрішніх справ України № 168/397 від 11 черв. 1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0334-96/ed19960628/find?text=%C1%E5%E7%EF%E5%EA%E0#Text.

211. Про затвердження Технічного регламенту вибухових матеріалів промислового призначення: Постанова Кабінету Міністрів України від 03 жовт. 2018 р. № 802. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/802-2018-%D0%BF/ed20181003#Text.

212. Про заходи щодо виконання постанови Кабінету Міністрів України від 05 трав. 1997 р. № 409 «Про забезпечення надійності й безпечної експлуатації будівель, споруд та інженерних мереж»: Наказ Державного комітету будівництва, архітектури та житлової політики України, Державного комітету України по нагляду за охороною праці № 32/288 від 27 листоп. 1997 р. (Наказ втратив чинність на підставі Наказу Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства № 193/507 (z0867-14) від 11.07.2014). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0423-98/ed20120320/find?text=%C1%E5%E7%EF%E5%EA%E0#Text.

213. Про методологічні засади вимірювання людського розвитку для регіонів України: Постанова Колегії Державного комітету статистики України. Президія Національної академії наук України. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/134389_134389

214. Про міжнародні договори України: Закон України від 29 черв. 2004 р. № 1906-IV. *Відомості Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text.

215. Про національну безпеку України: Закон України від 21 черв. 2018 р. № 2469-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text.

216. Про оборону України: Закон України від 06 груд. 1991 р. № 1932-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12/ed20101016#Text.

217. Про правові засади цивільного захисту Закон України від 24 черв. 2004 р. № 1859-IV (Закон втратив чинність на підставі Кодексу № 5403-VI (5403-17) від 02 жовт. 2012 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1859-15#Text.

218. Про Раду національної безпеки і оборони України : Закон України від 05 берез. 1998 р. № 183/98-ВР. Редакція від 29.07.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-%D0%B2%D1%80#Text

219. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14 верес. 2020 р. № 392/2020. URL: https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037

220. Про цивільну оборону: Закон України від 03.02.1993 № 2974-XII. (Закон втратив чинність на підставі Кодексу № 5403-VI (5403-17) від 02 жовт. 2012 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2974-12#Text.

221. Публічне управління та національна безпека: монографія / А. М. Михненко, Н. М. Грущинська, Ю. В. Нестеряк, Я. Ф. Жовнірчик, І. І. Дейнега, В. П. Приходько, М. Л. Ніжніков, Е. М. Макаренко, О. В. Поліщук, І. В. Чібісова; за ред. д-ра іст. наук, проф. А. М. Михненка і д-ра екон. наук, доц. Н. М. Грущинської. Київ: НАУ, 2019. 340 с.

222. Ратушна О. М., Стасюк І. М. Передумови і наслідки укладення Брестського мирного договору між УНР та державами Четвірного союзу / Вісник Національного університету «Львівська політехніка». 2009. № 652. С. 97−101.

223. Резнікова О. О., Войтовський К. Є., Лепіхов А. В. Організація системи забезпечення національної стійкості на регіональному і місцевому рівнях : аналіт. доп. / за заг. ред. О. О. Резнікової. Київ: НІСД, 2021. 140 с.

224. Резолюція A/RES/66/290 Генеральної Асамблеї ООН «Подальша діяльність у зв’язку з пунктом 143 Підсумкового документа Всесвітнього саміту 2005 року, присвяченого безпеці людини». URL: http://daccess-ddsny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N11/476/24/PDF/N1147624.pdf

225. Релігійна безпека на тимчасово окупованих територіях: стратегії та рішення для країн Східного партнерства: проєкт за підтримки фонду Конрада Аденауера. *Національна академія державного управління при Президентові України.* URL:

http://academy.gov.ua/?lang=ukr&tip=osn&filtername=&page=2&tipn=News&newsid=1828&typeview=&PageNumber=1.

226. Ремез О. Л. Аналіз дефініцій «цивільна «безпека» та їх інтерпретація. *IX-ті наукові читання, присвячені пам'яті академіка В. В. Копейчикова:* зб. матеріалів (Київ, 20 листоп. 2019 р.). Київ, 2019. С. 173−175.

227. Ремез О. Л. Астротурфінг як інструмент віртуальної загрози цивільній безпеці. *Національний юридичний журнал: теорія і практика.* 2020. № 2. С. 16−20.

228. Ремез О. Л. Безпека в міжнародно-правовому регулюванні. *Науковий вісник публічного та приватного права.* 2019. № 1. С. 231−237.

229. Ремез О. Л. Безпекові виміри освіти у сфері національної безпеки. *Розвиток науки та техніки: проблеми і перспективи:* матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. з нагоди відзначення Дня науки−2020 в Україні (Київ, 21 трав. 2020 р.). Київ, 2020. С. 104−106.

230. Ремез О. Л. Децентралізація, як елемент розвитку сучасної держави. *VI-ті наукові читання, присвячені пам'яті академіка В. В. Копейчикова:* зб. матеріалів (Київ, 17 листоп. 2016 р.) / Редкол.: А.М. Завальний, Н.В. Лазнюк, Д.О. Тихомиров. К.: НАВС, 2016. С. 122−124.

231. Ремез О. Л. До питання стратегічного врегулювання безпекової сфери. *XI-ті наукові читання, присвячені пам'яті академіка В. В. Копейчикова:* зб. матеріалів Київ, 2021. С. 135−138.

232. Ремез О. Л. Загрози безпеці та верховенство права. *Національні правові системи в умовах глобалізації (пам'яті професора О .Г. Мурашина):* зб. матеріалів круглого столу (Київ, 21 берез. 2019 р.). К., 2019. С. 130−133.

233. Ремез О. Л. Історія розвитку розуміння правової концепції безпеки. *Підприємництво, господарство і право.* 2019. № 4. С. 196−201.

Ремез О. Л. Мезо-, мега-, мікро-, категорії в концепції безпеки. *Право і держава: проблеми розвитку та взаємодії у XXI ст*: матеріали Міжнар.

наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 24−25 січ. 2020 р.). Запоріжжя, 2020. С. 68−70.

234. Ремез О. Л. Пандемія XXI століття COVID-19 як загроза цивільній безпеці. *X-ті наукові читання, присвячені пам'яті академіка В. В. Копейчикова:* зб. матеріалів (Київ, 18 листоп. 2020 р.). Київ, 2020. С. 147−149.

235. Ремез О. Л. Правосвідомість як форма суспільної свідомості і складова цивільної безпеки. Вид-во: Гельветика, 2020. С. 24–27.

236. Ремез О. Л. Протекторат – як форма державного устрою. *V-ті наукові читання, присвячені пам'яті академіка В. В. Копейчикова:* зб. матеріалів (Київ, 17 листоп. 2016 р.) Київ, 2015. С. 102−104.

237. Ремез О. Л. Суспільна свідомість – правосвідомість, як основа сфери цивільної безпеки. *Юридична наука нового часу: традиції та вектори розвитку:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 13 берез. 2020 р.). Одеса, 2020. С. 43−45.

238. Ремез О. Л. Сфера безпеки України: аспекти теоретичного поділу складових компонентів. *Project approach in the didactic process of universities − international dimension.* 2021. № . С. 193−203.

239. Ремез О. Л. Тероризм – найнебезпечніше антисоціальне явище, можливі шляхи протидії. *Наукові здобутки молодих науковців-правоохоронців.* Київ, 2014. С. 101−103.

240. Ремез О. Л. Цивільна безпека через призму реалізації Закону України «Про звернення громадян». *Європейська Наукова Платформа.* (Париж, Франція, 5 лют. 2021 р.). Париж, 2021. С.

241. Ремез О. Л. Цивільний захист і цивільна оборона в контексті забезпечення безпеки суспільства. *Модернізація та наукові дослідження: парадигма інноваційного розвитку суспільства і технологій:* матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 25−26 січ. 2019 р.). Київ, 2019. С. 161−164.

242. Ремез О. Л. Щодо нормативно-правового визначення видів національної безпеки. *VII-мі наукові читання, присвячені пам'яті академіка В. В. Копейчикова:* зб. матеріалів (Київ, 22 листоп. 2018 р.). К., 2018. С. 173−175.

243. Ремез. О. Л. Європейська система захисту прав і свобод людини» *Наукові здобутки молодих науковців-правоохоронців:* матеріали. Київ, 2014. С. 115−116.

244. Решетов О. О., Кирильчук З. В., Стежко З. В. Філософія середньовіччя. *Наукові записки Кіровоградського національного технічного університету.* 2011. № 11. С. 51–54.

245. Рибалова Л. М. Методологія наукового пошуку – основа технології розвиваючого навчання. *Нові технології навчання*. 2007. Вип. 19. С. 206−209.

246. Рогуля А. О. Європейський досвід функціонування системи цивільного захисту населення у забезпеченні національної безпеки. *Ефективність державного управління:* зб. наук. пр. Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України. Вип. 45 / за заг. ред. чл.-кор. НАН України В.С. Загорського, доц. А.В. Ліпенцева. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2015. С. 130−138.

247. Роєнт О. П. Перша світова війна і наслідки геополітичних катаклізмів початку XX ст. для України. *Народи світу і Велика війна 1914−1918 рр.:* матеріали Всеукр. наук. конф. (Вінниця, 3−4 квіт. 2015 р.). Вінниця, 2015. С. 203−208.

248. Роєнт О. П. Нове дослідження з проблем регіональної історії. *Інформація і рецензії.* 2017. С. 217.

249. Романчук О. К. Відлуння Брестського миру. *Журнал «Універсум».* 2018. URL: http://universum.lviv.ua/data/magarticles/files/2427.pdf.

250. Рудоміно-Дусятська О. В. Принцип детермінізму як методологічна основа розробки проблем екологічної психології. *Науковий*

вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Психологічні науки. 2013. Т. 2. Вип. 10. С. 268−271. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdups_2013_2_10_53

251. Руссо Жан-Жак Про суспільну угоду, або принципи політичного права / Пер. з фр. та ком. О. Хома. К.: Port-Royal, 2001. 349 с.

252. Рябчинська О. П. Система покарань в Україні: поняття, значення та принципи побудови: монографія. Запоріжжя: Акцент Інвест-Трейд, 2013. 448 с.

253. Саржинська А. Р., Ольвінська Ю. О. Статистичні аспекти дослідження рівня людського розвитку. *Збірник наукових студентських праць.* 2016. Вип. 22. URL: https://core.ac.uk/download/pdf/147041593.pdf.

254. Себайн Д., Тореон Томас Л. Н. Історія політичної думки / Пер. з англ. К.: Основи, 1997. 838 с.

255. Сектор цивільної безпеки. *EUAM_Ukraine.* URL: https://www.euam-ukraine.eu/ua/our-mission/the-civilian-security-sector/

256. Сеник О. М. Концептуальні основи методології пізнання правового конфлікту. *Правова інформатика.* 2013. № 1 (37). С. 79−85.

257. Сидоров О. А. Місце потенціалу в забезпеченні економічного зростання як мети функціонування національної економіки: теоретичний аспект. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління.* 2017. Вип. 6 (11). С. 71−75. URL: https://chmnu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/07/Sidorov-O.A.pdf

258. Ситар Л. Й., Скриньковський Р. М. Сучасний стан та проблеми розвитку соціальної сфери України. *Ефективна економіка:* електронний журнал. 2015. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3954.

259. Скоморовський В. Б. Політико-правові передумови створення СРСР. *Науково-інформаційний вісник.* 2011. № 4. С. 184–189.

260. Скочиляс Л., Шиманова О., Парійчук-Брухаль Р. Політологія: навч.-метод. посіб. / Львів. держ. ун-т фіз. культ. Л.: ПП Сорока Т. Б., 2014. 192 с.

261. Скрипнюк О. В. Конституційні цінності: від теорії до практики. До 100-річчя Конституції Української народної республіки. *Journal «ScienceRise: Juridical Science»*. 2018. № 4. С. 4–8.

262. Словник іншомовних слів / за ред. члена-кореспондента АН УРСР О. С. Мельничук. Київ, 1974. 865 с.

263. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970−1980). URL: http://sum.in.ua/

264. Словник української мови: в 11-ти томах / / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні; редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін. Київ: Наук. думка, 1970−1980. Т. 1: А−В / ред. тому: П. Й. Горецький та ін. 1970. XXVII. 799 с.

265. Словник української мови: в 11 т. / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні; редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін. Київ: Наук. думка, 1970−1980. Т. 2: Г−Ж / ред. тому: П. П. Доценко, Л. А. Юрчук. 1971. 550 с.

266. Словник української мови: в 11-ти т. / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні; редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін. Київ: Наук. думка, 1970−1980. Т. 4: І-М / ред. тому: А. А. Бурячок, П. П. Доценко. 1973. 840 с.

267. Словник української мови: в 11 т. / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні; редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін. Київ: Наук. думка, 1970−1980. Т. 10: Т−Ф / ред. тому: А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк. 1979. 658 с.

268. Словник української мови: в 4-х т. / Упор. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко. К.: Вид-во Академії наук Української РСР, 1958. Т. 4. URL: http://hrinchenko.com/slovar/znachenie-slova/63724-cyvilnyj.html#show_point

269. Слово про людину і науку середньовіччя. *Студентський історико-педагогічний альманах.* Вип. 2. Історія університетської освіти: виникнення, становлення, розвиток : зб. наук. праць молодих дослідн. / за

ред. О. Є. Антонової, В. В. Павленко. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. С. 7−17.

270. Сокирська В. Відносини між РСФРР і УСРР (1919−1929 рр.): політико-економічний та адміністративно-територіальний дискурс: дис. … доктора історич. наук: 07.00.02. Тернопіль, 2018. 648 с.

271. Соціальна сфера. URL: http://zno.academia.in.ua/mod/book/view.php?id=3352.

272. Соціологічні дослідження в бібліотеці: анкетування / Маріупольський державний університет. 2016. URL: http://slibr.mdu.in.ua/olderfiles/vudannja/bp_Vip.2_2016.pdf.

273. Соціологія : підручник / Ю. Ф. Пачковський, Н. В. Коваліско, І. В. Городняк та ін.; за ред. д-ра соціол. наук, проф. Ю. Ф. Пачковського. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2011. 418 с.

274. Список країн за Індексом людського розвитку. *Вікіпедія – вільна енциклопедія.* URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/

275. Статут Організації Об'єднаних Націй. *Вікіпедія – вільна енциклопедія.* URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/

276. Стеблак Д. М. Політико-правові аспекти формування моделі державно-церковних відносин в Сполучених штатах Америки. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна.* 2018. № 34. С. 81–87.

277. Стеблак Р. І. Проблемні аспекти діяльності Організації Об'єднаних Націй / Національний університет «Одеська юридична академія». 2013. С. 100–103.

278. Стратегія громадської безпеки та цивільного захисту України від 29 черв. 2021 р. *Офіційна вебсторінка Міністерства внутрішніх справ України.* URL: https://mvs.gov.ua/uk/ministry/normativna-baza-mvs/proekti-normativnix-aktiv/strategiya-gromadskoyi-bezpeki-ta-civilnogo-zaxistu-ukrayini-zatverdzeno-vid-29062021

279. Сфера (куля) та її властивості. URL: http://zno.academia.in.ua/mod/book/view.php?id=3215.

280. Теоретичні основи безпеки життєдіяльності: лекція. 19 с. URL: https://studfile.net/preview/1863163/page:3/

281. Теорія небезпеки та ризику. URL: https://studfile.net/preview/1863163/page:2/.

282. Тимченко Р. Українські дипломати на паризькій мирній конференції. *Український історичний збірник.* 2013. № 16. С. 146−150.

283. Тихий В. П. Безпека людини: поняття, правове забезпечення, значення, види. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 2 (85). С. 33–34.

284. Тихомиров Д. О. Міждисциплінарні та філософські підходи до інтерпретації поняття «безпека». *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ.* 2018. № 2. С. 110−115. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aymvs_2018_2_10.

285. Тихомиров Д. О. Теоретико-правові засади державної політики у сфері цивільної безпеки в Україні: дис. … доктора юрид. наук: спец. 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень (081 – Право). Київ:НАВС, 2021. 535 с.

286. Ткаченко В. Д., Погребняк С. П., Лук`янов Д. В. Порівняльне правознавство: підручн. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / за ред. В. Д. Ткаченка. Харків: Право, 2003. С. 6–7.

287. Томас Г. Левіафан, або суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної / пер. з англ. К.: Дух і Літера, 2000. 606 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Thomas_Hobbes/Leviafan_abo_Sut_budova_i_povnovazhennia_derzhavy_tserkovnoi_ta_svitskoi.pdf?PHPSESSID=9rpau8at3rq0ce7qa5lbru3s84

288. Третяк В. В., Гордієнко Т. М. Економічна безпека: сутність та умови формування. *Економіка та держава.* 2010. № 1. С. 6−8. http://www.economy.in.ua/pdf/1_2010/3.pdf

289. Угода між Урядом України і Урядом Азербайджанської Республіки про співробітництво в галузі авіаційної безпеки від 22 груд.

1995 р.
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/031_068/ed19960819/find?text=%C1%E5%E7%EF%E5%EA%E0#Text.

290. Фатхудінов В. Г. Напрями вдосконалення адміністративно-правового регулювання громадської безпеки. *Право і суспільство.* 2018. Вип. 2. С. 167−171. http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2018/2_2018/part_1/30.pdf

291. Філософський енциклопедичний словник: енциклопедія / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди; голов. ред. В. І. Шинкарук. Київ: Абрис, 2012. 751 с.

292. Фоміна Л. О. Забезпечення безпеки жінок: міжнародно-правовий аспект. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.* Серія «ПРАВО». 2016. Вип. 22. С. 193−197.

293. Формування радянської держави та права в Росії. URL: https://arm.naiau.kiev.ua/books/idpzk/media/mult_11.pdf.

294. Харазішвілі Ю. М. Системна безпека сталого розвитку: інструментарій оцінки, резерви та стратегічні сценарії реалізації: монографія / НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2019. 304 с.

295. Харламова Г. О. Рівень національної безпеки країни в системі сучасних геоекономічних загроз: аналіз, оцінка, прогноз: монографія / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Екон. ф-т. Київ: Аграр Медіа Груп, 2018. 377 с.

296. Хойнацька Л. М. Місце і роль України на арені Другої світової війни / Національна академія внутрішніх справ. 2015. 147 с.

297. Хохліна О. П. Проблеми методологічних принципів психології. *Юридична психологія.* 2015. № 2. С. 5–23.

298. Цивілізаційний вибір України: від «руского міра» до об’єднаної Європи: аналітична доповідь / Лозовий В. С., Валевський О. Л., Здіорук С. І., Зубченко С. О, Іщенко А. Ю. та ін; за заг. ред. В. М. Яблонського; НІСД. Київ: НІСД, 2019. 192 с.

299. Цивільна оборона − історія становлення. URL: https://dczn.zt.gov.ua/History.html.

300. Цілісність сектору безпеки. Законодавство про сферу безпеки. *Женевський центр демократичного контролю над збройними силами.* URL: https://securitysectorintegrity.com/uk

301. Цяпа А. Філософи. Тернопіль: «Навчальна книга – Богдан», 2010. 368 с. (Довідкове видання, «Мецлер компакт»; кн. 3).

302. Чебан О. І. Філософія позитивізму в оцінювальному дослідженні. *Державне будівництво.* 2013. URL: http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2013-1/doc/1/12.pdf.

303. Черевко О. В. Столітні роковини початку великої трагедії: війна, яка сколихнула долі народів. *Перша світова війна й Україна (до 100-річчя початку Великої війни):* тези доповідей Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнародною участю (Київ−Черкаси, 25−26 верес. 2014 р.) / редкол.: В. А. Смолій та ін. К.: Інститут історії України, 2014. С. 10–11.

304. Чуйко З. Д. Конституційні основи національної безпеки України: автореф. дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 – конституційне право / Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2008. 19 с.

305. Чуйко С. Перспективи консолідації новітнього українського суспільства та вирішення проблеми трактування ключових подій Другої світової війни. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.* Сер. Історія / голов. ред. І. Зуляк ; редкол.: М. Алексієвець, Л. Алексієвець, М. Бармак та ін. Тернопіль: ТНПУ, 2013. Вип. 1: у 2 ч. Ч. 1. С. 187–191.

306. Шевчук Р. М. Методологія наукового пізнання: від явища до сутності. *Філософські та методологічні проблеми права.* 2016. № 1. С. 37–38.

307. Шелер М. Сутність моральної особистості. *Сучасна зарубіжна філософія: Течії і напрямки.* Хрестоматія. К., 1996. С. 10−31.

308. Шишкіна Є. К., Носиров О. О. Методологія наукових досліджень: навч. посіб. / Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут“. Харків: «Діса плюс», 2014. 200 с.

309. Штепа В. С. Формування центрів безпеки в об’єднаних територіальних громадах / Донецький національний університет імені Василя Стуса. URL: https://jarch.donnu.edu.ua/article/view/13463/13369

310. Щербак Н. В. Міжнародні стандарти з питань ґендерної рівності та їх упровадження в Україні (в умовах реформування державного управління). *Право та державне управління.* 2020. № 4. С. 153−165.

311. Що таке доктрина. URL: https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Qry=%C4%EE%EA%F2%F0%E8%ED%E0.

312. Щоденні і оперативні звіти Спеціальної моніторингової місії в Україні. *Офіційна вебсторінка Спеціальної моніторингової місії ОБСЄ в Україні.* URL: https://www.osce.org/uk/ukraine-smm/reports

313. Щотижневе епідемологічне оновлення − 12 січня 2021 р. *Офіційний сайт Всесвітньої Організації Охорони Здоров'я.* 2021. URL: https://www.who.int/publications/m/item/weekly-epidemiological-update---12-january-2021.

314. Яремко І. І. Економічна безпека як складова національної безпеки. URL: https://ena.lpnu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/1b8aad18-e469-479c-a51a-f5dfc96b403c/content

315. Basic Principles on the Use of Force and Firearms by Law Enforcement Officials adopted 07 September 1990 by by the Eighth United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, Havana, Cuba, 27 August to 7 September 1990. URL: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/basic-principles-use-force-and-firearms-law-enforcement

316. Code of Conduct for Law Enforcement Officials adopted 17 December 1979 by General Assembly resolution 34/169. URL:

https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/code-conduct-law-enforcement-officials

317. Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment adopted 10 December 1984 by General Assembly resolution 39/46. Entry into force: 26 June 1987. URL: https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CAT.aspx

318. Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women New York, 18 December 1979 adopted 18 December 1979 by United Nations General Assembly. Entry into force: 3 September 1981. URL: https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CEDAW.aspx

319. Convention on the Rights of the Child adopted 20 November 1989 by General Assembly resolution 44/25. Entry into force: 2 September 1990. URL: https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CRC.aspx

320. DCAF's International Security Sector Advisory Team (ISSAT). *Geneva Centre for Security Sector Governance.* URL: ttps://www.dcaf.ch/issat

321. Declaration on Race and Racial Prejudice adopted 27 November 1978 by the General Conference of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization at its twentieth session Share. URL: https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/RaceAndRacialPrejudice.aspx

322. Declaration on the Elimination of All Forms of Intolerance and of Discrimination Based on Religion or Belief adopted 25 November 1981 by General Assembly resolution 36/55. URL: https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/ReligionOrBelief.aspx

323. Declaration on the Elimination of Violence against Women adopted 20 December 1993 by General Assembly resolution 48/104. URL: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-elimination-violence-against-women

324. Declaration on the Protection of Women and Children in Emergency and Armed Conflict adopted 14 December 1974 by General Assembly

resolution 3318 (XXIX). URL: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-protection-women-and-children-emergency-and-armed

325. Discrimination (Employment and Occupation) Convention, 1958 (No. 111) adopted 25 June 1958 by General Conference of the International Labour Organisation at its thirty-fourth session. Entry into force: 15 June 1960. URL: https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/EmploymentAndOccupation.aspx

326. Equal Remuneration Convention, 1951 (No. 100) adopted 29 June 1951 by General Conference of the International Labour Organisation at its thirty-fourth session. Entry into force: 23 May 1953. URL: https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/EqualRemuneration.aspx

327. Human Capital Definition. *Investopedia.* URL: https://www.investopedia.com/terms/h/human capital.asp.; Важливість розвитку людського капіталу у сучасному світі. URL: https: //uifuture.org/vazhlyvis.

328. Human Development Report 2015. *Work for Human Development.* Published for the United Nations Development Programme (UNDP). URL: https://www.nas.gov.ua/text/pdfNews/2015_Human_Development_Report.pdf

329. International Convention against the Recruitment, Use, Financing and Training of Mercenaries adopted 04 December 1989 by General Assembly resolution 44/34. Entry into force: 20 October 2001. URL: https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/Mercenaries.aspx

330. International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance adopted 23 December 2010 by General Assembly of the United Nations in its resolution 47/133. Entry into force: 23 December 2010. URL: https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CED/Pages/ConventionCED.aspx

331. International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination adopted 21 December 1965 ву UN General Assembly resolution

2106 (XX). Entry into force: 4 January 1969. URL: https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CERD.aspx

332. International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights adopted 16 December 1966 by General Assembly resolution 2200A (XXI). URL: https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CESCR.aspx

333. Lester D., Hvezda J., Sullivan S., Plourde R. Maslow's hierarchy of needs and psychological health. *J Gen Psychol.* 1983. № 109 (1). P. 83−85. doi:10.1080/00221309.1983.9711513.

334. Motion for a Resolution to wind up the debate on the statements by the Council and the Commission pursuant to Rule 132(2) of the Rules of Procedure on the 80th anniversary of the start of the Second World War and the importance of European remembrance for the future of Europe (2019/2819(RSP)). *European Parliament. Plenary sitting.* B9-0098/2019. 17.09.2019. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/B-9-2019-0098_EN.pdf?fbclid=IwAR3Ik8bXr3e-R_kpNGu6PdLRjp1uunzoj9h2bhppYQ4BCb3wDfjTPdrvj4Y

335. Noltemeyer A., James A, Bush K., Bergen D., Barrios V., Patton J. The relationship between deficiency needs and growth needs: The continuing investigation of Maslow's theory. *Child Youth Serv.* 2021. № 42 (1). P. 24−42. doi:10.1080/0145935X.2020.1818558

336. ODS – Sédoc. Official *Documents System of the United Nations.* URL: https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N02/215/43/PDF/N0221543.pdf?OpenElement

337. Optional Protocol to the Convention against Torture and other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment adopted 18 December 2002 by the fifty-seventh session of the General Assembly of the United Nations by resolution A/RES/57/199. Entry into force: 22 June 2006. URL: https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/OPCAT.aspx

338. Optional Protocol to the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women adopted 06 October 1999 by resolution

A/RES/54/4 at the fifty-fourth session of the General Assembly of the United Nations. Entry into force: 22 December 2000. URL: https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/OPCEDAW.aspx

339. Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the involvement of children in armed conflict adopted 25 May 2000 by General Assembly resolution A/RES/54/263. Entry into force: 12 February 2002. URL: https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/OPACCRC.aspx

340. Optional Protocol to the International Covenant on Civil and Political Rights adopted 16 December 1966 by General Assembly resolution 2200A (XXI). Entry into force: 23 March 1976. *United Nations.* URL: https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/OPCCPR1.aspx

341. Optional Protocol to the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights adopted 10 December 2008 by sixty-third session of the General Assembly by resolution A/RES/63/117. Entry into force: 5 May 2013 URL: https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/OPCESCR.aspx

342. Oxford English Dictionary, second edition, edited by John Simpson and Edmund Weiner, Clarendon Press, 1989, twenty volumes, hardcover, ISBN 0-19-861186-2. URL: https://www.oed.com/?tl=true

343. Protocol Instituting a Conciliation and Good Offices Commission to be responsible for seeking a settlement of any disputes which may arise between States Parties to the Convention against Discrimination in Education adopted 10 December 1962 by the General Conference of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization Share. Entry into force: 24 October 1968. URL: https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/ConciliationAndGoodOffices.aspx

344. Second Optional Protocol to the International Covenant on Civil and Political Rights, aiming at the abolition of the death penalty adopted 15 December 1989 by General Assembly resolution 44/128. Entry into force: 11 July 1991. URL: https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/2ndOPCCPR.aspx

345. Taormina R.J., Gao J.H. Maslow and the motivation hierarchy: Measuring satisfaction of the needs. *Am J Psychol.* 2013. № 126 (2). P. 155−177. doi:10.5406/amerjpsyc.126.2.0155

346. The Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). Who we are. URL: https://www.oecd.org/about/

347. Treaty of Lisbon Amending the Treaty on European Union and the Treaty Establishing the European Community (2007/C 306/01). *Official Journal of the European Union.* 2007. URL: http://eurlex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A12007L%2FTXT.

348. United Nations Charter. *United Nations.* URL: https://www.un.org/en/about-us/un-charter

349. United States Commission on International Religious Freedom. URL: https://www.uscirf.gov/

350. Universal Declaration of Human Rights. *United Nations.* URL: https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights

351. Wang J.L., Zhang D.J., Jackson L. Influence of self-esteem, locus of control, and organizational climate on psychological empowerment in a sample of Chinese teachers. *J App Soc Psychol.* 2013. № 43 (7). P. 1428−1435. doi:10.1111/jasp.12099

352. Wolfers A. Discord and Collaboration. Essay of International Politics. Foreword by Reinhold Niebuhr; Baltimore: The Johns Hopkins Press, 1962. 240 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Ремез О. Л. Історія розвитку розуміння правової концепції безпеки. *Підприємництво, господарство і право.* 2019. № 4. С. 196–201. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/4/38.pdf.

2. Ремез О. Л. Безпека в міжнародно-правовому регулюванні. *Науковий вісник публічного та приватного права.* 2019. № 1. С. 231–237. URL: http://www.nvppp.in.ua/vip/2019/1/tom_2/41.pdf.

3. Ремез О. Л. Астротурфінг як інструмент віртуальної загрози цивільній безпеці. *Національний юридичний журнал: теорія і практика.* 2020. № 2. С. 16–20. (Республіка Молдова) URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2020/2/3.pdf.

4. Ремез О. Л. Сфера безпеки України: аспекти теоретичного поділу складових компонентів. *Project approach in the didactic process of universities – international dimension.* 2021. № 2 . С. 193–203. (Республіка Польща).

5. Ремез О.Л. Історичні аспекти діяльності міжнародних організацій у контексті світової безпеки і миру. *Наукові іновації та передові технології.* 2023. № 14 (28). С. 478–486. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-14(28)-478-486

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Ремез О. Л. Окремі кримінально-правові аспекти умисного вбивства при пом'якшуючих обставинах. *Актуальні проблеми кримінального права (пам'яті професора П. П. Михайленка):* тези доп. V міжвуз. наук.-теорет. конф. (Київ, 21 листоп. 2014 р.) / ред. кол. : В. В. Чернєй, М. В. Костицький С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін. К.: Нац. акад. внутр. справ, 2014. С. 83–84.

7. Ремез. О. Л. Європейська система захисту прав і свобод людини. *Наукові здобутки молодих науковців-правоохоронців:* матеріали підсумкової наук.-теорет. конф. наукового товариства курсантів інституту (Київ, 28 берез. 2014 р.). К.: Нац. акад. внутр. справ, 2014. С. 115−116.

8. Ремез О. Л. Тероризм – найнебезпечніше антисоціальне явище, можливі шляхи протидії. *Наукові здобутки молодих науковців-правоохоронців:* матеріали підсумкової наук.-теорет. конф. наукового товариства курсантів інституту (Київ, 28 берез. 2014 р.). К.: Нац. акад. внутр. справ, 2014. С. 101−103.

9. Ремез О. Л. Культурно-духовна опозиція радянській системі в Україні (1960−1975 рр.). *Наукові здобутки молодих науковців-правоохоронців:* матеріали підсумкової наук.-теорет. конф. наукового товариства курсантів інституту (Київ, 17 листоп. 2014 р.). К.: Нац. акад. внутр. справ, 2014. С. 24−26.

10. Ремез О. Л. Протекторат – як форма державного устрою. *V-ті наукові читання, присвячені пам'яті академіка В. В. Копейчикова:* зб. матеріалів (Київ, 17 листоп. 2015 р.) К.: Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 102−104.

11. Ремез О. Л. Децентралізація, як елемент розвитку сучасної держави. *VI-ті наукові читання, присвячені пам'яті академіка В. В. Копейчикова:* зб. матеріалів (Київ, 17 листоп. 2016 р.) / Редкол.: А.М. Завальний, Н.В. Лазнюк, Д.О. Тихомиров. К.: Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 122−124.

12. Ремез О. Л. Правопорушення як вид девіантної поведінки. *Теорія держави та права: етапи становлення та перспективи розвитку:* матеріали наук.-теорет. конф. (Київ, 2 черв. 2016 р.). К., 2016. С. 186−188.

13. Ремез О. Л. Співвідношення типів правового регулювання у діяльності поліції та їх нормативне закріплення. *Правоохоронна діяльність: історія, сучасний стан, перспективи розвитку (присвячена пам'яті видатного науковця О.Ф. Граніна):* матеріали наук.-теорет. конф. (Київ,

23 берез. 2017 р.) / Редкол.: А.М. Завальний, Н.В. Лазнюк, М.М. Пендюра, Д.О. Тихомиров. К.: Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 147−149.

14. Ремез О. Л. Щодо нормативно правового визначення видів національної безпеки. *VII-мі наукові читання, присвячені пам'яті академіка В. В. Копейчикова:* зб. матеріалів (Київ, 22 листоп. 2018 р.). К.: Нац. акад. внутр. справ, 2018. С. 173−175.

15. Ремез О. Л. Правові і організаційні форми протидії корупції: загально-правова характеристика. *Права людини і поліція у сучасному світі, присвячений пам'яті Сергія Леонідовича Лисенкова:* зб. матеріалів круглого столу (Київ, 4 груд. 2018 р.) / Редкол.: А.М. Завальний, Н.В. Лазнюк, М.М. Пендюра, Д.О. Тихомиров. К.: ФОП Маслаков, 2018. С. 231−233.

16. Ремез О. Л. Цивільний захист і цивільна оборона в контексті забезпечення безпеки суспільства. *Модернізація та наукові дослідження: парадигма інноваційного розвитку суспільства і технологій:* матеріали ІІ Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 25−26 січ. 2019 р.). К., 2019. С. 161−164.

17. Ремез О. Л. Загрози безпеці та верховенство права. *Національні правові системи в умовах глобалізації (пам'яті професора О. Г. Мурашина):* зб. матеріалів круглого столу (Київ, 21 берез. 2019 р.). К., 2019. С. 130−133.

18. Ремез О. Л. Аналіз дефініцій «цивільна «безпека» та їх інтерпретація. *IX-ті наукові читання, присвячені пам'яті академіка В. В. Копейчикова:* зб. матеріалів (Київ, 20 листоп. 2019 р.). К.: Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 173−175.

19. Ремез О. Л. Мезо-, мега-, мікро-, категорії в концепції безпеки. *Право і держава: проблеми розвитку та взаємодії у XXI ст.*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 24−25 січ. 2020 р.). Запоріжжя, 2020. С. 68−70.

20. Ремез О. Л. Правосвідомість як форма суспільної свідомості і складова цивільної безпеки. *Юридична наука нового часу: традиції та вектори розвитку:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 13 берез. 2020 р.). Одеса: Гельветика, 2020. С. 24−27.

21. Ремез О. Л. Безпекові виміри освіти у сфері національної безпеки. *Розвиток науки та техніки: проблеми і перспективи:* матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. з нагоди відзначення Дня науки-2020 в Україні (Київ, 21 трав. 2020 р.). К., 2020. С. 104−106.

22. Ремез О. Л. Пандемія XXI століття COVID-19 як загроза цивільній безпеці. *X-ті наукові читання, присвячені пам'яті академіка В. В. Копейчикова:* зб. матеріалів (Київ, 18 листоп. 2020 р.). К.: Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 147−149.

23. Ремез О. Л. Забезпечення конституційного права людини і громадянина на звернення. *Актуальні проблеми щодо забезпечення прав і основоположних свобод людини та громадянина підрозділами Національної поліції України*: матеріали наук. семінару (Київ, 7 груд. 2020 р.). Київ, 2020. С. 91−93.

24. Ремез О. Л. Цивільна безпека через призму реалізації Закону України «Про звернення громадян». *Європейська Наукова Платформа:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Париж, Франція, 5 лют. 2021 р.). Париж, 2021. С. 83−84.

25. Ремез О. Л. До питання стратегічного врегулювання безпекової сфери. *XI-ті наукові читання, присвячені пам'яті академіка В. В. Копейчикова:* зб. матеріалів (Київ, 17 листоп. 2021 р.). К.: Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 135−138.

Додаток Б

Акти впровадження

ЗАТВЕРДЖУЮ
Проректор
Національної академії внутрішніх справ
доктор юридичних наук, професор
Сергій ЧЕРНЯВСЬКИЙ
21.05.2021

АКТ
впровадження наукових результатів дисертаційного дослідження
здобувача наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень (081 – Право) Ремез Олени Леонідівни на тему: «Сфера цивільної безпеки як об'єкт теоретико-правового дослідження» у наукову діяльність Національної академії внутрішніх справ

Комісія в складі: заступника начальника відділу організації наукової діяльності та захисту прав інтелектуальної власності к. ю. н., старшого наукового співробітника Калиновського Олександра Валерійовича, завідувача кафедри теорії держави та права к.ю.н., доцента Пендюри Максима Миколайовича, доцента кафедри теорії держави та права к.ю.н., доцента Старицької Ольги Олексіївни цим актом засвідчує, що результати дисертаційного дослідження Ремез Олени Леонідівни за темою: «Сфера цивільної безпеки як об'єкт теоретико-правового дослідження», а саме ті, що стосуються питання громадської, публічної безпеки та правопорядку були використані при підготовці навчального посібника «Поліцейська деонтологія».

Голова комісії:
Заступник начальника відділу організації наукової діяльності та захисту прав інтелектуальної власності
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник **Олександр КАЛИНОВСЬКИЙ**
21.05.2021

Члени комісії:
Завідувач кафедри теорії держави та права
кандидат юридичних наук, доцент **Максим ПЕНДЮРА**
21.05.2021

Доцент кафедри теорії держави та права
кандидат юридичних наук, доцент **Ольга СТАРИЦЬКА**
21.05.2021

ЗАТВЕРДЖУЮ
Начальник Департаменту документального забезпечення Національної поліції України
полковник поліції

Роман КОВАЛЬОВ
05.05.2021 року

АКТ

впровадження результатів дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеня доктора філософії кафедри теорії держави та права Національної академії внутрішніх справ Ремез Олени Леонідівни на тему: «Сфера цивільної безпеки як об`єкт теоретико-правового дослідження» у практичну діяльність органів виконавчої влади

Комісія у складі: начальника Департаменту документального забезпечення (далі – ДДЗ) полковника поліції КОВАЛЬОВА Р.Ю, заступника начальника ДДЗ полковника поліції ЗАДНІЧЕНКА С.І., заступника начальника управління - начальника відділу ДДЗ підполковника поліції ВЛАДІМІРОВОЇ Я.Л. розглянули результати дисертаційного дослідження РЕМЕЗ О.Л. на тему: «Сфера цивільної безпеки як предмет теоретико-правового дослідження» за спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень на здобуття наукового ступеня доктора філософії у вигляді пропозицій реалізації концепції цивільної безпеки на рівні підрозділу центрального органу виконавчої влади та встановила, що надані пропозиції, отримані в результаті дисертаційного дослідження, мають, у першу чергу, глибоку наукову основу, необхідний теоретичний та методологічний рівень та практичну значимість.

Після захисту дисертаційної роботи обґрунтовані в роботі пропозиції та рекомендації можна буде використовувати при реалізації концепції цивільної безпеки на рівні підрозділів центрального органу виконавчої влади.

Заступник начальника Департаменту документального забезпечення Національної поліції України полковник поліції
05.05.2021 **Сергій ЗАДНІЧЕНКО**

Заступник начальника управління – начальник відділу Департаменту документального забезпечення Національної поліції України полковник поліції
05.05.2021 **Ярославна ВЛАДІМІРОВА**

ЗАТВЕРДЖУЮ
Перший проректор
Національної академії внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор
Станіслав ГУСАРЄВ
30.04.2021

А К Т
впровадження наукових результатів дисертаційного дослідження
здобувача наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень (081 – Право) Ремез Олени Леонідівни на тему: «Сфера цивільної безпеки як об'єкт теоретико-правового дослідження» в освітній процес Національної академії внутрішніх справ

Комісія в складі: начальниці навчально-методичного відділу Колодейчак Станіслави Іванівни, т.в.о. завідувача кафедри конституційного права та прав людини д.ю.н., доцента Осауленко Андрія Олександровича, завідувача кафедри теорії держави та права к.ю.н., доцента Пендюри Максима Миколайовича, завідувача кафедри публічного управління та адміністрування к.ю.н., доцента Пастуха Ігоря Дмитровича цим актом засвідчує, що результати дисертаційного дослідження Ремез Олени Леонідівни за темою: «Сфера цивільної безпеки як об'єкт теоретико-правового дослідження» у частині щодо особливостей взаємодії норм та принципів права використовуються в процесі викладання навчальної дисципліни «Теорія держави та права», «Методологія наукової діяльності» зокрема, при вивченні таких тем, як: «Поняття, походження та сутність держави», «Загальна характеристика та класифікація методів юридичної науки.».

Результати дисертаційного дослідження Ремез О.Л. відображено у публікаціях, що рекомендовані для вивчення здобувачам вищої освіти НАВС, а саме:

Ремез О.Л. Історія розвитку розуміння правової концепції безпеки. *Підприємництво, господарство і право.* 2019. Вип. № 4. С. 196-201.

Ремез О.Л. Безпека у міжнародно-трановому регулюванні *Науковий вісник публічного та приватного права.* Випуск, 1 том 2, 2019. С. 231-238.

Ремез О.Л. Астротурфінг – інструмент віртуальної маніпуляції та реальна загроза інформаційній безпеці України. *Національний юридичний журнал: теорія і практика.* 2020. Вип. № 1. С.16-20.

Голова комісії:

Начальник
навчально-методичного відділу **Станіслава КОЛОДЕЙЧАК**

23.04.2021

Члени комісії:

Т.в.о. завідувача кафедри
конституційного права та прав людини
доктор юридичних наук, доцент **Андрій ОСАУЛЕНКО**

20.04.2021

Завідувач кафедри теорії держави та права
кандидат юридичних наук, доцент **Максим ПЕНДЮРА**

23.04.2021

Завідувач кафедри публічного
управління та адміністрування
кандидат юридичних наук, доцент **Ігор ПАСТУХ**

23.04.2021